

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

PLAN UKLJUČIVANJA ZAINTERESOVANIH STRANA

Izrađen za:

**Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora
otpornih na klimatske promjene (CRFASD)**

Crna Gora

Projekat br. P507698

**Nacrt za konsultacije
Septembar 2025.**

Sadržaj

1.	Uvod	10
1.1	Cilj / opis plana SEP	11
1.	Opis projekta	13
1.2	Komponente projekta	14
1.3	Korisnici projekta	19
2.	Potencijalni društveni i ekološki uticaji i rizik	21
3.	Organizacija implementacije projekta	23
4.	Cilj Plana uključivanja zainteresovanih strana	28
5.	Propisi i zahtjevi	29
5.1	Nacionalni zahtjevi	29
5.2	Zahtjevi Svjetske banke	30
5.3	Objavljivanje informacija i konsultacije o planu SEP	31
6.	Kratak sažetak prethodnih aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana	34
6.1	Stečena znanja iz prethodnih konsultacija	35
6.2	Identifikovanje i analiza zainteresovanih strana	37
6.3	Sažeti pregled potreba zainteresovanih strana	41
7.	Program uključivanja zainteresovanih strana	44
7.1	Svrha i rokovi programa uključivanja zainteresovanih strana	44
7.2	Objavljivanje informacija	44
7.3	Predložena strategija za uključivanje zainteresovanih strana	49
7.4	Predložena strategija/diferencirane mjere za uključivanje stavova i podsticanje učešća ranjivih grupa	52
8.	Uloge, nadležnosti implementacionih agencija i resursi za implementaciju aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana	56
8.1	Kategorije koje će se finansirati u okviru budžeta projekta:	56
8.2	Ljudski i finansijski resursi	58
8.3	Procijenjeni budžet za implementaciju plana SEP (indikativno)	58
8.4	Monitoring i izvještavanje	60
9.	Mehanizam za rješavanje pritužbi	61
9.1	Područje primjene mehanizma za pritužbe GRM	61
9.2	Struktura mehanizma GRM	62
9.2.1	Višestepeni postupak i lokalni/centralni pristup	63
9.2.2	Proces podnošenja pritužbi	64
9.2.3	Kontakt tačke za prijem/evidentiranje pritužbi	65

9.2.4	Uloge i dužnosti	66
9.2.5	Analiza, potvrđivanje i zaključivanje postupka u vezi pritužbi	66
9.2.6	Postupak izjavljivanja žalbe	67
9.3	Podizanje svijesti o mehanizmu GRM	67
9.4	Monitoring i izvještavanje	68
9.4.1	Izvještavanje i monitoring na nivou projekta	68
9.4.2	Izvještavanje prema Svjetskoj banci	69
9.4.3	Kontakt informacije za potrebe korišćenja mehanizma GRM	69
10.	Monitoring i izvještavanje	70
10.1	Uključivanje zainteresovanih strana u aktivnosti monitoringa	70
10.2	Izvještavanje o grupama zainteresovanih strana	71
10.3	Izvještavanje prema Svjetskoj banci	71

Spisak skraćenica

AŽŽS	Agencija za zaštitu životne sredine (Crna Gora)
CAP	Zajednička poljoprivredna politika (EU)
CFP	Zajednička ribarska politika (EU)
CHSP	Plan zdravlja i zaštite zajednice
CRFASD	Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene
EAF	Ekosistemski pristup upravljanju ribarstvom
EFA	Pristup ribarstvu zasnovan na ekosistemu
EIA	Procjena uticaja na životnu sredinu
EMP	Plan upravljanja životnom sredinom
ESCP	Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja
ESF	Ekološki i društveni okvir
ESIA	Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo
ESMF	Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom
ESMP	Plan upravljanja životnom sredinom i društvom
ESMS	Sistem upravljanja životnom sredinom i društvom
ESS	Ekološki i socijalni standard
FAO	Organizacija za hranu i poljoprivredu
FGRM	Mehanizam za povratne informacije i pritužbe
GAP	Akcion plan za rodnu ravnopravnost
HoRAC	Hoteli, restorani i kafići.
GBV	Rodno zasnovano nasilje
GIIP	Dobra međunarodna industrijska praksa
GRC	Komisija za pritužbe
GRM	Mehanizam za rješavanje pritužbi
IACS	Integrisani sistem administracije i kontrole
LMP	Procedure upravljanja zaposlenima
MEORRS	Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera
MIDAS	Projekat jačanja institucionalnog razvoja i poljoprivrede u Crnoj Gori
MPŠV	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (Crna Gora)
MSP	Mala i srednja preduzeća
NŽP	Nusproizvodi životinjskog porijekla
NVO	Nevladina organizacija
PUZZR	Plan upravljanja zaštitom i zdravljem na radu
PAP	Lica na koja utiče projekat
PDO	Cilj razvoja projekta
PMT	Jedinica za implementaciju projekta
RE	Romi i Egipćani (zajednice)
SB	Svjetska banka

SEA	Strateška procjena uticaja na životnu sredinu
SEA/SH	Seksualna eksploatacija i zlostavljanje / Seksualno uznemiravanje
SEP	Plan uključivanja zainteresovanih strana
UBHVFP	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
VCG	Vlada Crne Gore
WDC	Komitet za razvoj žena

Sažetak

Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) Crna Gora

1. Uvod i svrha plana

Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) za Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) daje pregled sveobuhvatne strategije projekta za transparentno, inkluzivno i participativno uključivanje zainteresovanih strana u sve faze implementacije.

Plan je izrađen u skladu sa nacionalnim zahtjevima i sa **Ekološkim i društvenim okvirom Svjetske banke (ESF)**, posebno **Ekološkim i socijalnim standardom (ESS) 10 o uključivanju zainteresovanih strana i objavljivanju** informacija.

Planom se obezbjeđuje da sva lica na koja utiče projekat (PAP), zainteresovane strane i ranjive grupe imaju pravovremeni pristup informacijama o projektu i konkretne mogućnosti da učestvuju u donošenju odluka.

SEP je živi dokument i periodično će se ažurirati na osnovu povratnih informacija aktera i promijenjenih potreba projekta.

2. Opis projekta

Projekat CRFASD, koji realizuje **Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV)**, ima za cilj da poboljša ribarstvo i poljoprivredno-prehrambeni sektor Crne Gore kroz promovisanje **otpornosti na klimatske promjene, poboljšanje infrastrukture** i jačanje institucionalnih kapaciteta. Projekt ima dva glavna stuba:

- **ulaganja u infrastrukturu** kao što su:
 - izgradnja **prve ribarske luke otporne na klimatske promjene u Crnoj Gori na rtu Đeran (Ulcinj)**;
 - izgradnja postrojenja za **preradu nusproizvoda životinjskog porijekla (NŽP)**;
 - rekonstrukcija/izgradnja **regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja u Baru i Nikšiću**.
- **institucionalne reforme** kao što su:
 - jačanje bezbjednosti hrane, upravljanja ribarstvom i sistemom nusproizvoda životinjskog porijekla;
 - unapređenje usklađenosti sa EU i poboljšanje pružanja usluga u ruralnim područjima;
 - modernizacija sistema plaćanja i sljedivosti u poljoprivredi.

Geografski fokus:

Iako su velike investicije geografski koncentrisane u **Ulcinju, Baru i Nikšiću**, projekat je kreiran na način da ostvari **uticaj na nacionalnom nivou**, posebno kroz institucionalne reforme i rad postrojenja za NŽP, koje će usluge pružati zainteresovanim stranama iz cijele zemlje.

3. Prepoznate ključne zainteresovane strane

Plan SEP prepoznaje tri glavne kategorije zainteresovanih strana.

Lica na koja utiče projekat (PAP):

- mali ribari i ribarska udruženja u Ulcinju;
- stočari i agrobiznisi u Nikšiću i okolnim ruralnim zajednicama;
- poljoprivredno-prehrambeni proizvođači, zadruge, ruralna mala i srednja preduzeća;

- žene i mladi preduzetnici uključeni u ribarstvo i poljoprivredno-prehrambene lance vrijednosti;
- neformalni radnici i sezonski dobavljači koji se nalaze u blizini lokacija projekta.

Ostale zainteresovane strane:

- Vladine institucije (Direktorat za ribarstvo, Agencija za plaćanja, Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove);
- lokalne samouprave (Ulcinj, Bar, Nikšić);
- nevladine organizacije za zaštitu životne sredine i ribarstvo (lokalni i nacionalni nivo);
- istraživačke i naučne institucije;
- mediji (npr. Radio Ulcinj, TV Teuta).

Ranjive grupe:

- domaćinstva koja vode žene i žene preduzetnice;
- zajednice Roma i Egipćana;
- osobe s invaliditetom ili sa niskim nivoom pismenosti;
- neformalni ribari i seoska domaćinstva sa niskim primanjima.
- mladi koji nijesu zaposleni, koji se ne obrazuju ili obučavaju (NEET).

Da **bi se osiguralo značajno učešće ranjivih Posebne mjere angažmana** će biti implementirane kako bi se osiguralo značajno učešće ranjivih grupa i grupa u nepovoljnom položaju.

4. Program uključivanja zainteresovanih strana

Aktivnosti na uključivanju zainteresovanih strana će pratiti faze realizacije projekta:

- **Pripremna faza:** rane konsultacije; objavljivanje dokumenata o aspektima zaštite (ESMF, SEP, LMP, ESCP); preliminarna identifikacija rizika.
- **Faza implementacije:** kontinuirane konsultacije o infrastrukturnim radovima, reformama politike i aktivnostima obuke.
- **Faza monitoringa i evaluacije:** redovno informisanje o ekološkim, društvenim i operativnim rezultatima.
- **Faza zatvaranja:** završno izvještavanje o rezultatima, stečenom znanju i planiranju održivosti.

Diferencirani pristup će se primijeniti za:

- **infrastrukturne komponente** (koje zahtijevaju formalne konsultacije o ESIA/ESMP).
- **institucionalne reforme** (koje zahtijevaju participativni dijalog o javnim politikama i radionice za izgradnju kapaciteta).

5. Strategija objavljivanja informacija

Infrastrukturne komponente:

- Objavljivanje ESMF, SEP, ESCP, LMP, ESIA i ESMP preko:
 - službene internet stranice (MPŠV, PMT, Svjetska banka);
 - štampani primjerci u opštinskim službama (Ulcinj, Bar, Nikšić);
 - objave u medijima (radio, novine);

- vizualni/audio materijali za grupe niskog nivoa pismenosti.
- Materijali će biti dostupni na **crnogorskom i engleskom jeziku**, sa **prevodima na albanski za Ulcinj i prilagođenim informisanjem (romski/verbalni)** za područja u kojima su prisutne romske zajednice.

Institucionalne komponente:

- Objavljivanje nacrti javnih politika, smjernica za obuku, nadogradnji IACS sistema i materijala za tehničku pomoć preko online platformi, savjetodavnih službi i ciljanog informisanja ruralnih malih i srednjih preduzeća.

Posebno objavljivanje informacija o postrojenju za NŽP:

- objavljivanju ESIA će prethoditi kampanja za **podizanje svijesti** o postrojenju za NŽP;
- ova kampanja, koja se **finansira u okviru projekta MIDAS 2 (Komponenta 2.2)** i realizuje **besplatno**, će:
 - edukovati ruralne zajednice o prednostima upravljanja NŽP.
 - objasniti mjere upravljanja zdravljem, životnom sredinom i neprijatnim mirisima.
 - na početku izgraditi povjerenje i ponuditi odgovore na pitanja koja izazivaju zabrinutost.
- kanali komunikacije će obuhvatiti mobilne jedinice, sastanke u zajednici, štampane letke, radio emisije i verbalne materijale.

6. Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM)

Na osnovu iskustva projekta MIDAS 2 biće uspostavljen jasan i inkluzivan mehanizam za rješavanje pritužbi i prilagođen potrebama projekta CRFASD:

- višestruke opcije podnošenja pritužbi (preko interneta, telefonom, lično, putem SMS-a, preko društvenih medija);
- opšinski sandučići za pisane pritužbe;
- posebni protokoli za ranjive grupe i pitanja rodno zasnovanog nasilja (GBV) i seksualne eksploatacije, zlostavljanja i uznemiravanja;
- potvrda prijema pritužbe u roku od **3 radna dana**; cilje je da se rješenje po pritužbi usvoji u roku od **5-10 radnih dana**;
- redovno javno izvještavanje o trendovima i rješenjima po pritužbama.

7. Upravljanje ekološkim i društvenim rizicima

Upravljanje ekološkim i društvenim rizicima (E&S) će voditi **jedinica za sprovođenje projekta (PMT)** koja je formirana u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), uz podršku ekaperata.

Tehnički kapaciteti postojećih kadrova i PMT iz MIDAS 2 projekta će biti osnaženi kroz angažovanje dodatnih kadrova, da bi efikasno vodili implementaciju projekta CRFASD. U PMT će biti sljedeći kadrovi:

- menadžer projekta;
- građevinski inženjer (honorarni supervizor);
- građevinski inženjer (puno radno vrijeme);
- specijalista za ESF (honorarni supervizor);
- specijalista za društveni okvir (SF) (puno radno vrijeme);
- specijalista za monitoring i evaluaciju;
- specijalista za NŽP.

Navedeni kadrovi PMT će osigurati:

- potpunu implementaciju instrumenata zaštite (ESMF, SEP, LMP, ESCP).
 - nadzor usklađenosti izvođača u dijelu zaštite životne sredine i društva sa mjerama zaštite i zdravlja na radu.
 - monitoring socijalne inkluzije, integrisanja rodne ravnopravnosti u javne politike i upravljanja pritužbama.
-

8. Posebne mjere za ranjive grupe

Da bi se spriječilo isključivanje, plan SEP definiše ciljne strategije informisanja:

- korišćenje pristupačnih formata (infografike, audio poruka, pojednostavljenih brošura);
- kulturno osjetljive konsultacije za romske zajednice;
- rodno osjetljive konsultacije sa ženama;
- mobilno informisanje i kućne posjete za starije ili izolovane grupe stanovnika;
- uključivanje organizacija civilnog društva za informisanje grupa u nepovoljnom položaju.

Učešće ranjivih grupa će se sistematski pratiti pomoću indikatora podijeljenih po polu i ranjivosti.

9. Zaključak

Plan SEP za projekat CRFASD predstavlja jasan i operativan okvir za obezbjeđivanje **inkluzivnog, transparentnog i odgovornog** uključivanja zainteresovanih strana tokom cijelog projekta.

Plan podržava ekološke, društvene i ekonomske ciljeve projekta, jača socijalnu održivost i gradi otporna partnerstva sa zajednicama, civilnim društvom i javnim institucijama širom Crne Gore.

Kroz kontinuirano objavljivanje informacija, smislen dijalog, upravljanje pritužbama i prilagodljivo sticanje znanja, projekat CRFASD ima za cilj da podstakne osjećaj pripadanja, poboljša ishode projekta i promoviše pravedan razvoj u ribarstvu i poljoprivredno-prehrambenom sektoru.

1. Uvod¹

Crnogorski sektor ribarstva i poljoprivredno-prehrambeni sektor od suštinskog su značaja za ekonomiju ruralnih područja i na primorja, bezbjednost hrane i održive izvore prihoda. Navedeni sektori značajno doprinose zapošljavanju, generisanju prihoda i proizvodnji bezbjedne i hrane visoke nutritivne vrijednosti - posebno u regionima gdje su alternativne ekonomske mogućnosti ograničene. Međutim, ovi sektori se suočavaju sa sistemskim ograničenjima, uključujući ograničenu konkurentnost, zastarjelu infrastrukturu, fragmentisane lance vrijednosti, nizak nivo javnih usluga i veću ranjivost na klimatske promjene.

Da bi pristupila rješavanju ovih izazova i ubrzala napredak ka pristupanju Evropskoj uniji (EU), Vlada Crne Gore, uz podršku Svjetske banke, priprema Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD), koji se oslanja na dostignuća projekata Institucionalni razvoj i jačanje sektora poljoprivrede u Crnoj Gori (MIDAS) i MIDAS 2, koji su postavili temelje za institucionalne okvire usklađene sa pravilima EU, kao što su Agencija za plaćanja (AP) i Integrirani system administracije i kontrole (IACS). MIDAS 2 je isto tako finansirao ključne pripremne investicije za CRFASD, uključujući tehničke studije, detaljne projekte i ekološku i društvenu dubinsku analizu za prioritetne investicije.

Projekat CRFASD će povećati i konsolidovati ove rezultate finansiranjem investicija kroz **tri međusobno povezane komponente**, uključujući i infrastrukturna ulaganja i institucionalnu podršku:

- **Komponenta 1:** izgradnja ribarske luke otporne na klimatske promjene u Ulcinju i izgradnja kapaciteta Direktorata za ribarstvo, kao podrška ispunjavanju završnih mjerila za poglavlje 13 (Ribarstvo) pravne tekovine EU.
- **Komponenta 2:** uspostavljanje potpuno usklađenog sistema upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla (ABP) i jačanje AP, kao direktna podrška ispunjavanju završnih mjerila za poglavlja 11 i 12.
- **Komponenta 3:** upravljanje projektima i podrška implementaciji, uključujući fiducijarni nadzor, zaštitne mehanizme, monitoring i evaluaciju, uključivanje građana i integrisanje pitanja klimatskih promjena i rodne ravnopravnosti.

Ukupna finansijska sredstva projekta iznose **33 miliona eura (37,5 miliona USD)**, a realizovaće se u periodu **2026-2030**. CRFASD je u potpunosti usklađen sa nacionalnim razvojnim strategijama Crne Gore i pretprijetnim prioritetima za članstvo u EU, uključujući **Strategiju poljoprivrede i ruralnog razvoja (2023-2028)**, **Strategiju razvoja ribarstva s Akcionim planom (2024-2029)** i **Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030.** godine. Projekat isto tako doprinosi međunarodnim obavezama Crne Gore iz **Pariškog sporazuma** i **Zelene agende EU za Zapadni Balkan**, i to jačanjem otpornosti na klimatske promjene i smanjenjem rizika za životnu sredinu, a posebno kroz poboljšano upravljanje NŽP i izgradnjom održive ribarske infrastrukture.

Inkluzivno, transparentno i kontekstualno senzitivno uključivanje zainteresovanih strana je temeljni princip projekta CRFASD. Iako će se intervencije posebno fokusirati na opštine u kojima će se realizovati investicije - kao što su Ulcinj, Nikšić i Bar - pristup poboljšanim uslugama i objektima, posebno postrojenju za nusproizvode životinjskog porijekla (NŽP), će biti omogućen na nacionalnom nivou. U ovom kontekstu, Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) služi kao ključni instrument za usmjeravanje sistematskog prepoznavanja, konsultacija i stalnog uključivanja svih zainteresovanih strana, uključujući i one koje su ranjive, geografski udaljene, ekonomski marginalizovane ili u riziku od društvene isključenosti.

Projekat se priprema i biće implementiran u skladu sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF),² sa

¹ Opis projekta je izrađen na osnovu Dokumenta o procjeni projekta (PAD), koji će biti zvanično objavljen i javno dostupan na službenoj internet stranici Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Crne Gore (<https://www.gov.me/mpsv>).

² Ekološki i društveni okvir Svjetske banke (ESF) definiše ekološke i društvene standarde za projekte koje finansira Svjetska banka. Okvir je usvojen 2018. godine. Više informacija dostupno je na: <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-framework>.

planom SEP koji je usklađen sa zahtjevima Ekološkog i društvenog standarda br. 10 (ESS10): uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija.

1.1 Cilj / opis plana SEP

Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) za Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) nudi strukturiran i inkluzivan okvir za prepoznavanje, uključivanje i održavanje otvorene komunikacije sa zainteresovanim stranama tokom trajanja projekta. Izrađen u skladu sa Standardom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo br. 10 (ESS10), SEP obezbjeđuje da stavovi, potrebe i bojazni svih zainteresovanih strana na koje utiče projekat, a posebno ranjivih grupa i grupa u nepovoljnom položaju, budu svrsishodno integrisani u planiranje projekta, donošenje odluka i implementaciju.

S obzirom na dvostruku prirodu projekta CRFASD-a, koji obuhvata infrastrukturna ulaganja, kao što je izgradnja ribarske luke u Ulcinju, regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja u Nikšiću i Baru, i postrojenja za NŽP, kao i institucionalne investicije uključujući tehničku pomoć, izgradnju kapaciteta i izradu politika, plan SEP pravi razliku u strategijama uključivanja zainteresovanih strana na osnovu vrste intervencije i profila zainteresovanih strana.

U pogledu postrojenja za NŽP, iako je Nikšić posljednja razmatrana lokacija, odluka o konačnom odabiru lokacije tek treba da se donese. Program uključivanja zainteresovanih strana će zbog toga obezbijediti inkluzivne, transparentne i participativne procese donošenja odluka u slučaju da se tokom implementacije razmotre alternativne lokacije. Svrsishodne konsultacije i rani razgovori sa zajednicama na koje utiče projekat, lokalnim vlastima i drugim relevantnim akterima će biti sprovedene u cilju informisanog odabira lokacije, u skladu sa zahtjevima Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) i Ekološkog i društvenog standarda br. 10 (ESS10).

Da bi se osigurala jednakost i inkluzivnost tokom implementacije, plan SEP uvodi strukturiran i diferenciran pristup uključivanju grupa u nepovoljnom položaju i ranjivih grupa, u skladu sa Standardom br. 10 Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESS10). Takva klasifikacija omogućava utvrđivanje ciljanih strategija za uključivanje zainteresovanih strana koje će dati odgovor na prirodu i složenost barijera sa kojima se suočavaju različiti segmenti populacije.

- **Grupa 1: direktni korisnici projekta koji se suočavaju sa preprekama za učešće** – Ova kategorija obuhvata pojedince i zajednice za koje se očekuje da će imati direktnu korist od aktivnosti projekta CRFASD, ali koji mogu naići na ograničenja za učešće u projektu zbog društvenih, ekonomskih, geografskih, rodno zasnovanih ili kulturnih faktora. U primjere spadaju žene koje se bave ribarstvom ili preradom hrane, mladi u udaljenim primorskim zajednicama, mali proizvođači s ograničenim pristupom institucionalnoj podršci i informacijama, kao i neformalni ribari koji trenutno rade van formalnih regulatornih okvira i mogu da se suoče sa izazovima u pristupu koristima od napora koje podržava CRFASD da se formalizuje upravljanje ribarstvom, uključujući službeni registraciju, poboljšani pristup tržištu i ispunjenost kriterijuma za institucionalnu podršku.
- **Grupa 2: šire ranjive grupe stanovnika ili grupe u nepovoljnom položaju** – Ova kategorija obuhvata pojedince ili grupe koji možda nijesu direktni korisnici aktivnosti projekta CRFASD, ali koje bi mogli da se nađu u riziku od marginalizacije, isključenja iz procesa konsultacija ili da budu izložene nesrazmjernom uticaju implementacije projekta. U primjere spadaju osobe s invaliditetom, starije osobe u izolovanim ruralnim područjima, romske zajednice (naročito one identifikovane u Nikšiću, gdje predstavljaju jasno formiranu zajednicu) i jezički ili kulturno marginalizovane grupe.

Za svaku od grupa će na osnovu specifičnih barijera i potreba biti kreirane različite strategije uključivanja zainteresovanih strana. U te strategije mogu da spadaju komunikacija od vrata do vrata, mobilne konsultantske jedinice, pojednostavljeni i vizualno informativni materijali i saradnja sa lokalnim nevladinim organizacijama ili facilitatorima za promovisanje inkluzivnog učešća i dobijanje povratnih informacija. Posebna pažnja će se posvetiti obezbjeđivanju pristupačnosti formata i mjesta, kao i rodno osjetljivog uključivanja koje će se baviti različitim potrebama žena i djevojaka.

Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM):

U skladu sa Standardom br. 10 Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESS10), Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) će uspostaviti praktičan, funkcionalan i adekvatan mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) kako bi se osobama na koje projekat bude uticao i drugim zainteresovanim stranama - uključujući ranjive grupe – omogućilo da sigurno i efikasno izraze zabrinutost ili podnesu pritužbe vezane za projektne aktivnosti.

Jedinici za implementaciju projekata (PMT) Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) će imati krajnju nadležnost za upravljanje, koordinaciju i nadzor mehanizma za rješavanje pritužbi.

Mehanizam GRM će djelovati na dva nivoa:

Centralni nivo: PMT će održavati i upravljati centralnom bazom podataka o mehanizmu GRM, nadgledati postupke rješavanja pritužbi, osigurati usklađenost sa rokovima i izrađivati periodične izvještaje.

Lokalni nivo: Imenovane kontakt tačke u opštinama obuhvaćenim projektom (npr. Ulcinj, Nikšić, Bar) će imati ulogu prvog mjesta za prijem pritužbe. Zadatak će im biti da evidentiraju pritužbe, daju osnovne povratne informacije i da se povežu sa PMT u pogledu rješavanja istih.

Odgovornost:

- PMT će upravljati centraliziranim registrom pritužbi, pratiti napredak u rješavanju pritužbi i pripremati kvartalne sažetke učinka GRM-a za interno izvještavanje i izvještavanje Svjetske banke.
- PMT će osigurati da se podaci o pritužbama raščlane (npr. po spolu, vrsti, ranjivom statusu) i analiziraju kako bi se identificirali trendovi.
- Konačna odluka o složenim slučajevima ili pritužbama koje eskaliraju donosi PMT-u, koja će se po potrebi povezati sa nadležnim direktoratima, radnim grupama i Jedinicom za tehničke usluge (TSU) pri Ministarstvu finansija.

Osnovni principi funkcionisanja mehanizma:

GRM će biti praktičan i prilagođen institucionalnom uređenju Crne Gore, a prioriteti će biti:

- Pristupačnost: višestruki kanali za podnošenje pritužbi (npr. lično, elektronskom poštom, pozivom na telefonski broj, poštom) na lokalnom jeziku, uključujući pojednostavljene procedure za ranjive grupe.
- Predvidljivost: jasne procedure i indikativni rokovi za potvrdu prijema (u roku od 5 radnih dana) i rješavanje (u roku od 30 radnih dana).
- Povjerljivost: poštovanje privatnosti podnosioca pritužbe i bezbjedno postupanje sa osjetljivim podacima.
- Transparentnost: zainteresovane strane će biti obaviještene o procedurama u okviru GRM i svojim pravima putem komunikacije sa javnošću na lokacijama projekta i preko interneta.
- Pravednost i nepristrasnost: pritužbe će se rješavati objektivno i bez odmazde protiv podnosilaca istih.

Posebne procedure:

- Pritužbe koje se odnose na seksualnu eksploataciju, zlostavljanje i uznemiravanje se rješavati primjenom povjerljivih protokola sa fokusom na žrtve, odvojeno od opšteg postupka rješavanja pritužbi, u skladu sa smjernicama Svjetske banke.

Dostavljanje odgovora i povratnih informacija:

- PMT će osigurati da svi podnosioci pritužbi dobiju pravovremenu povratnu informaciju o statusu i ishodu njihove pritužbe.
- Kad god je moguće, podnosiocima pritužbi treba pozvati da navedu da li su zadovoljni postupkom rješavanja.
- Neriješene pritužbe će se dokumentovati zajedno sa razlozima i koristiti kao izvor informacija za korektivne radnje i institucionalno sticanje znanja.

Podizanje svijesti i izgradnja kapaciteta:

- Kampanje podizanja svijesti će se sprovoditi na početku projekta i periodično poslije toga, posebno u zajednicama obuhvaćenim projektom.
- Izradiće se jednostavni, lako razumljivi informativni materijali.
- Svim kontakt tačkama za GRM će biti omogućena izgradnja kapaciteta da bi se osigurala dosljedna primjena procedura.

Monitoring i izvještavanje:

PMT će redovno interno provjeravati sistem rješavanja pritužbi, a stečena znanja će se integrisati u kontinuirana poboljšanja upravljanja projektom.

Uspostavljanjem jasne, proporcionalne i odgovorne structure za pritužbe, projekat CRFASD će promovisati transparentnost, uključivanje građana i pravedan pristup mehanizmima pravne zaštite, čime će podržati ekološku i društvenu održivost, ali i širi proces integracije Crne Gore u EU.

Implementaciona organizacija za realizaciju plana SEP-

PMT će nadgledati sve aktivnosti vezane za SEP, uključujući konsultacije sa zainteresovanim stranama, objavljivanje informacija, mehanizme za rješavanje pritužbi i praćenje procesa uključivanja zainteresovanih strana. PMT će blisko sarađivati sa ključnim direktoratima MPŠV, kao što su Direktorat za ribarstvo (DR), Agencija za plaćanja (AP) i Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP). Svi navedeni organi će učestvovati u aktivnostima uključivanja zainteresovanih strana u okviru svojih nadležnosti i područja, us ukupnu koordinaciju i odgovornost PMT.

Na lokalnom nivou, opštinske vlasti u Ulcinju, Nikšiću i Baru, gdje će biti skoncentrisane projektne aktivnosti, će podržati realizaciju plana SEP omogućavanjem uključivanja na lokalnom nivou, konsultacijama sa zajednicom i operacionalizacijom kanala za rješavanje pritužbi na lokalnom nivou.

Pored toga, formiraće se dvije tehničke radne grupe za komponente koje se odnose na ribarsku luku u Ulcinju i postrojenje za NŽP u Nikšiću. Navedene radne grupe će služiti kao platforme za kontinuirani dijalog zainteresovanih strana i tehničku koordinaciju između državnih institucija, lokalnih vlasti i predstavnika zajednice tokom implementacije projekta.

Ovakva organizacija omogućava da uključivanje zainteresovanih strana bude u potpunosti integrisano u upravljačku strukturu projekta, što će omogućiti pravovremenu, inkluzivnu i odgovornu komunikaciju sa svim relevantnim akterima na svim nivoima.

1. Opis projekta

Cilj pripreme projekta (PDO) je jačanje javnih institucija Crne Gore u sektoru ribarstva i poljoprivredno-prehrambenom sektoru da bi se postiglo kvalitetnije pružanje usluga i povećala spremnost za pristupanje EU.

Napredak u postizanju cilja PDO će se mjeriti pomoću sljedećih indikatora:

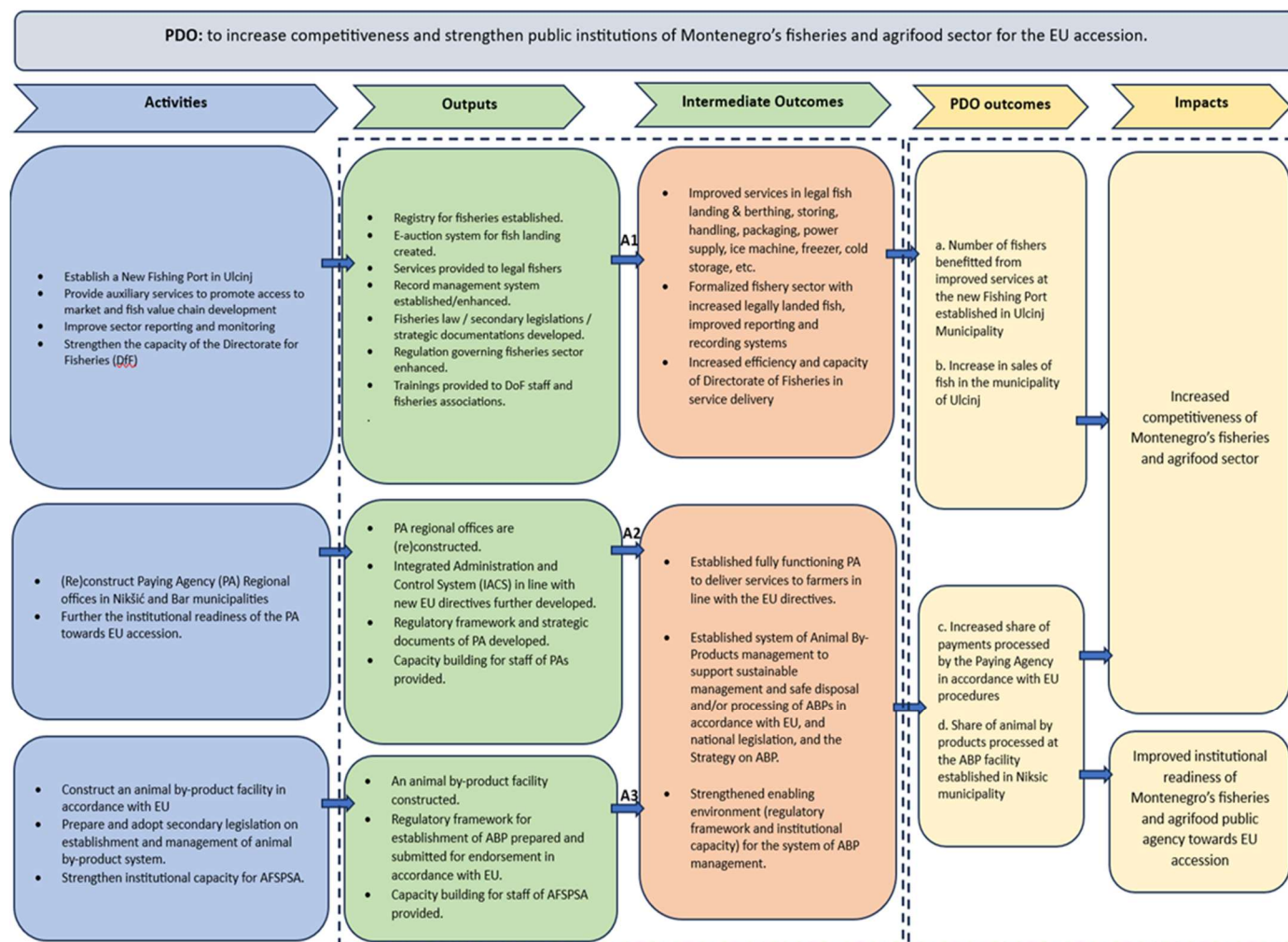
- (a) PDO indikator 1: ribari su dobili poboljšane usluge³ u novoj ribarskoj luci izgrađenoj u opštini Ulcinj (ribari muškarci/žene, broj);
- (b) PDO indikator 2: veći udio plaćanja obrađenih od strane AP u skladu sa procedurama EU (procenat);
- (c) PDO indikator 3: količina nusproizvoda životinjskog porijekla prerađenih u postrojenju za NŽP izgrađenom u opštini Nikšić (tona).

Izjava o odricanju od odgovornosti: Cilj pripreme projekta (PDO), komponente projekta i lokacije koje su ovdje opisane zasnovane su na informacijama dostupnim u vrijeme izrade ovog dokumenta. Konačni elementi plana

³To su usluge koje se pružaju ribarima da bi efikasno počeli da primjenjuju dobru praksu rukovanja ulovom na brodu kojom se čuva kvalitet i smanjuju otpad, uključujući legalni iskrcaj ribe i vezove, skladištenje, rukovanje, pakovanje, napajanje, ledomat, zamrzivač, hladnjaču.

projekta su još uvijek u fazi dogovora pojedinih detalja između Vlade Crne Gore i Radnog tima Svjetske banke. Prilagođavanja se mogu utvrditi prije procjene i formalnog odobrenja projekta.

Teorija promjene:

1.2 Komponente projekta

Projekat CRFASD ima dvije tehničke komponente i komponentu upravljanja projektom. Dvije tehničke komponente su osmišljene da zadovolje zahtjeve za pristupanje EU koji se odnose na poglavlje 13 (komponenta 1) i poglavlja 11 i 12 (komponenta 2) za buduće članstvo Crne Gore u EU.

Ove komponente obuhvataju infrastrukturne investicije (infrastruktura, građevinski radovi i nabavka robe) i institucionalne investicije (jačanje institucija, tehnička pomoć i izgradnja kapaciteta), čime se promoviše klimatski otporna, inkluzivna transformacija sektora koji će biti usklađen za propisima EU.

Komponenta 1: Razvoj sektora ribarstva i institucionalna spremnost za pristupanje EU kroz poglavlje 13 (15,25 miliona eura)

Cilj:

Cilj ove komponente je da se poboljša otpornost na klimatske promjene i poveća proizvodni kapacitet sektora ribarstva ulaganjem u razvoj ribarske infrastrukture otporne na klimatske promjene, kao i razvoj administrativnih kapaciteta i kapaciteta DR-a za poboljšano pružanje usluga otpornih na klimatske promjene. Komponenta ima dvije podkomponente.

Podkomponenta 1.1: Razvoj ribarske infrastrukture otporne na klimatske promjene (14,72 miliona eura).

Cilj:

Cilj ove podkomponente je da podrži izgradnju ribarske luke otporne na klimatske promjene, kao i da izgradi kapacitete ribara koji će koristiti luku za povećanje dodatne vrijednosti i poboljšanje pristupa tržištu. Podkomponenta će finansirati sljedeće intervencije:

- **Infrastrukturalna ulaganja:**

- **izgradnja ribarske luke otporne na klimatske promjene na rtu Đeran-Velika plaža, Ulcinj;**
- **postavljanje pomoćne lučke infrastrukture, uključujući:**
 - hladnjače (zamrzivače i jedinice za pakovanje)
 - higijenske platforme za iskrcaj i rad sa ribom;
 - opremu za proizvodnju leda;
 - održavanje brodova i infrastrukturu za vezove;
 - infrastrukturu za napajanje – očekuje se da će luka nuditi namjensko napajanje kao dio svojih osnovnih usluga.
- **građevinski radovi isplanirani i izvedeni u skladu sa crnogorskim propisima o lukama i međunarodnim standardima za otpornost na klimatske promjene, uključujući:**
 - beton prilagođen uslovima na moru i materijale otporne na koroziju;
 - sisteme za gašenje požara;
 - sistemi blokobrana i strukturne zaštite od opasnosti sa mora.

- **Institucionalna ulaganja:**

- **tehnička pomoć (TA) za:**
 - nadzor građevinskih radova;
 - izradu i primjenu modela rada i održavanja luke (O&M);
- **izgradnja kapaciteta za ribare, uključujući obuku o:**
 - rukovanju ribom nakon ulova i očuvanje kvaliteta;
 - prilagođavanju ekstremnim klimatskim događajima;
 - higijenskim standardima;
 - smanjenje otpada i svođenju gubitka u ulovu na minimum;
 - pristupu tržištu i strategijama plasiranja na tržište prilagođenim klimatskim promjenama.
- **rodno inkluzivno uključivanje i osnaživanje, uključujući:**
 - konsultacije i ciljana obuka za žene uključene u preradu i prodaju ribe;
 - promocija zastupljenosti žena u upravljanju lukama i upravljačkim strukturama;
 - institucionalna koordinacija sa opštinom Ulcinj i praćenje povezane infrastrukture (npr. pristupni put).

Podkomponenta 1.2: Jačanje kapaciteta DR-a za usklađenost sa EU (0,53 miliona EUR).

Cilj: Izgraditi kapacitete DR-a za poboljšano i unaprijeđeno pružanje usluga u skladu sa zahtjevima EU. Podrška koju pruža podkomponenta će poboljšati kapacitete DR-a, uključujući administrativne, inspeksijske i kontrolne kapacitete koje zahtijeva CFP, i dati doprinos ispunjavanju jednog završnog mjerila iz poglavlja 13. Podkomponenta će finansirati dvije različite intervencije za podršku DR-u: (a) jačanje upravljanja ribarstvom za usklađenost sa CFP-om, i (b) strateška podrška za poboljšanje funkcioniranja DR-a.

- **Infrastrukturalna ulaganja:**

- **nabavka osnovne opreme za Direktorata za ribarstvo (DR), uključujući:**
 - vozila za ribarske inspektore u cilju unapređenja terenskih inspeksijskih i kontrolnih kapaciteta;

- kancelarijsku i IT opremu za podršku administraciji, obradi podataka i praćenju usklađenosti.

- **Institucionalna ulaganja:**

- **izrada javnih politika i regulatornih instrumenata, uključujući:**
 - strateška dokumenta, zakonskih propisa i podzakonska akta usklađene sa CFP EU;
 - tehnički doprinos ribarskih udruženja, stručnjaka za klimatska pitanja i rodnu ravnopravnost;
- **podrška monitoringu i evaluaciji sektora, uključujući:**
 - srednjoročne i završne evaluacije Strategije razvoja sektora ribarstva i Akcionog plana;
- **izgradnja kapaciteta i programi obuke za službenike DR-a i ribarske inspektore, koji će pokriti:**
 - regulatornu usklađenost sa EU i inspekcijske standard;
 - nauku o klimatskim promjenama i alate za izradu modela klimatskih uticaja na ribarstvo;
 - metode praćenja CPUE za podršku upravljanju zasnovanom na dokazima.
- **podrška udruženjima ribara u primjeni propisa CFP i poboljšanju pristupa formalnim tržištima;**
- **rodno odgovorna izrada i realizacija obuke, koja uključuje:**
 - fleksibilne, hibridne (direktne i internet) formate;
 - prilagođavanje rasporeda i logističku podršku za povećanje učešća žena;
 - mjere podrške za brigu o djeci i putovanje, po potrebi.
- **digitalizacija i nadogradnja registra ribara i sistema upravljanja evidencijom, što će omogućiti:**
 - tačno dokumentovanje ribolovnih aktivnosti;
 - usklađenost sa zahtjevima EU o ilegalnom, neprijavljenom i neregulisanom ribolovu;
 - poboljšano praćenje podataka o ulovu i ribolovnom naporu (npr. CPUE – Catch Per Unit Effort)

Komponenta 2: Institucionalna spremnost za ispunjavanje zahtjeva za pristupanje EU iz poglavlja 11 i 12 (16,70 miliona eura).

Cilj: Komponenta 2 ima za cilj da se poboljša institucionalna spremnost Crne Gore da ispuni zahtjeve za pristupanje EU iz poglavlja 11 i 12 podrškom implementaciji programa u oblasti poljoprivrede, ruralnog razvoja i bezbjednosti hrane. Komponenta će isto tako nastojati da doprinese smanjenju emisije metana, ojača otpornost ključne infrastrukture na klimatske promjene i promoviše rodno inkluzivan pristup uslugama plaćanja i resursima.

Podkomponenta 2.1: Podrška uspostavljanju potpuno funkcionalne Agencije za plaćanja (7,70 miliona EUR).

Cilj: Podkomponenta 2.1 ima za cilj da podrži punu operacionalizaciju i akreditaciju potpuno funkcionalne Agencije za plaćanja (PA) u skladu sa zahtjevima EU iz poglavlja 11. Komponenta se fokusira na regionalno širenje Agencije za plaćanja kroz izgradnju i opremanje novih regionalnih kancelarija, jačanje Integrisanog sistema administracije i kontrole (IAKS), poboljšanje regulatornog i strateškog okvira i izgradnju institucionalnih kapaciteta kroz inkluzivnu i rodno osjetljivu obuku. Podkomponenta će isto tako promovisati klimatski otpornu i univerzalno dostupnu infrastrukturu da bi se obezbijedilo pravedno pružanje usluga i institucionalna održivost.

- **Infrastrukturalna ulaganja:**

- izgradnja dvije nove regionalne kancelarije AP u Nikšiću i Baru, sa glavnim projektima koji će omogućiti otpornost na klimatske promjene i univerzalnu pristupačnost;
- nabavka ICT sistema, kancelarijskog namještaja i opreme.

- **Institucionalna ulaganja:**

- nadogradnja i integracija Integrisanog sistema administracije i kontrole (IACS);
- izrada regulatornog okvira i strateških dokumenata;

- izgradnja kapaciteta službenika MPŠV i AP, uz rodno odgovornu podršku;
- implementacija akcionog plana za ruralne mjere i akreditacija AP/IACS-a.

Podkomponenta 2.2: Podrška uspostavljanju sistema za upravljanje i bezbjedno odlaganje nusproizvoda životinjskog porijekla (9,00 miliona eura).

Cilj: Podržati Vladu Crne Gore u uspostavljanju održivog sistema, usklađenog sa pravilima EU, za bezbjedno upravljanje, odlaganje i preradu nusproizvoda životinjskog porijekla (ABP), u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i Strategijom za NŽP. Podkomponenta dodatno ima za cilj jačanje institucionalnih kapaciteta, smanjenje rizika za životnu sredinu i zdravlje, smanjenje emisije metana na minimum i omogućavanje budućeg uključivanja privatnog sektora u skladu sa zahtjevima poglavlja 12 u pregovorima sa EU o bezbjednosti hrane, veterini i fitosanitarnim poslovima.

● **Infrastrukturalna ulaganja:**

- **izgradnja postrojenja za NŽP otpornog na klimatske promjene u Nikšiću**, projektovanog sa izdignutom kritičnom infrastrukturuom (npr. električni sistemi, jedinice za preradu i hlađenje) da se osigura kontinuitet rada tokom ekstremnih vremenskih događaja i prirodnih katastrofa.
- **nabavka opreme i infrastrukture, uključujući:**
- energetske efikasne mašine i specijalna transportna vozila za bezbjedno prikupljanje i odlaganje NŽP
- ICT infrastrukturu i digitalni kontrolni sistemi za podršku sljedivosti i izvještavanju o podacima.

● **Institucionalna ulaganja:**

- usklađivanje nacionalnog zakonodavstva koje uređuje NŽP i operativnih procedura sa direktivama EU i najboljom međunarodnom praksom;
- tehnička pomoć (TA) za uspostavljanje sistema službenih kontrola u sektorima veterine i bezbjednosti hrane za proizvode životinjskog i biljnog porijekla u skladu sa poglavljem 12 pravne tekovina EU;
- izgradnja kapaciteta i transfer znanja za službenika UBHVFP (biosigurnost, sljedivost);
- razvoj i implementacija registara za sljedivost u stočarstvu i praćenje NŽP;
- Podizanje svijesti i informisanje javnosti: nacionalna kampanja podizanja svijesti (pripremljena u okviru MIDAS 2) za promociju bezbjednog upravljanja NŽP, zaštite životne sredine i javnog zdravlja i usklađenosti sa propisima o bezbjednosti hrane.
- **Multisektorski ishodi:**
- značajan doprinos smanjenju emisije metana promjenom prakse neformalnog i ekološki štetnog odlaganja organskog životinjskog otpada;
- poboljšana bezbjednost hrane i javno zdravlje kroz regulisano rukovanje i odlaganje NŽP-a;
- kreiranje mogućnosti za privatni sektor da ulaže u prenamjenu, valorizaciju NŽP i cirkularnu ekonomiju
- usklađivanje sa direktivama EU o bezbjednosti hrane, veterini i upravljanju otpadom, kao podrška spremnosti Crne Gore da zatvori pregovaračko poglavlje 12.

Komponenta 3: Upravljanje projektima (1,05 milion eura)

Cilj: Osigurati efektivnu, efikasnu i pravovremenu implementaciju projekta CRFASD kroz unaprijeđeno upravljanje, koordinaciju, kadrove, fiducijarni nadzor, usklađenost sa ESF-a i zaštitom od klimatskih promjena, kao i inkluzivne sisteme monitoringa.

Opseg aktivnosti

● Institucionalna ulaganja:

- jačanje postojeće strukture PMT-a angažovanjem specijaliste za društveni okvir, građevinskog inženjera koji će biti zaposleni sa punim radnim vremenom kao podrška nadzoru u dijelu infrastrukture, specijalise za NŽP takođe sa punim radnim vremenom.
- svakodnevna koordinacija projekta, nabavke i finansijski nadzor;
- razvoj sistema monitoringa i evaluacije, uključujući praćenje ishod u oblasti zaštite od klimatskih promjena, rodne ravnopravnosti i emisija metana;
- tehnička podrška za zaposlene na projektu kroz konsultantske usluge, obuku i sticanje znanja;
- primjena mehanizma za podnošenje i rješavanje pritužbi (GRM);
- uključivanje građana i aktivnosti komunikacije sa javnošću.

● Infrastrukturalna ulaganja:

- Nema (sva ulaganja u okviru ove komponente su kategorisana kao institucionalna)

Međusektorski ishodi:

- poboljšana institucionalna koordinacija i transparentnost;
- unaprijeđena ekološka i društvena usklađenost;
- praćenje rezultata projekta, uključujući rodnu ravnopravnost, povratne informacije od zajednice i prilagođavanje na klimatske promjene.

Tabela 1: Komponente projekta CRFADS

Komponenta	Podkomponenta (Cilj)	Infrastrukturalna ulaganja	Meka ulaganja
Komponenta 1: Razvoj ribarstva i institucionalna spremnost za pristupanje EU kroz poglavlje 13 (15,15 miliona eura).	1.1 Razvoj ribarske infrastrukture otporne na klimatske promjene <i>Podrška izgradnji ribarske luke otporne na klimatske promjene i izgradnji kapaciteta za ribare.</i>	- Izgradnja ribarske luke na rtu Đeran-Velika plaža, Ulcinj - Pomoćna infrastruktura: hladnjače, higijenske platforme, oprema za led, održavanje brodova, napajanje električnom energijom - Građevinski radovi otporni na klimatske promjene (beton prilagođen uslovima na moru, otpornost na koroziju, sistemi blokabrana).	- TP za nadzor građevinskih radova i izradu modela rada i održavanja luke - Obuka za ribare o rukovanju nakon ulova, prilagođavanju klimatskim promjenama, higijeni, smanjenju otpada - Tržišne strategije i rodno inkluzivna obuka - Institucionalna koordinacija sa opštinom Ulcinj.
	1.2 Jačanje kapaciteta DR-a za usklađenost sa EU <i>Unaprijediti administrativne i kontrolne kapaciteta DR-a za usklađivanje sa CFP.</i>	- Nabavka vozila, IT i kancelarijske opreme - Digitalizacija registra ribara i sistema praćenja ulova.	- Izrada zakonskih propisa i podzakonskih akata usklađenih sa CFP - Srednjoročne/ završne evaluacije strategije - Izgradnja kapaciteta za inspektore DR-a o usklađenosti sa EU, klimatskim promjenama, metode CPUE - Rodno osjetljiva obuka i podrška ribarskim udruženjima.
Komponenta 2: Institucionalna spremnost za pristupanje EU u okviru poglavlja 11 i 12 (16,00 miliona eura)	2.1 Podrška potpuno funkcionalnoj Agenciji za plaćanja (AP) <i>Operacionalizovati AP i obezbijediti usklađenosti sa platnim sistemima CAP-a.</i>	- Izgradnja regionalnih kancelarija AP u Nikšiću i Baru sa glavnim projektima koji će omogućiti otpornost na klimatske promjene i univerzalnu pristupačnost - Nabavka ICT sistema, namještaja i opreme.	- Nadogradnja i integracija IAKS-a – Izrada regulatornih/strateških dokumenata - Izgradnja kapaciteta za službenike MPŠV/AP sa rodno odgovornim planiranjem; - Implementacija akcionog plana za ruralne mjere i akreditacija AP/IACS.
	2.2 Sistem upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla (NŽP) <i>Uspostaviti sistem za odlaganje NŽP, poboljšanje javnog</i>	- Izgradnja postrojenja za NŽP sa projektovanog da bude otporno na katastrofe - Nabavka energetski efikasne opreme, specijalizovanih vozila i ICT Sistema.	- Usklađivanje zakonodavstva o NŽP sa direktivama EU - TA za službene kontrole u sektorima veterine i bezbjednosti hrane - Izgradnja kapaciteta za službenike UBHVFP - Registri za praćenje životinja u stočarstvu - Kampanja podizanja svijesti javnosti.

	<i>zdravlja i smanjenje emisija metana.</i>		
Komponenta 3: Upravljanje projektima (1,00 miliona EUR)	<i>Osigurati efikasnu implementaciju, MiE, fiducijarni nadzor, ESF i usklađenost sa principima rodne ravnopravnosti.</i>	<i>- Nema (sve institucionalna ulaganja)</i>	- Zaposleni: spcijalista za SF, građevinski inženjer, specijalista za ABP - Dnevna koordinacija projekta, nabavka, FM nadzor – system MiE uključujući praćenje ishoda u oblasti zaštite od klimatskih promjena i rodne ravnopravnosti – Primjena mehanizma za rješavanje pritužbi i uključivanje građana - Obuka, konsultacije, aktivnosti sticanja znanja.

1.3 Korisnici projekta

Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) je osmišljen da donese sveobuhvatne koristi različitim zainteresovanim stranama širom Crne Gore. Primarni geografski fokus je na primorskim i centralno-sjevernim opštinama Ulcinj, Bar i Nikšić, ali se očekuje da će institucionalne reforme i poboljšanja u oblasti životne sredine imati uticaj koji će se osjetiti širom zemlje.

Zainteresovane strane uključene u projekat se mogu podijeliti u tri grupe: strane na koje utiče projekat (PAP), ostale zainteresovane strane i ranjive grupe ili grupe u nepovoljnom položaju. Projekat stavlja snažan naglasak na uključivanje i podršku grupama u nepovoljnom položaju i ranjivim grupama, u skladu sa Okvirom Svjetske banke za zaštitu životne sredine i društva (ESF) i Strategijom rodne ravnopravnosti.

➤ Primarni direktni korisnici (strane na koje utiče projekat - PAP)

Mali ribari i ribarska udruženja

- Mali ribari i ribarska udruženja (uključujući i formalno registrovane i neformalne ribare), posebno iz opštine Ulcinj, će biti ključni korisnici projekta CRFASD, i to kroz izgradnju prve ribarske luke otporne na klimatske promjene u Crnoj Gori na rtu Đeran. Novi objekat će omogućiti regulisani pristup modernim mjestima za iskrcaj, higijenskim hladnjačama, jedinicama za proizvodnju leda i osnovnim uslugama za održavanje plovila i opreme. Ove investicije imaju za cilj da se poboljša zaštita na radu, unaprijede higijenski standardi, poboljša plasman ribljih proizvoda na tržište i značajno smanje gubici nakon ulova, čime se povećavaju mogućnosti za ribare da ostvare prihode. Posebna pažnja će biti posvećena podršci integrisanju neformalnih ribara u formalne tržišne i regulatorne strukture kroz ciljano informisanje, tehničku pomoć i aktivnosti izgradnje kapaciteta. Objekat će također doprinijeti otpornosti na klimatske promjene uključivanjem ekološki održive infrastrukture i operativnih praksi, usklađivanjem sa standardima EU za ribarstvo i podrškom dugoročnom razvoju sektora.

Stočari i poljoprivredno-prehrambena preduzeća

- Stočari i poljoprivredno-prehrambena preduzeća, posebno ona sa područja Nikšića i okolnih opština, će biti među ključnim korisnicima novog nacionalnog postrojenja za tretman NŽP koje će biti izgrađeno u okviru projekta CRFASD. Postrojenje za NŽP će podržati sigurno, ekološki održivo upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla, usklađeno sa pravilima EU, uključujući leševe životinja, otpad iz klanica i materijale koji nijesu namijenjeni za ljudsku potrošnju. Pristup postrojenju će biti omogućen svima u zemlji, što će stočarima širom Crne Gore olakšati da bezbjedno odlažu nusproizvode životinjskog porijekla, čime se smanjuje nezakonito odlaganje, smanjuju rizici po javno zdravlje i zdravlje životinja i podržava poboljšana biosigurnost. Postrojenje će isto tako biti projektovano sa karakteristikama otpornim na klimatske promjene da bi se osigurao kontinuitet operacija tokom ekstremnih vremenskih događaja. Vremenom se očekuje se da će postojenje za NŽP doprinijeti razvoju cirkularne ekonomije istraživanjem mogućnosti za bezbjedno recikliranje i ponovnu upotrebu tretiranih nusproizvoda. Komplementarna tehnička pomoć će ojačati institucionalne kapacitete za upravljanje NŽP, regulatorno usklađivanje sa standardima EU i operativnim sistemima kontrole, posebno u okviru Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP), ka oi kapacitete lokalnih agrobiznisa, zadruga i proizvođača.

- **Organizacije**, koje posluju u Baru i susjednim opštinama, će imati koristi od lakšeg pristupa regionalnim kancelarijama Agencije za plaćanje, fondovima za ruralni razvoj i institucionalnoj podršci usmjerenoj ka poboljšanju usaglašenosti, pružanju usluga i tržišnom povezivanju.
- **Žene i mladi preduzetnici**
Projekat CRFASD će podržati žene i mlade preduzetnice i preduzetnike kroz ciljane aktivnosti izgradnje kapaciteta, tehničku pomoć i programe obuke, posebno u oblastima kao što su rad s usjevima nakon žetve, prerada, plasman na tržište i razvoj lanca vrijednosti poljoprivredno-prehrambene industrije.

Institucionalni korisnici (ostale zainteresovane strane)

Nekoliko državnih institucija će dobiti podršku za jačanje pružanja usluga, unapređenje usaglašenosti i usklađivanje sa mjerilima za pristupanje EU, posebno iz poglavlja 11 (Poljoprivreda), 12 (Bezbednost hrane) i 13 (Ribarstvo i pomorska politika). U te institucije spadaju:

- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), uključujući:
 - Agencija za plaćanja (AP) – administriranje direktnih plaćanja i podrške proizvođačima;
 - Direktorat za ribarstvo (DfF) – sprovođenje politike u ribarstvu, sljedivost ulova i izraderegistra;
 - Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP) – nadležna za kontrolu bolesti, upravljanje NŽP i usklađenost sa propisima EU o bezbjednosti hrane.

Ove institucije će imati koristi od razvoja IT sistema, tehničke pomoći, nadogradnje opreme i obuke zaposlenih, čime će se unaprijediti institucionalna spremnost i kapaciteti za pružanje usluga.

Indirektni i ekološki korisnici

- Preduzeća koja zavise od turizma (HoRAC)
Očekuje se da će hoteli, restorani i kafići, posebno na primorju, imati indirektnu korist od boljeg upravljanja otpadom, mehanizama za zaštitu životne sredine i čistijeg lučkog okruženja, što će doprinijeti većanoj privlačnosti za posjetioce i rastu turističkog sektora.
- Opšta populacija i posjetioci
Građani i turisti će imati koristi od čistije obale, smanjenog nezakonitog odlaganja NŽP, poboljšane prakse u oblasti bezbjednosti hrane i otpornijih lanaca vrijednosti širom Crne Gore.

Socijalna inkluzija i ranjive grupe

U skladu sa standardom ESS10 i Strategijom rodne ravnopravnosti Svjetske banke (2024–2030), projekat CRFASD će u sve komponente integrirati inkluzivne mjere:

- Učešće žena će biti promovisano tokom planiranja infrastrukture, u odborima za upravljanje lukom i programima obuke.
- Poljoprivredno-prehrambena i ribarska preduzeća koja vode žene će dobiti podršku kroz prilagođenu tehničku pomoć, mogućnost obuke, pojednostavljene procese registracije, kao i savjetodavne usluge.
- Mladi, romske zajednice, neformalni ribari i osobe s invaliditetom ili niskog nivoa pismenosti će biti uključeni kroz kulturno prilagođene aktivnosti, mobilne konsultacije i partnerstva s organizacijama civilnog društva, koristeći metode komunikacije prilagođene njihovim vještinama, nivoima IT pismenosti i pristupu tehnologiji.
- Plan SEP uključuje specifične mehanizme uključivanja ranjivih grupa, pri čemu se njihovo učešće prati putem razdvojenim indikatora za monitoring.

2. Potencijalni društveni i ekološki uticaji i rizik

Projekat CRFASD je prošao provjeru u skladu sa Ekološkom i društvenim okvirom Svjetske banke (ESF), a rizika po životnu sredinu i društvo (E&S) je ukupno ocijenjen kao **značajan**, što je odraz prirode, obima i osjetljivost planiranih infrastrukturnih ulaganja i institucionalnih reformi, kao i kapaciteta institucija uključenih u implementaciju i ekološko-društvenog konteksta u kojem se projekat realizuje.

Projekat obuhvata izgradnju prve ribarske luke otporne na klimatske promjene u Crnoj Gori u Ulcinju, nacionalnog postrojenja za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP), kao i izgradnju/rekonstrukciju regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja u Nikšiću i Baru. Očekuje se da će ovi građevinski radovi i povezane operativne aktivnosti generisati niz ekološko-društvenih rizika i uticaja, uključujući, ali ne ograničavajući se na sljedeće:

- **Rizici u fazi izgradnje:** buka, prašina, vibracije, poremećaji u saobraćaju, degradacija morskih staništa i upravljanje iskopanim materijalima (posebno tokom izgradnje luke Ulcinj), uključujući potencijalne zdravstvene rizike po radnike i zajednice od kontaminiranih sedimenata, izloženosti opasnim materijalima i nepravilnog odlaganja. Dodatni rizici obuhvataju opasnosti po zdravlje i zaštitu na radu, prisustvo radnika i građevinski otpad.
- **Rizici tokom faze rada objekata:** Kod postrojenja za NŽP tu spada ispuštanje otpadnih voda, izloženost patogenima, stvaranje mirisa, emisije metana i rizici povezani sa nepravilnim rukovanjem i preradom životinjskog otpada. Ribarska luka takođe može da podrazumijeva rizike vezane za lučki saobraćaj, izlivanje goriva i degradaciju morske biološke raznolikosti, ako se rizici ne ublaže na odgovarajući način.
- **Eksproprijacija zemljišta** nije direktno predviđena projektom CRFASD, jer su sva infrastrukturna ulaganja, uključujući izgradnju ribarske luke i postrojenja za NŽP, planirana na zemljištu u državnom vlasništvu. Međutim, konačna lokacija za postrojenje za NŽP još nije službeno potvrđena. Pored toga, potreba za povezanim objektima - kao što su pristupni putevi, komunalni priključci i pomoćna infrastruktura - može dovesti do nepredviđenih uticaja, kao što su privremena ograničenja pristupa, potencijalno raseljavanje neformalnih korisnika ili negativni efekti po egzistenciju tokom izgradnje. Da bi se našlo rješenje za sve rizike prepoznate u standardu ESS5: Sticanje zemljišta, ograničeno korišćenje zemljišta i prisilno preseljenje, izradiće se namjenski Okvir politike preseljenja (RPF). RPF će biti dio cjelokupnog paketa ESF i služiće kao glavni okvir za identifikaciju, procjenu i ublažavanje uticaja povezanih sa zemljištem tokom implementacije projekta, uključujući one povezane sa dodatnim ili pomoćnim objektima.
- **Biodiverzitet i kulturno nasljeđe:** Iako se ne očekuje da će uticati na određena osjetljiva staništa ili mjesta baštine, sve aktivnosti koje upodrazumijevaju zemljane radove i rad u moru će primijeniti procedure mogućeg slučajnog pronalaska i slijediti važeće protokole za zaštitu biološke raznolikosti u skladu sa standardima ESS6 i ESS8.
- **Rizici u pogledu inkluzije:** Postoji rizik od isključivanja ranjivih grupa (npr. žena, mladih, romske zajednice, osoba s invaliditetom) iz pristupa koristima od projekta, uslugama i konsultacijama. Ovo pitanje, ako se ne riješi, bi moglo da pogorši postojeće nejednakosti u ribarstvu i poljoprivredno-prehrambenom sektoru.

Da bi se riješili gore navedeni rizici, sprovede se sljedeće mjere upravljanja ekološkim i društvenim rizicima:

- **Lista isključenosti i procedure analitičkog pregleda** za tehničku pomoć i institucionalne aktivnosti da bi se izbjegli ekološko-društveni rizici tokom implementacije;
- Izradiće se **Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA)** i planovi **upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP)** za sve infrastrukturne radove, u skladu sa standardom ESS1 i zakonima Crne Gore. Ovi instrumenti će definisati mjere ublažavanja, protokole monioringa i nadležnosti institucija.
- **Procedure upravljanja radnom snagom (LMP)** će definisati smjernice za postupanje prema svim licima zaposlenim na projektu - direktno, preko izvođača i u zajednici. Tu spadaju standardi ZZR, kodeksi ponašanja, mehanizmi za podnošenje pritužbi i protokoli za sprečavanje dječijeg ili prisilnog rada u skladu sa standardom ESS2.

- **Protokoli za zaštitu i zdravlje zajednice (CHS)** će biti dio planova ESMP u dijelu upravljanja bezbjednošću saobraćaja, rizicima od zaraznih bolesti, zaštiti na gradilištu i bezbjednim rukovanjem materijalima, u skladu sa standardom ESS4.
- **Mjere kontrole otpada i zagađenja (ESS3)** će se primijeniti u cilju smanjenja emisija, poboljšanje tretmana otpadnih voda i bezbjedno rukovanje opasnim supstancama, posebno u postrojenju za NŽP i tokom izgradnje luke.
- **Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP)** će omogućiti kontinuirane, inkluzivne i rodno odgovorne konsultacije tokom trajanja projekta, u skladu sa standardom ESS10. Mehanizmi kao što su javne rasprave u skupštinama opština, koordinacija OCD-a, internet portali i medijske kampanje će osnažiti transparentnost i odgovornost.
- **Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM):** Na nivou projekta će se uspostaviti GRM, prilagođen iz modela projekta MIDAS 2, a zatim i unaprijeđen u širi **mehanizam dobijanja povratnih informacija od korisnika (BFM)**. Omogućiće rješavanje pritužbi lokalnih zajednica, zaposlenih i drugih zainteresovanih strana.
- **Ublažavanje rizika od seksualne eksploatacije, zlostavljanja i uznemiravanja:** Iako je ovaj rizik procijenjen kao nizak, biće uvedeni preventivni protokoli specifični za projekt—uključujući obuku radnika, kodekse ponašanja i žene kontakt tačke — i usklađeni sa standardima ESS2 i ESS4.
- **Otpornost na klimatske promjene:** Sva infrastruktura će obuhvatiti niskokarbonske standarde projektovanja sa otpornošću na klimatske promjene, kao što su nadmorska visina, ojačane strukture i energetske efikasne sistemi (npr. LED rasvjeta, HVAC nadogradnje), kao podrška prilagođavanju u skladu sa Pariskim sporazumom i standardima ESS3 i ESS6.

Tabela 3: Lista ekoloških i društvenih standarda (ESS) relčevantnih za komponente projekta CRFASD.

Primjenjivi standard	Relevantnost za projektne aktivnosti
ESS1: Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima	Odnosi se na sve komponente projekta koje uključuju infrastrukturu (npr. ribarska luka u Ulcinju, postrojenje za NŽP, regionalne kancelarije AP u Baru i Nikšiću) i institucionalne reforme. Za procjenu i ublažavanje rizika u komponentama 1, 2 i 3 će biti izrađeni sveobuhvatna procjena ESIA i plan ESMP.
ESS2: Rad i uslovi za rad	Relevantan za komponente 1 i 2 gdje će direktno angažovani radnici i zaposleni kod izvođača raditi na izgradnji ribarske luke, postrojenja za NŽP i kancelarija PA. Također se odnosi na osoblje i konsultante PMT-a u okviru Komponente 3. Procedure upravljanja radom (LMP) će osigurati poštene i sigurne uslove rada.
ESS3: Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem	Vrlo relevantan za komponentu 2.2 (postrojenje za NŽP) i komponentu 1.1 (hladnjača i higijenska infrastruktura u ribarskoj luci), gdje rizici uključuju nastanak otpadnih voda, organski otpad i potrošnju energije. Resursno efikasne tehnologije i sistemi za kontrolu zagađenja će biti dio glavnog projekta.
ESS4: Zdravlje i zaštita zajednice	Odnosi se na komponente 1 i 2 zbog rizika od povećanja saobraćaja, buke i prašine tokom izgradnje, posebno u naseljenim područjima. Isto tako se odnosi na potencijalne rizike po javno zdravlje od rada postrojenja za NŽP i radova u moru. Planovi ESMP će obuhvatiti protokole CHS.
ESS5: Eksproprijacija zemljišta i prisilno preseljenje	U ovom trenutku se ne očekuje eksproprijacija zemljišta u okviru projekta, jer je planirano da se sve infrastrukturne aktivnosti obavljaju na zemljištu u državnom vlasništvu. Međutim, ako se okolnosti projekta promijene, svi povezani rizici i uticaji vezani za standard ESS5 će biti riješeni u potpunosti u skladu s odredbama iz Okvira politike preseljenja (RPF).
ESS6: Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima	Posebno relevantan za komponentu 1.1 koja obuhvata građevinske radove na obali i u moru (npr. jaružanje luke i infrastruktura na rtu Đeran). Sprovede se procjena morskih staništa i usluga ekosistema i definisati mjere ublažavanja.
ESS8: Kulturno nasljeđe	Zbog građevinskih radova u okviru komponenti 1.1 i 2.1 mogu se pokrenuti procedure slučajnog pronalaska. Provjera kulturnog nasljeđa će biti dio ESIA/ESMP i usklađena sa protokolima države koji se odnose na kulturno nasljeđe.
ESS10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija	Primjenjuje se na sve komponente. Izrađen je detaljan plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) da bi se tokom implementacije projekta osigurala transparentna, inkluzivna i kontinuirana komunikacija sa ribarima, poljoprivrednicima, lokalnim zajednicama, ranjivim grupama i relevantnim institucijama.

Sljedeći standardi za živornu sredinu i društvo trenutno nijesu relevantni:

-
- **ESS7: Autohtoni narodi/subsaharska Afrika, istorijski zanemarene tradicionalne lokalne zajednice** – nije primjenjivo na Crnu Goru. - **Nije relevantno**
- **ESS 9: Finansijski posrednici.** - **Trenutno nije relevantno.**

3. Organizacija implementacije projekta

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM), kroz Jedinicu za implementaciju projekata (PMT), upravljaće projektom, uz tehničku podršku Ministarstva finansija. PMT, koji je već uspostavljen za implementaciju bivšeg MIDAS projekta i tekućeg MIDAS 2 projekta, će nastaviti da djeluje kao osnovna jedinica odgovorna za svakodnevno upravljanje CRFASD projektom.

Trenutni sastav PMT uključuje koordinatora projekta, menadžera projekta, starijeg građevinskog inženjera (skraćeno radno vrijeme), starijeg stručnjaka za praćenje i evaluaciju (M&E), starijeg eksperta za ekološko i društveni okvir (ESF) (skraćeno radno vrijeme).

Da bi se podržao prošireni opseg i složenost aktivnosti CRFASD-a, PMT će biti ojačan dodatnim pozicijama, uključujući:

1. **Specijalista za društveni okvir (SF)** sa punim radnim vremenom;
2. Građevinski inženjer sa punim radnim vremenom;
3. Specijalista za nusproizvode životinja (ABP) sa punim radnim vremenom.

Gradeći na svom pokazanom kapacitetu i institucionalnom pamćenju, PMT će biti ojačan ovim dodatnim osobljem i tehničkom ekspertizom kako bi se osigurala efikasna implementacija CRFASD projekta.

PMT će biti nadležna za:

- tehničku koordinaciju i nadgledanje svih komponenti projekta;
- upravljanje i nadgledanje ekološko-društvenih (E&S) zaštitnih mjera, uključujući implementaciju i praćenje svih instrumenata iz okvira ESF (npr. ESMF, SEP, LMP, ESCP);
- funkcionisanje i sprovođenje Mehanizma za rješavanje pritužbi na projektu (GRM), uključujući prijem, obradu, rješavanje i izvještavanje o pritužbama;
- monitoring, evaluaciju i izvještavanje o rezultatima projekta, uključujući zaštitne mjere u dijelu usaglašenosti i trendove sa pritužbama;
- uključivanje zainteresovanih strana, povratne informacije građana i mehanizmi javnog objavljivanja;
- komunikaciju i koordinaciju sa relevantnim državnim i opštinskim akterima;
- povezanost sa Svjetskom bankom i razvojnim partnerima u pogledu napretka u implementaciji projekta i pitanja usaglašenosti.

Pored toga, PMT može da potpiše ugovore sa eksternim konsultantima ili konsultantskim firmama za pružanje specijalizovanih usluga u oblastima kao što su studije izvodljivosti, izrada projekata i nadzor izgradnje infrastrukture, podrška digitalnom sistemu, organizacija obuke, kao i fiducijarne savjetodavne usluge.

Fiducijarni poslovi, uključujući nabavke i finansijsko upravljanje, i dalje će biti centralizirani u okviru Jedinice za tehničke usluge (TSU) Ministarstva finansija, kao što je to bio slučaj i sa projektom MIDAS 2. PMT će tijesno sarađivati sa TSU da se obezbijedi pravovremenu obradu postupaka nabavke, isplata i finansijske odgovornosti u skladu sa zahtjevima Svjetske banke.

- **Jedinica za tehničku podršku (TSU):**

Jedinica za tehničke usluge (TSU) pri Ministarstvu finansija će u okviru projekta CRFASD zadržati punu odgovornost za nabavke i finansijsko upravljanje. Ovakva organizacija se nadovezuje na razrađen fiducijarno-implementacioni model koji se uspješno primjenjivao tokom projekata MIDAS i MIDAS 2. TSU će:

- upravljati svim postupcima nabavke u skladu sa propisima Svjetske banke o nabavkama;
- nadgledajte isplate i finansijske transakcije;

- obezbijediti usklađenost sa fiducijarnim standardima i internim kontrolama;
- pružati podršku finansijskom izvještavanju, planiranju budžeta i zahtjevima revizije.

TSU je demonstrirala snažne institucionalne kapacitete i nastaviće blisko da sarađuje sa PMT, čime se obezbjeđuje pojednostavljena koordinaciju i fiducijarni nadzor tokom implementacije projekta.

Implementacioni direktorati i uprave:

Nekoliko tehničkih direktorata i uprava pod MPŠV će voditi implementaciju u svojim područjima rada u skladu sa svojim zakonskim nadležnostima i tehničkim kompetencijama:

- **Direktorat za ribarstvo (DR):** nadležan za realizaciju aktivnosti u okviru Komponente 1, uključujući izgradnju i funkcionisanje ribarske luke u Ulcinju, razvoj infrastrukture nakon uvoza i izgradnju kapaciteta ribara i ribarskih udruženja.
- **Agencija za plaćanja (AP):** vodi aktivnosti u okviru komponente 2.1, koja se fokusira na uspostavljanje i operacionalizaciju potpuno funkcionalne Agencije za plaćanja i nadogradnju Integriranog sistema administracije i kontrole (IACS).
- **Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP):** nadležna za implementaciju komponente 2.2, koja uključuje razvoj i operacionalizaciju sistema upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla (NŽP), usklađenog sa regulatornim okvirima EU.
- **Direktorat za ruralni razvoj (DRR):** može da pruži podršku o obavljanju pomoćnih aktivnosti da bi se osiguralo usklađivanje institucionalnih aktivnosti CRFASD-a sa širim politikama ruralnog razvoja i okvirima zajedničke poljoprivredne politike (CAP).

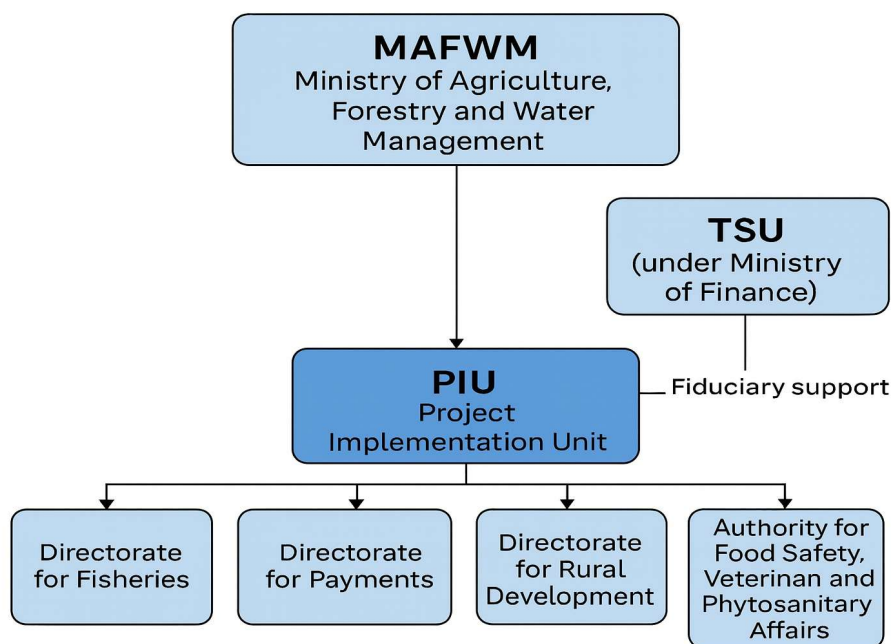
Svaki od navedenih organa će voditi tehničke aspekte aktivnosti u okviru svog područja rada, uz istovremenu blisku koordinaciju sa PMT.

Međuagencijska saradnja i partnerstva:

MPŠV i PMT će sarađivati sa ključnim međunarodnim i nacionalnim akterima da bi iskoristili tehničku ekspertsku podršku i osigurali usklađivanje sa EU i globalnim najboljim praksama. U te aktere spadaju:

- Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori
- Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO)
- Ostali razvojni partneri aktivni u sektorima poljoprivrede i ribarstva i uključeni u institucionalni razvoj.

Ovakav partnerski pristup će ojačati izgradnju kapaciteta, usklađivanje politika sa direktivama EU i razmjenu znanja u ključnim oblastima kao što su upravljanje ribarstvom, bezbjednost hrane i otpornost na klimatske promjene.

Slika 1: Struktura implementacije projekta CRAFDS, shematska ilustracija

Upravljanje ekološkim i društvenim rizicima

Jedinica za implementaciju projekta (PMT), koja djeluje u okviru MPŠV, će biti odgovorna za nadgledanje upravljanja ekološkim i društvenim rizicima (E&S) tokom implementacije projekta Razvoj ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih a klimatske promjene (CRFASD).

Ovakva poboljšana struktura odražava veći opseg, složenost i ekološko-društvene rizike vezane za projekat CRFASD. Uključivanje specijaliste za društveni okvir sa punim radnim vremenom i građevinskog inženjera sa punim radnim vremenom će omogućiti punu podršku nadzoru zaštite životne sredine i infrastrukturnih radova, dok će dodavanje eksperta za NŽP ojačati implementaciju mjera upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla.

Zajedno, ova dva ESF eksperta će osigurati sveobuhvatnu primjenu Ekološkog i društvenog okvira Svjetske banke (ESF), relevantnih standardana ESS i drugih zahtjeva povezanih s aktivnostima projekta CRFASD.

U njihove osnovne zadatke spadaju:

- koordinacija i vođenje pripreme, implementacije i monitoringa ekoloških i društvenih instrumenata u skladu s odobrenim i objavljenim Okvirnim instrumentima i ESS-ovima - kao što su procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA), planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), procedure upravljanja radnom snagom (LMP) i Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP), gdje je relevantno specifični akcioni planovi za preseljenje (RAP)– čime se obezbjeđuje efikasna saradnju između relevantnih sektora i aktera, posebno za složene i multidisciplinarne procjene kao što je ESIA.
- obezbjeđivanje kontinuirane usklađenosti sa Planom obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP) i potpuna primejna svih važećih ekološko-društvenih standarda Svjetske banke (ESS1–ESS10);
- integrisanje ekološko-društvenih zahtjeva u tendersku dokumentaciju i ugovore za infrastrukturne radove i konsultantske usluge, čime se obezbjeđuje da su izvođači i pružaoci usluga ugovorno obavezani da implementiraju mjere ublažavanja ekološko-društvenih rizika;
- nadgledanje, zajedno sa konsultantom za nadzor, efikasne implementacije mjera ublažavanja ekološko-društvenih rizika od strane izvođača radova tokom građevinske i operativne faze, uključujući upravljanje radnom snagom i uslovima rada, zaštitom i zdravljem na radu (ZZR), zdravljem i zaštitom zajednice i mehanizam podnošenja pritužbi;

- podrška realizaciji Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP), čime se obezbjeđuje da konsultacije budu inkluzivne, kulturološki prilagođene, rodno osjetljive i dostupne ranjivim grupama i grupama u nepovoljnom položaju;
- Praćenje i izvještavanje o implementaciji ESCP-a i relevantnih ESF instrumenata.
- monitoring i izvještavanje o implementaciji mjera prilagođavanja nanklimatske promjene, inicijativama za rodnu ravnopravnost i aktivnostima socijalne inkluzije u skladu s Okvirom rezultata projekta, Okvirom za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) i zahtjevima ESF;
- Koordinacija i nadzor mehanizma za rješavanje pritužbi (GRM), uključujući unos žalbi, praćenje, rješavanje i izvještavanje, s posebnom pažnjom na pritužbe koje uključuju ranjive grupe i sve slučajeve vezane za seksualnu eksploataciju, zlostavljanje i uznemiravanje (SEA/SH). Jasne odgovornosti za GRM će biti dodijeljene na tri nivoa: (i) nivo PMT-a, gdje će stručnjaci za ekologiju i društveni uticaj nadgledati i konsolidirati upravljanje žalbama; (ii) na nivou opštine, gdje će određene kontaktne tačke služiti kao lokalni prijemni pultovi za prijem žalbi i odgovor na prvu liniju; i (iii) nivo lokacije, gdje će izvođači radova biti odgovorni za održavanje dnevnika žalbi i izvještavanje o žalbama specifičnim za lokaciju u vezi sa građevinskim aktivnostima).

PMT će zadržati ukupnu odgovornost za upravljanje ekološko-društvenim rizicima, uključivanje zainteresovanih strana i rješavanje pritužbi tokom implementacije projekta in a taj način obezbijediti da se sve aktivnosti izvršavaju na pravovremen, transparentan i usklađen način.

Izgradnja kapaciteta i prenos znanja

Projekat će finansirati programe obuke i tehničku pomoć za ključne institucionalne aktere (directorate MPŠV, opštine, inspektore i sektorske regulatore), kao i za korisnike projekta kao što su ribari, agrobiznisi i žene preduzetnice. Aktivnosti izgradnje kapaciteta će obuhvatiti sljedeće teme:

- upravljanje ribarstvom i bezbjednošću hrane u skladu sa pravilima EU;
- korišćenje i funkcionisanje infrastrukture otporne na klimatske promjene;
- digitalni alati i sistemi podataka (npr. registar ribara, nadogradnje IAKS-a);
- upravljanje životnom sredinom i društvenim rizicima.

Monitoring, izvještavanje i evaluacija

Jedinica za implementaciju projekata (PMT) pri MPŠV će imati ključnu ulogu u monitoringu, izvještavanju i evaluaciji projekta. PMT će ove zadatke obavljati pomoću svojih internih službenika zajedno s eksternom stručnom podrškom koja će biti angažovana u skladu sa potrebama projekta i uz tehničku podršku u dijlu finansija i javnih nabavki koju će pružati Jedinica za tehničke usluge (TSU). PMT će imati zadatak da uspostavi i održava efikasan sistem monitoringa i evaluacije (MiE) u cilju praćenja napretka implementacije, procjene rezultata i omogućavanje pravovremenog izvještavanja po svim komponentama projekta.

Sistem MiE će biti usklađen sa Okvirom rezultata koji se navodi u Dokumentu o procjeni projekata (PAD) i uključivaće indikatore koji se odnose na ciljeve projekta, po potrebi razdvojene po polovima, kao i dodatne koristi u dijelu klimatskih promjena. Sistem će isto tako pratiti učinke u odnosu na dogovorene prelazne rezultate i ekološko-društvene obaveze iz Plana obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP).

PMT će imati zadatak da:

- prikupi i konsoliduje podatke u svim komponentama i podkomponentama;
- prati rezultate, ishode i usklađenost projekta sa fiducijarnim zahtjevima Svjetske banke i ESF-a;
- redovno izvještava o postizanju ciljeva i rezultata, uključujući po polovima, učešće građana i aktivnosti u oblasti klimatskih promjena.

Pored PMT i TSU, sistem MiE će se oslanjati na redovne inpute ključnih implementacionih institucija, uključujući Direktorat za ribarstvo (DR), Agencija za plaćanja (AP), Upravu za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

(UBHVFP), radne grupe (WG) i opštinske vlasti u Ulcinju, Baru i Nikšiću. Ovi subjekti će imenovati kontakt osobe koje će imati zadatak da prikupe i dostave podataka o monitoringu iz svojih područja, uključujući one o lokalnim konsultacijama, primjeni mjera zaštite i napretku u izgradnji infrastrukture. Njihov doprinos će biti konsolidovani od strane PMT i korišćen u periodičnim izvještajima.

PMT će izrađivati kvartalne i polugodišnje izvještaje o napretku koje će dostavljati Svjetskoj banci. Posebni zahtjevi za izvještavanje, formati i rokovi će biti detaljno opisani u Operativnom priručniku projekta (POM), koji će biti finaliziran ubrzo nakon početka implementacije projekta. Dok se POM ne usvoji, privremeno izvještavanje će biti u skladu sa zahtjevima Svjetske banke i organizacijom dogovorenom tokom supervizije. Ovi izvještaji će podržati efektivni monitoring projekata, poslužiti kao izvor informacija za nadzorne misije Svjetske banke i olakšati adaptivno upravljanje tokom implementacije projekta.

PMT će isto tako nadgledati:

- srednjoročni pregled implementacije projekta (koji će se sprovesti zajedno sa Svjetskom bankom i ključnim akterima);
- završnu evaluaciju projekta, uključujući povratne informacije korisnika i stečena znanja, za usmjeravanje budućih investicija i reformi u ribarstvu i poljoprivredno-prehrambenom sektoru.

Ovakav strukturirani pristup MiE će osigurati transparentnost, odgovornost i donošenje odluka zasnovanih na dokazima tokom trajanja projekta.

4. Cilj Plana uključivanja zainteresovanih strana

Ovaj Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) definiše okvir i metodologiju za sistematično, inkluzivno i transparentno uključivanje zainteresovanih strana tokom trajanja Projekta razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD). Plan SEP je razvijen u skladu sa Okvirom za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF), a usaglašen je sa zahtjevima Ekološkog i društvenog standarda 10 (ESS10) o uključivanju zainteresovanih strana i objavljivanju informacija.

Uključivanje zainteresovanih strana u okviru projekta CRFASD se smatra kontinuiranim, proaktivnim i participativnim procesom osmišljenim da promoviše otvorenu komunikaciju, omogući svrsishodne konsultacije i podstakne saradnju sa svim pojedincima i grupama na koje će projekat uticati ili su zainteresovani za projekat. Efektivno uključivanje zainteresovanih strana je sastavni dio upravljanja ekološko-društvenim rizicima, unapređenja projekata i poboljšanja ishoda za korisnike i institucije.

Ključni ciljevi SEP-a su:

- ✓ definisanje strukturiranog pristupa za uključivanje zainteresovanih strana koji je sastavni dio planiranja, implementacije i monitoringa projekta;
- ✓ identifikovanje i mapiranje strana na koje utiče projekat, zainteresovanih strana i ranjive grupa ili grupa u nepovoljnom položaju, uključujući mjere za njihovo djelotvorno uključivanje;
- ✓ angažovanje da svi procesi komunikacije, konsultacija i objavljivanja informacija budu kulturološki prilagođeni, rodno osjetljivi i dostupni zainteresovanim stranama u različitim regionim i oblicima;
- ✓ obezbjeđivanje efikasnih i pristupačnih mehanizama za rješavanje pritužbi da se zainteresovanim stranama omogući da izraze zabrinutost, traže pojašnjenje i podnose pritužbe - uključujući i osjetljiva pitanja kao što su rodno zasnovano nasilje (GBV), seksualna eksploatacija i zlostavljanje (SEA) i seksualno uznemiravanje (SH);
- ✓ promovisanje održivog i transparentnog dijaloga između Jedinice za implementaciju projekata (PMT), lokalnih samouprava (npr. Ulcinj, Bar, Nikšić), relevantnih nadležnih ministarstava, implementacionih organa, organizacija civilnog društva (OCD) i šire javnosti;
- ✓ podrška integrisanju povratnih informacija od zainteresovanih strana u procese donošenja odluka, posebno u odnosu na ključne infrastrukturne investicije (npr. ribarska luka, postrojenje za NŽP);
- ✓ utvrđivanje mjerljivih pokazatelja i alate za monitoring za procjenu efektivnosti i odgovora na aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana;
- ✓ potpuno usklađivanje sa nacionalnim regulatornim okvirima i zahtjevima standarda ESS10 Svjetske banke o objavljivanju informacija, uključivanju zainteresovanih strana i inkluzivnom učešću.

Planom SEP se isto tako uspostavlja dva namjenska **mehanizma za rješavanje pritužbi (GRM)**:

- ✓ **GRM za javnost** za primanje i rješavanje pritužbi ili prijedloga od članova zajednice, uključujući ranjive ili marginalizirane grupe. Ovaj mehanizam će imati povjerljive protokole za slučajeve SEA/SH, koji će se zasnivati na principima fokusa na preživjele.
- ✓ **GRM za radnike/zaposlene**, usklađen sa procedurama upravljanja radnom snagom (LMP), osmišljen za rješavanje pritužbi iz oblasti rada koje podnesu direktno zaposleni na projekti i zaposleni kod izvođača.

Ovaj plan je živi dokument. Tokom implementacije projekta će se mijenjati i ažurirati da bi se dodala stečena znanja, dao odgovor na promjenjive rizike i potrebe zainteresovanih strana, i da ostane prilagodljiv dinamičnom operativnom kontekstu crnogorskog ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora.

5. Propisi i zahtjevi

5.1 Nacionalni zahtjevi

Uključivanje zainteresovanih strana i javne konsultacije su sastavni elementi nacionalnog pravnog okvira Crne Gore, posebno u kontekstu zaštite čovotne sredine, izgradnje i prostornog planiranja. Ovi postupci su propisani od strane nekoliko zakona i propisa u cilju obezbjeđivanja transparentnosti, odgovornosti i svrsishodnog učešća javnosti u donošenju odluka.

Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) mora biti u skladu sa ovim nacionalnim zakonskim odredbama da bi se obezbijedilo da zainteresovane strane na odgovarajući način budu informisane, konsultovane i angažovane tokom traja projekta. Ovakva usaglašenost ne samo da obezbjeđuje poštovanje zakona, već isto tako podržava društveno prihvatanje i unapređuje ukupni kvalitet i održivost ishoda projekta.

U situacijama kada nacionalno zakonodavstvo možda nije u potpunosti usklađeno sa zahtjevima Svjetske banke, projekat će primjenjivati Ekološki i društveni standard 10 (ESS10) o uključivanju zainteresovanih strana i objavljivanju informacija, da se na taj način osigura da se sveobuhvatne, inkluzivne i transparentne prakse uključivanja sprovedu tokom cijelog perioda.

✓ **Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (EIA) (Službeni list Crne Gore, br. 75/18)**

Ovaj zakon propisuje procedure za procjenu uticaja na životnu sredinu projekata koji mogu značajno na nju da utiču. Zakon obavezuje nadležni organ, Agenciji za zaštitu životne sredine (AZŽS), da se angažuje i konsultuje sa nadležnim organima, organizacijama i zainteresiranom javnošću tokom različitih faza procesa izrade elaborata EIA:

- **Pregled:** odlučivanje o potrebi izrade elaborata;
- **Utvrdjivanje obima:** zahtjev za utvrđivanje obima i sadržaja elaborata;
- **Donošenje odluke:** davanje saglasnosti ili odbijanje saglasnosti za izradu elaborata EIA.

U završnoj fazi, zakon propisuje javno objavljivanje i raspravu prije nego što se donese odluka o elaboratu. Za projekte sa potencijalnim prekograničnim uticajima, Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera (MEORRS) je dužno da obavijestiti zemlje na koje projekat može da utiče i da dostavi detalje o projektu, njegovim mogućim uticajima, prirodi predstojeće odluke i vremenskom okviru za drugu zemlju da izrazi svoju namjeru da učestvuje u procjeni.

✓ **Zakon o izgradnji objekata (Službeni list Crne Gore, br. 19/25)**

Ovaj zakon uređuje projektovanje, izdavanje dozvola, izgradnja i nadzor izgradnje objekata i infrastrukturnih projekata u Crnoj Gori. Zakon utvrđuje postupke za dobijanje građevinskih dozvola, definiše odgovornosti investitora i izvođača radova i propisuje zahtjeve za informisanje javnosti i učešće u određenim fazama planiranja izgradnje. Zakon obezbjeđuje da građevinski projekti budu u skladu sa tehničkim, ekološkim i standardima zaštite i predviđa nadzor od strane nadležnih organa.

✓ **Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu (Službeni list Crne Gore, br. 80/05, 59/11, 52/16)**

Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu propisuje uslove, metode i procedure za sprovođenje strateških procjena uticaja na životnu sredinu određenih planova ili programa. Zakon integriše principe zaštite životne sredine u pripremu, usvajanje i implementaciju planova ili programa koji će vjerovatno imati značajan uticaj na životnu sredinu. Nadležni organ ne može dostaviti plan ili program za dalje usvajanje bez dobijanja saglasnosti za izvještaj SP od organa nadležnog za zaštitu životne sredine. Učešće javnosti je ključni element postupka SP i obezbjeđuje da zainteresovane strane budu informisane i da mogu dati doprinos donošenju odluka.

✓ **Zakon o životnoj sredini (Službeni list Crne Gore, br. 52/16)**

Ovaj sveobuhvatni zakon propisuje obaveze svih pravnih i fizičkih lica da osiguraju zaštitu životne sredine. Zakon ističe održivo korišćenje prirodnih resursa, uvođenje energetski efikasnih tehnologija, korišćenje obnovljivih izvora i mjere za sprečavanje i ublažavanje štete po životnu sredinu. Zakon isto tako predviđa uključivanje javnosti u upravljanje životnom sredinom i nalaže objavljivanje informacija o aktivnostima koje utiču na životnu sredinu.

✓ **Zakon o zaštiti kulturnih dobara (Službeni list Crne Gore, br. 52/16, 44/17, 18/19)**

Ovaj zakon ima za cilj očuvanje i unapređenje kulturnih dobara i obezbjeđuje njihovo održivo korišćenje u skladu sa tradicionalnom i odgovarajućom praksom. Dokumenta za planiranje projekta moraju biti usklađena sa studijama o zaštiti kulturnih dobara i planovima upravljanja, a zahtijevaju prethodnu saglasnost nadležnog organa kako je propisano zakonom. wapi.gov.me

Ukratko, projekat CRFASD mora biti u skladu sa uslovima koje propisuju zakoni Crne Gore za uključivanje zainteresovanih strana i javne konsultacije, na način koji je utvrđen ovim zakonima. Ova usklađenost obezbjeđuje transparentnost, inkluzivnost i integrisanje javnog doprinosa u odluke o životnoj sredini i prostornom planiranju.

5.2 Zahtjevi Svjetske banke

Projekat CRFASD podliježe zahtjevima iz Ekološkog i društvenog okvira Svjetske banke (ESF), pri čemu Ekološki i društveni standard (ESS) 10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija služi kao primarna referenca za obaveze koje se odnose na zainteresovane strane. Standard ESS10 ističe značaj otvorenog, inkluzivnog i transparentnog uključivanja kao osnovnog principa odgovorne i održive implementacije projekata. Uključivanje zainteresovanih strana se od strane Svjetske banke definiše kao kontinuirani i iterativni proces koji počinje u najranijim fazama pripreme projekta i nastavlja se tokom cijelog perioda trajanja projekta.

Iako je standard ESS10 od ključnog značaja za pripremu i implementaciju Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP), njegove odredbe treba tumačiti zajedno s drugim relevantnim ekološko-društvenim standardima - posebno onim koji se odnose na radnike/zaposlene i uslove rada (ESS2), zdravlje i zaštitu zajednice (ESS4), biodiverzitet (ESS6) i mehanizme za rješavanje pritužbi - budući da je efektivno uključivanje zainteresovanih strana međusektorski zahtjev u cijelom okviru ESF.

U ključne zahtjeve standarda ESS10 spadaju:

- **Rani i proaktivni angažman:** Države korisnice kredita su dužne da pokrenu uključivanje zainteresovanih strana što je ranije moguće u procesu pripreme projekta. Uključivanje mora biti pravovremeno i usklađeno sa projektnim ciklusom da bi se osiguralo da zainteresovane strane imaju značajnu priliku da utiču na plan i implementaciju projekta.
- **Proporcionalnost:** Priroda, opseg i učestalost uključivanja zainteresovanih strana moraju biti proporcionalni rizicima, uticajima i kontekstu projekta. Za projekat CRFASD, imajući u vidu njegovu klasifikaciju rizika kao značajnih i nacionalni značaj, efikasno i inkluzivno uključivanje zainteresovanih strana je od suštinskog značaja.
- **Svrishodne konsultacije:** Konsultacije sa zainteresovanim stranama moraju se sprovoditi na kulturološki prihvatljiv i nenametljiv način, kojim se pokazuje poštovanje Informacije koje se dijele moraju biti relevantne, razumljive i dostupne svim grupama, uključujući one koje su možda u nepovoljnom položaju ili ranjive. Uključivanje mora biti bez manipulacija, zastrašivanja, diskriminacije ili uplitanja.
- **Integrisanje povratnih informacija:** Standard ESS10 zahtijeva da se povratne informacije od zainteresovanih strana sistematski prikupljaju, dokumentuju i smisleno integrišu u plan i implementaciju projekta. U slučajevima kada se prijedlozi ili razlozi za zabrinutost ne mogu prihvatiti, treba ponuditi jasna objašnjenja. Time se podstiče transparentnost i gradi povjerenje među zainteresovanim stranama.

Osnovni koraci u uključivanju zainteresovanih strana: standard ESS10 navodi sljedeće temeljne elemente procesa uključivanja:

- Identifikovanje i analiza zainteresovanih strana – mapiranje svih relevantnih zainteresovanih strana, uključujući strane na koje projekat utiče, druge zainteresovane strane i ranjive grupe;
- Planiranje uključivanja – definisanje ciljeva, metoda i učestalosti aktivnosti uključivanja;
- Objavljivanje informacija – obezbjeđivanje pravovremenog i svima dostupnog dijeljenja informacija vezanih za projekat;
- Konsultacije – traženje mišljenja i povratnih informacija na inkluzivan i odgovoran način;
- Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) – Uspostavljanje mehanizama za prijem, obradu i rješavanje pritužbi zainteresovanih strana.
- Izvještavanje za zainteresovane strane – informisanje zainteresovanih strana o napretku projekta i kako su njihove povratne informacije uzete u obzir.

Dokumentacija i objavljivanje informacija: države korisnice kredita moraju voditi i objavljivati evidenciju o aktivnostima uključivanja zainteresovanih strana kao dio procesa ekološko-društvene procjene. Tu spada:

- opis konsultovanih zainteresovanih strana;
- sažetak pokrenutih tema i primljenih povratnih informacija;
- objašnjenje kako je doprinos zainteresovanih strana integrisan u plan projekta ili po potrebi obrazloženje kada nije.

Za projekat CRFASD, usaglašenost sa standardom ESS10 će se postići kroz implementaciju ovog Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP), koji će se po potrebi ažurirati tokom trajanja projekta. Plan SEP će poslužiti kao ključni instrument za ispunjavanje zahjeva standarda ESS10 i jačanje transparentnosti, odgovornosti i povjerenja zajednice u projekat.

5.3 Objavljivanje informacija i konsultacije o planu SEP

Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) se primjenjuje na sve komponente i faze projekta CRFASD i predstavlja okvir za inkluzivnu, svrsishodnu i odgovornu komunikaciju sa zainteresovanim stranama tokom pripreme, implementacije i zatvaranja projekta. Usklađen je sa Ekološkim i društvenim standardom 10 (ESS10) Ekološkog i društvenog okvira Svjetske banke (ESF), kao i nacionalnim zakonodavstvom Crne Gore koje uređuje učešće javnosti i objavljivanje informacija.

SEP ima za cilj da obezbijedi da svi relevantni akteri - uključujući strane na koje projekat utiče (PAP), ranjive i grupe u nepovoljnom položaju, institucionalne aktere i širu javnost - budu informisani i konsultovani na kulturološki prikladan, pristupačan i pravovremen način. Plan isto tako nudi mehanizme za prikupljanje i uključivanje povratnih informacija u donošenje odluka o projektu, podržan efikasnim i svima dostupnim mehanizmom za rješavanje pritužbi (GRM).

Projekat CRFASD će slijediti strukturirani i fazni pristup uključivanju zainteresovanih strana i objavljivanju informacija, kao što je sažeto u tabeli ispod:

Tabela 2: faze plana SEP i objavljivanje informacija

faza	Svrha	Ključne aktivnosti	Odgovorna institucija
1. Interni pregled	Obezbijediti usaglašenost sa nacionalnim strategijama, institucionalnim nadležnostima i ciljevima projekta.	• Interno usvajanje nacrtu plana SEP od strane MPŠV, PMT i tehničkih tijela • Koordinacija sa zaštitnim mjerama i instrumentima planiranja.	PMT / MPŠV
2. Pregled od	Obezbijediti dosljednost s	• Dostaviti nacrt SEP-a Svjetskoj banci • Izmjene na osnovu	PMT, SB

strane Svjetske banke	ESF-om i dobiti formalno odobrenje.	povratnih informacija • Dobiti ocjenu "Bez prigovora" za javno objavljivanje.	
3. Konsultacije sa zainteresovanim stranama	Prikupiti povratne informacije, promovisati lokalno vlasništvo i poboljšajte mehanizme uključivanja.	• Konsultacije na opštinskom i nacionalnom nivou • Prilagođeni skupovi za ranjive grupe (npr. ženske zadruge, romske NVO) • Geografski obuhvat u Ulcinju, Nikšiću, Baru	PMT / Lokalne samouprave / Nadležni organi (DR, UBHVFP, AP) / Radne grupe
4. Finalizacija SEP-a	Finalizovati SEP na osnovu povratnih informacija od zainteresovanih strana.	• Dokumentovati rezultate konsultacija • Ažuriranje SEP -a u skladu sa tim rezultatima • Pripremit matricu povratnih informacija iz priloga • Prevesti završnu verziju SEP na crnogorski.	PMT
5. Javno objavljivanje	Obezbijediti univerzalni pristup planu SEP i informacijama o projektu.	• Objavljivanje SEP-a na crnogorskom i engleskom jeziku na službenim internet stranicama MPŠV-a, PMT-a, opština obuhvaćenih projektom i relevantnih organa (DF, UBHVFP, AP) • Distribucija štampanih materijala u kancelarijama lokalne uprave, savjetodavnim službama za poljoprivred/ribarstvo i društveni centri • Korišćenje infografika i audiovizuelnih materijala za informisanje grupa sa niskom nivoom pismenosti • Uključivanje nacionalnih i lokalnih medija (TV, radio, online portali sa vijestima, društveni mediji) da najave objavljivanje, informišu o ključnim rezultatima i promovišu konsultacije • Po potrebi, objavljivanje najava na medijskim platformama na manjinskim jezicima.	PMT / MPŠV / Opštine / Relevantne direkcije (DfF, UBHVFP, DfP)
6. Povratne informacije i monitoring	Promovisanje kontinuiranog uključivanja i prilagodljivog upravljanja.	• Upravljanje i informisanje o mehanizmu za pritužbe • Prikupljanje i analiza povratnih informacija zainteresovanih strana kroz ankete o zadovoljstvu i informisanje • Periodična revizija SEP-a po potrebi.	PMT / kontakt tačke za pritužbe / službenici za MiE

Jezik i dostupnost

Svi materijali vezani za plan SEP, uključujući informacije o Mehanizmu za rješavanje pritužbi (GRM), sažete informacije iz Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) i ažuriranju projekta, će biti javno dostupne na crnogorskom i engleskom jeziku putem službenih internet stranica Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), relevantnih opština i relevantnih direktorata i uprava.

Da bi se osigurala inkluzivnost i pristupačnost, pripremiće se alternativni formati komunikacije za zainteresovane strane ograničenog nivoa pismenosti, sa jezičkim barijerama ili ograničenjima u pogledu fizičkog pristupa. Ovi formati će uključivati vizuelna pomagala, pojednostavljene pisane materijale, audio snimke i usmeno tumačenje tokom sastanaka i konsultacija u zajednici.

S obzirom na multietnički i raznolik sastav područja u kojima se realizuje projekat, koristiće se specifične lingvističke mjere:

- U opštini Ulcinj, gdje značajan dio stanovništva govori albanski, projektni materijali i konsultacije će biti obezbjeđeni i na albanskom jeziku kako bi se osiguralo smisljeno učešće i razumijevanje.
- U opštini Nikšić, zbog prisustva romskih manjinskih grupa, će se uložiti dodatni naponi da se osigura usmeno prevođenje ili pojednostavljeni komunikacioni alati prilagođeni potrebama romskih zajednica, čime se prepoznaju potencijalne jezičke barijere i barijere u nivou pismenosti.

Sprovešće se i ciljane mjere informisanja da ranjive grupe i grupe u nepovoljnom položaju, uključujući zadruge koje vode žene, romske zajednice, neformalne ribare, starije osobe u udaljenim područjima i osobe s ograničenim pristupom digitalnim tehnologijama, ne budu isključene iz konsultacija ili koristi od projekta zbog barijera u pogledu jezika, tehnologija ili mobilnosti.

Posebna napomena o objavljivanju informacija – OP 7.50 o međunarodnim plovim putevima

Projekat CRFASD je pokrenuo primjenu Operativne politike Svjetske banke (OP) 7.50 – Projekti na međunarodnim

plovnim putevima zbog svog potencijalnog indirektnih uticaja na zajedničke vodene mase i ekosisteme. U skladu sa zahtjevima politike, Vlada Crne Gore je formalno obavijestila južnu primorsku zemlju (Albaniju) o projektu.

Nakon pregleda projektne dokumentacije i potvrde da nema značajnih negativnih prekograničnih efekata, Svjetska banka je izdala izuzeće od obavještenja i zaključila da dalje formalno objavljivanje informacija ili konsultacije u inostranstvu nije potrebno.

Iako OP 7.50 ne nalaže javno objavljivanje u primorskim zemljama, sažeti pregled procesa obavješćavanja i izuzeća je dokumentovan u projektnoj evidenciji. Pla SEP sadrži upućivanje na izuzeće u interesu potpune transparentnosti. Objavljivanje instrumenata zaštite će se nastaviti u Crnoj Gori, u skladu sa standardom ESS10 i nacionalnim zakonskim uslovima.

6. Kratak sažetak prethodnih aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana

U procesu identifikacije i pripreme Projekta razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD), Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), u saradnji sa timom Svjetske banke, uključilo se u niz konsultacija sa akterima iz drugih institucija, opština i zajednica. Ti sastanci su imali za cilj procjenu institucionalne spremnosti, prikupljanje povratnih informacija o prioritetima u sektorima, prepoznavanje potencijalnih rizika i informisanje o planiranju komponenti projekta i instrumenata zaštite životne sredine i društva.

Konsultacije su obavljene kroz bilateralne sastanke, tehničke diskusije, radionice i pregled dokumentacije i znanja stečenog tokom postojećeg MIDAS 2 projekta. što je još važnije, sprovedene su ciljne i detaljne konsultacije za procjenu uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) za ribarsku luku Ulcinju, jedne od najvećih infrastrukturnih investicija projekta CRFASD u okviru komponente 1.

Uključivanje zainteresovanih strana u izradu ESIA za ribarsku luku Ulcinj

U skladu sa Ekološkim i društvenim standardom br. 10 (ESS10) Ekološkog i društvenog okvira Svjetske banke (ESF), svrsishodne konsultacije o ribarskoj luci u Ulcinju počele su rano u projektnom ciklusu i nastavile su se tokom izrade Procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i Plana upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP). Ove konsultacije su uključile širok spektar zainteresovanih strana, u koje između ostalih spadaju:

- vladina ministarstva i agencije (npr. MPŠV, MEORRS, Agencija za zaštitu životne sredine, Ministarstvo kapitalnih investicija);
- predstavnici opštine Ulcinj i mjesne zajednice;
- ribarska udruženja i zadruga sa sjedištem u opštini Ulcinj, posebno ona koje predstavljaju ribare sa područja rta Đeran, Velike plaže, Donjeg Štoja i Gornjeg Štoja;
- organizacije na nacionalnom nivou, kao što su nevladine organizacije sa sjedištem u Podgorici, uključujući Green Home i CZIP, koje su aktivne u zaštiti životne sredine i ribarstva na području Ulcinja, takođe su učestvovala u procesu konsultacija i ponudile šire perspektive zaštite životne sredine i zajednice.
- predstavnici poslovne i turističke zajednice;
- lokalni stanovnici mjesne zajednice Đerane (neposredno u blizini luke);
- naučne i ekološke institucije (npr. Institut za biologiju mora).

Instrumenti korišćeni za konsultacije su obuhvatili online diskusije i sastanke uz fizičko prisustvo, fokus grupe, direktne intervju i društveno-ekonomsko istraživanje. Javni sastanak je održan u martu 2022. godine, a formalna javna rasprava o nacrtu ESIA održana je u januaru 2023. godine u Ulcinju. ESIA je naknadno revidirana kako bi se unijeli komentari zainteresovanih strana i komisije za pregled Agencije za zaštitu životne sredine (AZŽS).

Završne verzije ESIA i plana ESMP u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom za ribarsku luku Ulcinj formalno su objavljene u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom Crne Gore i Ekološkim i društvenim standardom Svjetske banke br. 10 (ESS10), a prije izrade ovog Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP). Od decembra 2023. dokumenta su javno dostupna, službeno objavljena na internet stranici Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) u sekciji Dokumenta o životnoj sredini (<https://www.gov.me/clanak/elaborat-procjene-uticaja-na-zivotnu-sredinu-za-projekat-izgradnje-ribarske-luke-na-rtu-deran>). Sažeti pregled postavljenih pitanja i kako su ona riješena tokom pripreme projekta dostupan je u Aneksu 1 i u objavljenom dokumentu ESIA za ribarsku luku Ulcinj.

Ovakav rani i sveobuhvatni proces konsultacija odražava ozbiljnost i transparentnost pristupa uključivanju zainteresovanih strana koji je usvojio projekat CRFASD. Stečena saznanja - posebno u vezi sa Port Milenom, ulcinjskom Solanom, turističkim uticajima i željama u pogledu projekta - bila su direktan izvor informacija o alternativnom projektovanju luke i strategijama ublažavanja.

PMT je posvećena primjeni istog nivoa integrisanih i transparentnih konsultacija sa zainteresovanim stranama tokom ekološke i društvene dubinske analize za preostale infrastrukturne investicije u okviru projekta, uključujući postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (NŽP) u Nikšiću i regionalne kancelarije Agencije za plaćanja u Baru i Nikšiću.

Tabela 3: Sažetak uključivanja zainteresovanih strana tokom pripreme projekta

Zainteresovane strane	Metoda uključivanja	Datum i lokacija	Teme o kojima se raspravljalo	Ključne povratne informacije i rezultati
Direktorat za ribarstvo (DR)	Bilateralni sastanci i tehničke konsultacije	April–maj 2025, MPŠV, Podgorica	Potrebe za kapacitetima za implementaciju CRFASD-a i koordinaciju sa ribarskim udruženjima.	Ojačati saradnju sa lokalnim institucijama; razjasniti uloge i nadležnosti.
Agencija za plaćanja (AP) i Direktor za ruralni razvoj (DfRD)	Tehničke konsultacije	April–maj 2025, MPŠV, Podgorica	Integracija sa ZPP-om i inicijativama za ruralni razvoj.	Uskladiti CRFASD sa nacionalnim i EU strategijama; poboljšati međuagencijsku koordinaciju
Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP)	Institucionalni sastanci	April–maj 2025, Podgorica	Praznine u inspekcijском sistemu; slabi mehanizmi ndobijanja povratnih informacija od zainteresovanih strana.	Jačanje međusektorske koordinacije; poboljšati platforme za zainteresovane strane.
Opština Ulcinj	Konsultacije sa zainteresovanim stranama	Maj–jun 2025, Ulcinj	Infrastrukturni nedostaci u ribarstvu; održivo upravljanje lukama	Promovisanje zajedničkog planiranja sa opštinskim službama i ribarima; integrisati održive prakse.
Opština Bar	Konsultacije sa zainteresovanim stranama	Maj–jun 2025, Bar	Usklađivanje sa lokalnim razvojnim strategijama	Poticanje koordinacije planiranja i međuopštinskog dijaloga
Opština Nikšić	Konsultacije sa zainteresovanim stranama	Jun 2025, Nikšić	Ograničeno uključivanje zainteresovanih strana u prošlosti	Osigurati inkluzivno uključivanje tokom cijelog ciklusa trajanja projekta.
Ribarska udruženja, proizvođači, tržišni akteri	Fokus grupa i tehničke konsultacije	Maj 2025, Ulcinj	Sistemi sljedivosti i izazovi u pogledu usaglašenosti sa propisima	Nadogradnja sistema podataka; ponuditi obuku za ribare na temu uasglašenosti.
Poljoprivredno-prehrambeni proizvođači i prerađivači	Terenske posjete i intervjui	May–jun 2025, Nikšić	Nedostaci u kapacitetima u sistemu bezbjednosti hrane i sljedivosti	Pružiti tehničku obuku, organizovati studijske posjete i pružiti savjetodavnu podršku.
MPŠV, AZŠS, nevladine organizacije (Green Home, CZIP), opština Ulcinj, stanovnici Đerana, poslovne i ribarske grupe	Višefazno uključivanje zainteresovanih strana (sastanci o obuhvatu, javne rasprave, ankete)	Jul 2020 – januar 2023, Ulcinj i preko interneta	Uticaji na životnu sredinu, morski biodiverzitet, otpadne vode, turistička vrijednost.	Izraditi ESIA i plan ESMP za ribarsku luku u Ulcinju, ispitati alternativna projektna rješenja, javno objaviti, zaštititi turizam/ekološka dobra.
Šira javnost, nevladine organizacije, opštine	Objavlivanje informacija (ESIA i plan ESMP za ribarsku luku Ulcinj)	Decembar 2023–danas, Ulcinj, Podgorica, Nikšić, Bar, internet platforme	Javno objavljivanje ESIA i plana ESMP i zaštitnih instrumenata	Zainteresovane strane su pristupile materijalima putem internet stranica i štampe; povratne informacije se koriste za izmjene zaštitnih instrumenata prije konačnog odobrenja.

6.1 Stečena znanja iz prethodnih konsultacija

Posljednjih godina, Vlada Crne Gore (VCG) je u saradnji sa Svjetskom bankom, realizovala različite projekte u sektoru poljoprivrede i ribarstva, uključujući i tekući projekat MIDAS 2, koji pružaju vrijedne uvide za uključivanje zainteresovanih strana u okviru novog Projekta ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD). Znanja stečena iz prethodnih projekata, naročito u pogledu konsultacija sa zainteresovanim stranama, pokazuju važnost ranog, kontinuiranog i inkluzivnog uključivanja različitih aktera na svim nivoima vlasti, kao i zainteresovanih strana iz privatnog sektora, predstavnika zajednice i civilnog društva.

Jedno od ključnih saznanja je značaj prilagođenih strategija uključivanja za različite grupe zainteresovanih strana. Tu spadaju mali ribari, proizvođači poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, lokalne vlasti, ženske grupe i sektorska udruženja. Svaka grupa donosi jedinstvene perspektive, interese i izazove, a konsultacije moraju biti

osmišljene na način da odražavaju ovu raznolikost i osigurati da se glasovi čuju i svrsishodno razmatraju tokom planiranja i implementacije projekta.

Još jedna važna pouka je potreba za ranom identifikacijom izazova u institucionalnoj koordinaciji. U prethodnim konsultacijama, preklapanja i praznine u institucionalnim nadležnostima često su navođeni kao ograničenja za efikasnu realizaciju projektne podrške i tehničke pomoći. Da bi se to ublažilo, projekat CRFASD uključuje unaprijedne mehanizme za institucionalnu koordinaciju i izgradnju kapaciteta, naročito između Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), Direktorata za ribarstvo, Direktorata za plaćanja i Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove.

Rano i dosljedno uključivanje malih i srednjih preduzeća (MSP) i privatnog sektora takođe se pokazalo ključnim za uspjeh projekta. Povratne informacije iz prošlosti su ukazivale na potrebu za stvaranjem povoljnih uslova za učešće privatnih preduzeća u sektoru ribarstva i poljoprivredno-prehrambenom sektoru, uključujući transparentan pristup tehničkoj pomoći, finansiranju i uslugama podrške. Kao odgovor na takve sugestije, Komponenta 3 projekta CRFASD se posebno fokusira na poboljšanje poslovne klime za MSP povezane sa ribarstvom i poljoprivredno-prehrambenim sektorom, nudeći mogućnosti za javno-privatna partnerstva, povlašćeno finansiranje i usluge poslovnog razvoja.

Prethodne konsultacije su zatim ukazale na važnost ciljanog uključivanja ranjivih grupa i grupa u nepovoljnom položaju, posebno žena, mladih i građana koji žive u udaljenim područjima. Prepreke za učešće — kao što su nedostatak pristupa informacijama ili ograničena mobilnost — mogu dovesti do zanemarivanja njihovih perspektiva. Zbog toga Plan za uključivanje zainteresovanih strana projekta CRFASD (SEP) integriše kulturološki prilagođene, rodno osjetljive i pristupačne komunikacione strategije koje će osigurati potpuno uključivanje ovih grupa. Pored toga, projekat predviđa i specifične intervencije za promovisanje ženskog preduzetništva i liderstva, osmišljene u saradnji sa lokalnim NVO, ženskim zadrugama i drugim akterima civilnog društva.

Na kraju, raniji procesi uključivanja zainteresovanih strana istakli su značaj kontinuiranog dobijanja povratnih informacija, pri čemu se zainteresovane strane informišu ne samo o mogućnostima konsultacija, već i o tome kako je njihov doprinos uticao na planiranje i implementaciju projekta. Projekat CRFASD sadrži strukturirane mehanizme za komunikaciju nakon konsultacija, kao i sveobuhvatan Mehanizam za rješavanje pritužbi (MRŽ) sa ciljem da se obezbijedi transparentnost i odgovornost.

Dragocjeni uvidi su takođe stečeni tokom višefaznog procesa uključivanja zainteresovanih strana sprovedenog tokom Procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) za ribarsku luku u Ulcinju, jednu od ključnih infrastrukturnih investicija Projekta CRFASD. Ovaj proces je obuhvatio bilateralne sastanke, fokus grupe, društveno-ekonomska istraživanja i javne rasprave sprovedene između 2020. i 2023. godine. Izdvoja se nekoliko važnih saznanja:

Kombinovanje formalnih i neformalnih kanala konsultacija — kao što su direktni intervjui, istraživanja i fokus grupe — pomoglo je da se prikupi širok spektar različitih gledišta, naročito od stanovnika Đerana i ranjivih članova zajednice koji u suprotnom nijesu bili spremni da se uključe.

Obezbeđivanje prevoda na crnogorski, albanski i engleski jezik poboljšalo je inkluzivnost u višejezičnim područjima kao što je Ulcinj.

Dodavanje društveno-ekonomskog istraživanja pomoglo je u razumijevanju lokalnih strahova kao što su potencijalni uticaji na turizam i uticaji na nivou mjesne zajednice, što je naknadno reflektovano u strategijama ublažavanja u ESIA i planu ESMP.

Primjena višeslojnog i transparentnog pristupa konsultacijama, kroz rano uspostavljanje kontakta, sastanke za definisanje pripremnih radnji i formalnu javnu raspravu, pomogla je da se ojača povjerenje i rezultirala suštinskim izmjenama ESIA na osnovu povratnih informacija javnosti i institucija.

Uključivanje udruženja ribara i preduzeća povezanih sa turizmom tokom rasprave o izboru lokacije i projektu pomoglo je da se osigura da i ekonomski i ekološki prioriteti budu reflektovani u konačnom projektu.

Ova stečena znanja, zasnovana na lokalnom iskustvu i usklađena sa najboljim međunarodnim praksama, usmjeravaće strategiju uključivanja zainteresovanih strana tokom cijelog trajanja projekta CRFASD da bi se podstakli inkluzivni, participativni i efikasni projektni ishodi.

6.2 Identifikovanje i analiza zainteresovanih strana

Efikasno identifikovanje zainteresovanih strana je osnovni element u pisanju i implementaciji Plana uključivanja zainteresovanih strana. Za projekat CRFASD, zainteresovane strane su kategorisane u tri glavne grupe: (i) stranke na koje utiče projekat; (ii) ostale zainteresovane strane; i (iii) ranjive grupe i grupe u nepovoljnom položaju. Ova klasifikacija je u skladu sa Standardom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo br. 10 (ESS10), koji naglašava inkluzivno i svrsishodno uključivanje, posebno za one na koje projekat možda nesrazmjerno utiče ili se suočavaju sa preprekama za učešće. Prepoznajući dvostruku prirodu CRFASD, koja se sastoji i od infrastrukturnih i institucionalnih komponenti, primijenjena je prilagođena identifikacija zainteresovanih strana i pristup uključivanju, sa ciljem da se osigura relevantnost u različitim projektnim aktivnostima.

1. Stranke na koje utiče projekat

U strane na koje utiče projekat spadaju pojedinci, grupe i subjekti na koje će intervencije projekta CRFASD vjerovatno direktno i mjerljivo uticati - pozitivno ili negativno. Ove zainteresovane strane su povezane i sa fizičkom infrastrukturom i institucionalnim dimenzijama izgradnje kapaciteta projekta.

Tabela 4: Identifikovanje strana na koje utiče projekat

Tabela 4.1: Grupa A: strane na koje utiču infrastrukturna ulaganja

Grupa zainteresovanih strana	Vrsta uticaja	Komponenta projekta	Geografski fokus	Uticaj projekta	Nivo uticaja
Ribari muškarci i žene i primorska domaćinstva	Privremena ograničenja pristupa, radovi u moru, buka tokom gradnje	Komponenta 1.1 (Ribarska luka u Ulcinju)	Opština Ulcinj	Visok	Umjeren
Poljoprivredno-prehrambeni proizvođači i stočari, mala i srednja preduzeća	Miris, povećan saobraćaj, otpad tokom izgradnje i rada postrojenja za NŽP	Komponenta 2.2 (postrojenje za NŽP)	Nikšić i okolna područja	Visok	Umjeren
Stanovnici i preduzeća u blizini građevinskih zona	Prašina, buka, ograničen pristup tokom građevinskih radova	Komponente 1.1, 2.1, 2.2	Ulcinj, Bar, Nikšić	Visok	Umjeren
Građevinski radnici i podizvođači	Rizici tokom izvođenja radova	Komponente 1 i 2	Sve infrastrukturne lokacije	Visok	Umjeren
Korisnici luka, dobavljači, prerađivači	Privremeni operativni poremećaji, buduća ekonomska korist.	Komponenta 1.1	Opština Ulcinj	Umjeren	Umjeren
Lokalna turistička i ugostiteljska preduzeća	Kratkoročni poremećaji, dugoročna korist za životnu sredinu	Komponenta 1.1	Obalni posaj Ulcinja	Umjeren	Nizak
Vlasnici nekretnina i preduzeća u Đeranama	Rizik od devalvacije imovine, ograničen pristup, pad turizma	Komponenta 1.1	Ulcinj – Đerane	Visok	Umjeren
Neformalni sezonski prodavači i radnici na plaži	Privremeni gubitak prihoda tokom izgradnje	Komponenta 1.1	Rt Đeran, Velika plaža	Umjeren	Nizak
Mjesna zajednica II, Ulcinj	Lokalna administrativna koordinacija, rješavanje pritužbi	Komponenta 1.1	Djerane – Ulcinj	Umjeren	Umjeren

Tabela 4.2: Grupa B: strane na koje utiču institucionalna ulaganja

Grupa zainteresovanih strana	Vrsta uticaja	Komponenta projekta	Geografski fokus	Uticaj projekta	Nivo uticaja
------------------------------	---------------	---------------------	------------------	-----------------	--------------

Registrovani ribari, preduzeća u sektoru akvakulture, zadruge	Regulatorni pristup, obuka, uključivanje u registar	Komponenta 1.2	Primorske i unutrašnje ribolovne zone	Visok	Umjeren
Neformalni ribari i neregistrovane ribarske grupe	Rizik od isključenja; ciljani obuhvat	Komponenta 1.2	Obalni pojas (Ulcinj, Bar)	Umjeren	Nizak
Udruženja proizvođača poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i ruralne zadruge	Pristup obuci, tehničkoj pomoći, političkom angažmanu	Komponenta 2.1	Nikšić, ruralne opštine	Visok	Umjeren
Službenici DR, AP, UBHVFP	Izgradnja institucionalnih kapaciteta, nadogradnja IT sistema	Komponente 1.2, 2.2, 3	Nacionalni i regionalni nivo	Visok	Visok
Žene u ribarstvu/ poljoprivredno-prehrambenoj industriji	Nadogradnja vještina, podrška poduzetništvu	Prožima sve komponente	Sve ciljne opštine	Umjeren	Nizak
Lokalni inspektori i savjetodavne službe	Unaprijeđene alatke i odgovornost za pružanje usluga	Komponente 1.2, 2.2	Teritorije lokalnih uprava	Umjeren	Umjeren
Službenici u regionalnim kancelarijama AP	Institucionalna reforma, implementacija IAKS-a	Komponenta 2.1	Nikšić i Bar	Visoko	Umjereno
Mladi i novi akteri	Pristup radnim mjestima, obuci i programima inkubacije	Komponenta 3	Nacionalna pokrivenost	Umjeren	Nizak

Svaka od ovih grupa zainteresovanih strana će biti uključena pomoću prilagođenih metoda i alatki, pri čemu će se njihove povratne informacije sistematski dokumentovati da bi se osigurale svrsishodne konsultacije i uključivanje u fizičke i institucionalne komponente projekta CRFASD. Specifične metode i pristup uključivanju ovih strana detaljno su opisani u poglavlju 8.2.

2. Ostale zainteresovane strane

Ostale zainteresovane strane su pojedinci, grupe ili institucije na koje projektne aktivnosti ne mogu direktno uticati, ali imaju interes ili uticaj na projektovanje, implementaciju, monitoring ili ishode projekta CRFASD. Njihovo uključivanje je od suštinskog značaja za transparentnost, usklađenost sa politikama, tehnički nadzora i uspješno povezivanje sa tekućim sektorskim inicijativama.

U ovu grupu spadaju institucionalni akteri, regulatorna tijela, institucije znanja, kao i akteri koji indirektno imaju koristi od zaštite životne sredine, javnog zdravlja i društveno-ekonomskih ishoda projekta. U skladu sa standardom ESS10 Svjetske banke, projekat CRFASD nastoji da uključi ove strane kroz strukturiranu razmjenu informacija, konsultacije i saradnju.

Tabela 5: identifikovanje drugih zainteresovanih strana

Grupa zainteresovanih strana	Vrsta interesa / relevantnost	Veza sa projektom / uloga	Geografski fokus	Uticaj projekta	Nivo uticaja
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) i direktorati (DR, AP, DRR)	Političko liderstvo, usaglašenost sektora, institucionalna reforma	Vodeća implementaciona institucija za komponente CRFASD	Nacionalni	Visok	Visok
Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP)	Sprovođenje propisa, usklađivanje sa EU	Vodi sistem kontrole NŽP i podržava aktivnosti u sektoru bezbjednosti hrane iz komponente 2.2	Nacionalni	Visok	Visok
Agencija za zaštitu životne sredine (AZŽS), Inspekcija za zaštitu životne sredine i Veterinarska inspekcija	Nadzor usaglađenosti sa propisima o zaštiti životne sredine, monitoring i bezbjednost hrane	Nadležna za izdavanje dozvola, inspekciju i sprovođenje zakona tokom građevinskih radova i redovnog rada objekata	Nacionalni i lokalni	Visok	Visok
Jedinica za implementaciju projekata (PMT), Jedinica za implementaciju tehničke podrške (TSIU), radne grupe (WG),	Realizacija, koordinacija i nadzor projekata	Upravljanje svakodnevnom implementacijom, tehničke smjernice, MiE, fiducijarni poslovi i koordinacija politika	Nacionalni i lokalni	Visok	Visok

Ministarstvo kapitalnih investicija (MKI) i Uprava pomorske sigurnosti i upravljanja lukama	Upravljanje transportom i infrastrukturom	Uključeni u projektovanje infrastrukture, pomorsku sigurnost i povezani sa planiranjem u zoni primorja	Nacionalni i primorski	Umjeren	Umjeren
Javno preduzeće Morsko dobro	Regulatorno upravljanje obalom	Koordinacija sa lokalnim vlastima i MPŠV-om o prostornoj kompatibilnosti i korišćenju zemljišta	Primorske opštine	Umjeren	Umjeren
Institut za biologiju mora (Kotor)	Istraživanje biološke raznolikosti i praćenje mora	Tehnička podrška za implementaciju plana ESMP i ekološke procjene na primorju	Nacionalni i primorski	Umjeren	Umjeren
Opštine Ulcinj, Bar i Nikšić	Zajedničko upravljanje infrastrukturom, informisanje građana	Podrška lokalnoj implementaciji, aktivnostima iz plana SEP i primjeni mehanizma za pritužbe	Ulcinj, Bar, Nikšić	Visok	Visok
Akadske institucije (npr. Univerzitet Crne Gore)	Istraživanje i tehnička obuka	Podrška izradi programa obuke i izgradnji tehničkih kapaciteta	Podgorica, Nikšić	Umjeren	Umjeren
Organizacije civilnog društva i nevladine organizacije	Zagovaranje, mobilizacija zajednice, inkluzija	Promovisanje uključivanja ranjivih grupa i odgovornosti za javne politike	Nacionalni i lokalni	Umjeren	Umjeren
Razvojni partneri (EU, FAO, bilateralni donatori)	Sufinansiranje, tehnička podrška	Usklađivanje paralelnih programa i korišćenjem međunarodne dobre prakse	Međunarodni i nacionalni	Visok	Visok
Mediji i informativne platforme	Javna komunikacija i transparentnost	Objavljivanje najnovijih informacija, rezultata projekta i obavještenja za građane	Nacionalni i regionalni	Umjeren	Umjeren
HoRAC (hoteli, restorani, kafići) i turistički sektor	Indirektni korisnici ekoloških ishoda	Pozitivan uticaj upravljanja otpadom i poboljšane infrastrukture	Primorske opštine	Umjeren	Nizak
Turisti i šira javnost	Korisnici poboljšanog okruženja i infrastrukture	Indirektno imaju koristi od čistih lokacija, bezbjednosti hrane i reforme sektora	Obalni pojas, nacionalni obuhvat	Umjeren	Nizak

Ostale zainteresovane strane će biti uključene kroz ciljane kampanje za razmjenu informacija, koordinacione sastanke i zajedničke tehničke događaje sa ciljem da se osigura inkluzivno učešće, usklađivanje sektora i uspješna implementacija projekta CRFASD.

3. Ranjive grupe i grupe u nepovoljnom položaju

U skladu sa standardom ESS10 Okvira Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF), projekat CRFASD stavlja snažan naglasak na identifikovanje, uključivanje i podršku ranjivim i marginalizovanim pojedincima ili grupama koji mogu biti nesrazmjerno pogođeni projektnim aktivnostima ili se suočiti sa barijerama u pristupu koristima od projekta, učešću u konsultacijama ili izražavanju svojih bojazni.

Ranjivost u ovom kontekstu se odnosi na kombinaciju društvenih, ekonomskih, geografskih, rodni ili institucionalnih faktora koji mogu ograničiti pristup informacijama, učešću ili koristima od intervencija projekta CRFASD. Konsultacije sa zainteresovanim stranama sprovedene u okviru izrade ESIA, kao i povratne informacije iz prethodnih projekata koje je Svjetska banka finansirala u Crnoj Gori (npr. MIDAS 2), pružile su dragocjen uvid u lokalno relevantnu dinamiku ranjivosti.

Da bi se osigurala jednakost i inkluzivnost tokom implementacije, plan SEP usvaja strukturiran i diferenciran pristup uključivanju ranjivih grupa i grupa u nepovoljnom položaju, u skladu sa standardom ESS10. Ova klasifikacija omogućava definisanje i sprovođenje ciljanih strategija uključivanja koje odgovaraju prirodi i ozbiljnosti barijera sa kojima se suočavaju različiti segmenti populacije:

- **Grupa 1:** Direktni korisnici projekta koji se suočavaju sa preprekama za uključivanje – Ova kategorija obuhvata pojedince i zajednice za koje se očekuje da će direktno imati koristi od aktivnosti projekta CRFASD, ali koje mogu naići na ograničenja u učešću zbog društvenih, ekonomskih, geografskih, rodni ili kulturnih faktora. Primjeri uključuju žene zaposlene u ribarstvu ili preradi hrane, mlade ljude u udaljenim primorskim zajednicama i male proizvođače s ograničenim pristupom institucionalnoj podršci i informacijama.
- **Grupa 2:** Šire ranjive grupe stanovnika ili grupe u nepovoljnom položaju – To su pojedinci ili grupe koje nijesu

nužno direktni korisnici, ali koje mogu biti u riziku od marginalizacije, isključenja iz procesa konsultacija ili nesrazmjernog uticaja implementacije projekta. Tu spadaju, ali nije ograničeno na, osobe s invaliditetom, starije osobe u izolovanim ruralnim područjima, romske zajednice i jezički ili kulturološki marginalizovane grupe.

Tabela 6: Identifikovanje ranjivih grupa i grupa u nepovoljnom položaju

Tabela 6.1: Grupa 1: Direktni korisnici projekta koji se suočavaju sa barijerama za uključivanje

Grupa zainteresovanih strana	Priroda ranjivosti	Barijere za uključivanje	Predložene mjere uključivanja	Geografski fokus
Ribarska domaćinstva koja vode žene	Nesrazmjerna uloga hranilaca porodice, ograničena mobilnost, nedovoljna zastupljenost	Ograničena dostupnost za javne sastanke; smanjen pristup informacijama vezanim za tehničku pomoć	Konsultacije prilagođene rasporedu, ciljani obuhvat, pojednostavljeni materijali i namjenski komunikacioni kanali	Ulcinj, Bar
Ekonomski marginalizovana ribarska domaćinstva	Slaba finansijska pismenost, ograničen pristup finansijama ili administrativnoj podršci	Rizik od isključenja iz odgovarajuće tehničke pomoći ili formalnih procesa	Prilagođena podrška za procese podnošenja prijave, praktične savjetodavne usluge, tehnička pomoć jedan na jedan	Sva područja obuhvaćena projektom
Neformalni ribari i neregistrirana preduzeća	Nedostatak formalnog statusa, nepovjerenje u institucije	Problemi sa uključivanjem u formalne procese koji podstiču učešće zainteresovanih strana	Pojednostavljene inicijativu za registraciju, kulturološki relevantna komunikacija, posrednici u zajednici	Primorske zajednice

Tabela 6.2: Grupa 2: Šire ranjive grupe stanovnika ili grupe u nepovoljnom položaju

Grupa zainteresovanih strana	Priroda ranjivosti	Barijere za uključivanje	Predložene mjere uključivanja	Geografski fokus
Etničke manjine (npr. Romi, Egipćani)	Rizik od socijalne isključenosti, jezičke barijere ili nizak nivo pismenosti, nepovjerenje u institucije	Ograničeno učešće u formalnim procesima; nedostatak prilagođenih kanala komunikacije	Uključivanje kulturnih posrednika, korišćenje prevedenih materijala, partnerstva sa lokalnim organizacijama civilnog društva kojima zajednice vjeruju	Sva područja obuhvaćena projektom
Osobe s invaliditetom / niskog nivoa pismenosti	Ograničena fizička ili kognitivna dostupnost, nisko formalno obrazovanje	Poteškoće u pristupu određenim lokacijama, razumijevanju pisanih projektnih dokumenata	Pristupačni formati (audio, velika slova, Brajevo pismo), fizički inkluzivni prostori za sastanke, vizuelni/usmeni komunikacioni alati	Sva područja obuhvaćena projektom
Primorske ruralne zajednice sa nedovoljnim pristupom uslugama	Geografska izolacija, neadekvatna infrastruktura, ograničen pristup javnim uslugama	Smanjena izloženost najnovijim aktivnostima na projektu, slaba institucionalna vidljivost, loša saobraćajna povezanost	Korišćenje mobilnih konsultantskih jedinica, partnerstva sa lokalnim nevladinim organizacijama, info tačke u opštinskim službama, informisanje u zajednici	Sela u primorskom zaleđu Ulcinja i Bara (npr. Donji Štoj, Vladimir, Klezna)
Stariji mali zemljoposjednici i penzioneri	Mobilnost ili komunikacione barijere povezane sa godinama starosti, digitalna isključenost	Nedostatak pristupa digitalnim/online informacijama i slaba mobilnost za prisustvovanje konsultacijama	Štampani materijali, kućne posjete i kontakt tačke u zajednici za razmjenu informacija	Ruralne opštine
Mladi koji nijesu zaposleni i koji se ne obrazuju ili obučavaju (NEET)	Odvajenost od formalnih sistema i puteva zapošljavanja	Slabo povjerenje u institucije, digitalna isključenost, nedostatak podsticaja za učešće	Vršnjačko informisanje, partnerstva sa nevladinim organizacijama koja okupljaju mlade, ambasadori mladih, uključivanje u stručno obrazovanje	Sva područja obuhvaćena projektom

Svaka od ovih grupa zainteresovanih strana će biti uključena pomoću kontekstualno osjetljivih, inkluzivnih i kulturološki prilagođenih metoda tokom trajanja projekta. Njihovo učešće će biti od suštinskog značaja za efikasnu implementaciju projekta, društvenu prihvatljivost i dugoročnu održivost. Učešće ranjivih grupa će se pratiti pomoću razdvojenih indikatora i redovno pratiti da bi se obezbijedilo prilagodljivo učešće, transparentnost i došlo do povratnih informacija.

6.3 Sažeti pregled potreba zainteresovanih strana

Ovaj odjeljak daje pregled poželjnih metoda komunikacije i uključivanja zainteresovanih strana u okviru projekta CRFASD. Pregled obuhvata njihove ključne karakteristike, jezičke potrebe, poželjne metode komunikacije i sve posebne potrebe koje se moraju uzeti u obzir da bi se osiguralo inkluzivno i efektivno uključivanje.

Tabela 7: Komunikacione potrebe zainteresovanih strana

Tabela 7.1: Komunikacione potrebe strana na koje utiče projekat – strane zainteresovane za infrastrukturna ulaganja

Grupa zainteresovanih strana	Jezičke potrebe	Poželjne metode komunikacije	Posebne potrebe / pitanja
Ribari muškarci i žene i primorska domaćinstva	Crnogorski, albanski (područje Ulcinja)	Sastanci zajednice, plakati na mjestima iskrcaja, pomoć preko udruženja ribara	Rodno osjetljivo vrijeme, vizualni i usmeni formati, poštovanje sezonskih radnih ciklusa
Poljoprivredno-prehrambeni proizvođači i stočari, mala i srednja preduzeća	Crnogorski	Sastanci preko zadruga, leci u veterinarskim/poljoprivrednim apotekama	Tehničke informacije pojednostavljene za nestručna lica, zakazivanje u vrijeme pijačnih dana
Stanovnici i preduzeća u blizini građevinskih zona	Crnogorski, albanski (Ulcinj)	Oglasne table u zajednici, ažuriranje opštinskih internet stranica, direktno informisanje	Prethodno obavještenje o radovima, informacije o ublažavanju, pristupni putevi jasno objašnjeni
Građevinski radnici i podizvođači	Crnogorski, albanski (po potrebi)	Osnovne informacije na gradilištu, kratki informativni razgovori, obavještenja putem SMS/WhatsApp-a	Komunikacija usmjerena na ZZR, informisanost o podnošenju pritužbi, jasan lanac izvještavanja
Korisnici luka, dobavljači, prerađivači	Crnogorski, Albanski	Ciljani sastanci u luci, vizualne oglasne table, SMS upozorenja	Rano upozorenje o zatvaranju pristupnih puteva, higijenski/ zaštitni protokoli, jasni kanali za pritužbe
Lokalni turistički radnici i ugostitelji	Crnogorski, engleski (po potrebi za menadžere)	Info paketi kroz turističku zajednicu, zajednički brifinzi o opštinskom turizmu	Naglasak na zaštiti životne sredine, transparentnosti rokova, vizuelni prikazi/mape
Vlasnici nekretnina i preduzeća u Đeranama	Crnogorski, Albanski	Informisanje od vrata do vrata, sastanci u malim grupama, štampani bilteni	Jasne informacije o pristupu, buci, zaštiti imovine; kanali za pritužbe
Neformalni sezonski prodavači i radnici na plaži	Crnogorski, Albanski	Patrole za informisanje na plaži, usmene najave, vizualna signalizacija	Obuhvat zasnovan na mobilnosti, pojednostavljene poruke, protokoli za izbjegavanje sukoba
Mjesna zajednica II, Ulcinj	Crnogorski, Albanski	Koordinacioni sastanci, štampane informacije u mjesnim zajednicama	Uloga u lokalnom prijemu pritužbi, pouzdana veza za šire strahove zajednice
Javnost i građani Nikšića	Crnogorski	Opštinska web stranica, sastanci zajednice, lokalne radio/TV najave	Široke kampanje podizanja svijesti; Informacije dostupne jednostavnim jezikom
Komunalna preduzeća koja opslužuju geografsko područje Nikšića	Crnogorski	Koordinacijski sastanci, tehničke priručnici, pisane obavijesti	Rano tehničko usklađivanje; potreba za jasnim odgovornostima za prekid usluga
Zajednice koje žive oko predviđene lokacije fabrike ABP u Nikšiću	Crnogorski i Roma (po potrebi)	Posjete od vrata do vrata, sastanci zajednice, letci, radio spotovi	Ciljane informacije o zdravstvenim zaštitnim mjerama, kontroli mirisa/buke i uticaju na korišćenje zemljišta
Poljoprivrednici, klaonice i pogoni za preradu mesa koji će morati koristiti ABP sistem za odlaganje životinjskog otpada.	Crnogorski	Radionice, tehnički priručnici, info paketi u veterinarskim/poljoprivrednim kancelarijama	Jasno objašnjenje obaveza, implikacija troškova, procedura odlaganja
Moguće transportne kompanije koje bi mogle biti zainteresirane za dobijanje dozvola za transport nusproizvoda životinja	Crnogorski	Poslovne informativne sesije, brifinzi o licenciranju, online obavještenja	Regulatorna jasnoća, zahtjevi za licenciranjem, transparentan proces

Vlasnici preduzeća u širem okruženju predviđene lokacije za fabriku ABP u Nikšiću	Crnogorski	Opštinski brifinzi, štampani bilteni, sastanci poslovnih udruženja	Fokusirajte se na vrijednosti imovine, uticaje na saobraćaj, proces žalbi
---	------------	--	---

Tabela 7.2: Komunikacione potrebe strana na koje utiče projekat – strane zainteresovane za institucionalna ulaganja

Grupa zainteresovanih strana	Jezičke potrebe	Poželjne metode komunikacije	Posebne potrebe / pitanja
Registrovani ribari, preduzeća u sektoru akvakulture, zadruge	Crnogorski, albanski (priobalna područja)	Radionice preko sindikata ribara, štampane smjernice, SMS/email upozorenja	Upotreba terminologije specifične za sektor, ciljani materijali za izgradnju kapaciteta
Neformalni ribari i neregistrovane ribarske grupe	Crnogorski, albanski (Ulcinj, Bar)	Usmeno informisanje preko facilitatora, radio u zajednici, diskusije u grupama kolega	Pristup izgradnji povjerenja, pojednostavljeni jezik, kulturološki prilagođena komunikacija
Udruženja proizvođača poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i ruralne zadruge	Crnogorski	Treninzi u mjesnim centrima, štampani priručnici, info sesije u poljoprivrednim centrima	Naglasak na usklađenosti sa propisima, jasnoća lokalnog dijalekta, fleksibilnost za sezonski rad
Službenici DR, AP, UBHVFP	Crnogorski	Formalni sirkularni dopisi, elektronski bilteni, interne radionice	Profesionalni ton, praćenje rezultata, mogućnosti za povratne informacije
Žene u ribarstvu/ poljoprivredno-prehrambenoj industriji	Crnogorski, albanski (po potrebi)	Sastanci grupa koje vode žene, vizualni leti, partnerstva nevladinih organizacija	Rodno osjetljivo posredovanje, podrška za mobilnost/ brigu o djeci, uključivanje u poslovne šeme
Lokalni inspektori i savjetodavne službe	Crnogorski	Tehnički brifinzi, terenske posjete, digitalni priručnici	Alatke za izvještavanje, mehanizmi povratnih informacija, stalni razvoj kapaciteta
Službenici u regionalnim kancelarijama AP	Crnogorski	Moduli obuke, interni informativni sastanci, štampane SOP	Okrenutost upravljanju promjenama, integracija sa sistemskim ažuriranjima IACS-a
Mladi i novi akteri	Crnogorski	Kampanje na društvenim mrežama, informativne sesije usmjerene na mlade, informisanje u školama	Uključivanje zasnovano na podsticajima, digitalne alatke, materijali za profesionalnu orijentaciju

Tabela 7.3: Komunikacione potrebe drugih zainteresovanih strana

Grupa zainteresovanih strana	Jezičke potrebe	Poželjne metode komunikacije	Posebne potrebe / pitanja
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) i direktorati (DR, AP, DRR)	Crnogorski	Formalni dopisi, koordinacioni sastanci, tehnički info sastanci	Usklađivanje sa strateškim dokumentima i mjerilima EU; alatke za koordinaciju između direktorata
Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP)	Crnogorski	Pisane smjernice, zajedničke sesije planiranja, e-bilteni	Dosljednost sa EU kompatibilnim sistemima i veterinarskim protokolima
Agencija za zaštitu životne sredine (EPA), Inspekcija za zaštitu životne sredine i Veterinarska inspekcija	Crnogorski	Posjete gradilištu, radionice o propisima, sastanci za koordinaciju dozvola	Jasno usklađivanje sa procedurama EIA/ESIA i nadležnostima za sprovođenje
PMT, TSIU, RG,	Crnogorski	Sastanci Upravnog odbora, informisanje putem e-pošte, interne tabele i grafikoni	Izveštavanje zasnovano na zadacima, dnevni odluka, međusobna saradnja
Ministarstvo ekonomskog razvoja / Ministarstvo javnih radova / Ministarstvo pomorstva / Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine i Uprava pomorske sigurnosti i upravljanja lukama	Crnogorski	Konsultacije o tehničkom projektu, formalni dopisi	Integrisanje sa politikama o bezbjednosti u saobraćaju/ pomorstvu i protokolima rizika
Javno preduzeće Morsko dobro (JPMDCG)	Crnogorski	Okrugli stolovi o javnoj politici, sastanci o koordinaciji korišćenja zemljišta	Usklađivanje prostornog planiranja i regulatorna jasnoća
Institut za biologiju mora (Kotor)	Crnogorski, engleski	Naučne radionice, aktivnosti praćenja životne sredine	Protokoli za razmjenu podataka; inputi za planove upravljanja morskom biološkom raznolikošću

Opštine Ulcinj, Bar i Nikšić	Crnogorski, albanski (Ulcinj)	Zajednički sastanci za planiranje, koordinacione platforme, opštinski cirkularni dopisi	Podrška lokalnim kapacitetima; dvojezični materijali, po potrebi
Akadske institucije (npr. Univerzitet Crne Gore)	Crnogorski, engleski	Istraživačka partnerstva, akademski seminari, konsultacije o nastavnom planu i programu	Tehnički doprinosi bezbjednosti hrane, biodiverzitetu, ribarstvu
Organizacije civilnog društva i nevladine organizacije	Crnogorski, engleski	Javne konsultacije, obrasci za povratne informacije, forumi za saradnju	Osigurati rano učešće; povratne informacije o društveno-ekološkim zaštitnim mjerama
Razvojni partneri (EU, FAO, bilateralni donatori)	Engleski	Misije za procjenu projekta, sastanci za koordinaciju donatora, izvještaji o napretku	Usklađivanje sa komplementarnim programima i modaliteti sufinansiranja
Mediji i informacione platforme	Crnogorski	Saopštenja za štampu, konferencije za medije, kampanje na društvenim mrežama	Pravovremeno i činjenično informisanje o aktivnostima projekta i najvažnijim rezultatima
HoRAC (hoteli, restorani, kafići) i turistički sektor	Crnogorski, engleski	Fokus grupe, štampani informativni paketi, lokalni poslovni forumi	Istaknuti povezanost sa ekološkim ishodima i turističkim dobrima
Turisti i šira javnost	Crnogorski, engleski, albanski (Ulcinj, po potrebi)	Internet portali, javni poster, najave u zajednici	Višejezična, pristupačna komunikacija; vizuelni mediji poželjni za širi obuhvat

Tabela 7.4: Komunikacione potrebe grupe 1 – direktni korisnici projekta koji se suočavaju sa barijerama za uključivanje

Grupa zainteresovanih strana	Jezičke potrebe	Poželjne metode komunikacije	Posebne potrebe / pitanja
Ribarska domaćinstva koja vode žene	Crnogorski, albanski (Ulcinj)	Ciljane sesije za žene, sastanci u malim grupama koje vode koleginice, vizualni i verbalni materijali	Formati prilagođeni rasporedu, podrška za brigu o djeci, naknade za prevoz, bezbjedne i kulturološki prikladne lokacije
Ekonomski marginalizovana ribarska domaćinstva	Crnogorski	Pomoć od vrata do vrata, ilustrovani materijali, lokalni info pultovi na ribljim pijacama	Praktična savjetodavna podrška sa obrascima, smjernice za finansijsku pismenost, verbalna objašnjenja procedura
Neformalni ribari i neregistrirana preduzeća	Crnogorski, albanski (Ulcinj, Bar)	Diskusije u malim grupama koje vode posrednici, informativne sesije preko lokalnih nevladinih organizacija ili zadruga	Potrebna je izgradnja povjerenja; korišćenje posrednika u zajednici, garantovanje anonimnosti, podrška za regulisanje i uključivanje

Tabela 7.5: Komunikacione potrebe grupe 2 – šire ranjive grupe stanovnika ili grupe u nepovoljnom položaju

Grupa zainteresovanih strana	Jezičke potrebe	Poželjne metode komunikacije	Posebne potrebe / pitanja
Etničke manjine (npr. Romi, Egipćani)	Romski, crnogorski	Prevedeni materijali, usmena komunikacija preko posrednika, lokalne romske nevladine organizacije	Korišćenje kulturoloških posrednika, vizuelna komunikacija, obezbjeđivanje nediskriminatornog okruženja i povjerenja
Osobe s invaliditetom / niskog nivoa pismenosti	Crnogorski, audio/vizuelni formati	Audio snimci, ilustrovani flipčartovi, kućne posjete	Obezbijediti fizički pristupačna mjesta, taktilne formate, podršku jedan na jedan po potrebi
Primorske ruralne zajednice sa nedovoljnim pristupom uslugama	Crnogorski, albanski (po potrebi)	Mobilne konsultantske jedinice, seoski sastanci, leci u lokalnim trgovinama i vjerskim objektima	Fleksibilan raspored, lično informisanje, uključivanje osobe za vezu sa zajednicom
Stariji mali zemljoposjednici i penzioneri	Crnogorski	Lokalne radio emisije, štampane brošure, telefonske linije	Jednostavan jezik, veliki fontovi, direktna verbalna komunikacija tokom informisanja
Mladi koji nijesu zaposleni i koji se ne obrazuju ili obučavaju (NEET)	Crnogorski	Kampanje na društvenim mrežama, vršnjački posrednici, mladi ambasadori nevladinih organizacija	Naglasak na dvosmjernom uključivanju, podsticajnom učešću, sadržaju za razvoj vještina

7. Program uključivanja zainteresovanih strana

7.1 Svrha i rokovi programa uključivanja zainteresovanih strana

Program uključivanja zainteresovanih strana u okviru projekta CRFASD osmišljen je u skladu sa ciljevima iz Okvira Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF), posebno sa Standardom za životnu sredinu i društvo br. 10 (ESS) o uključivanju zainteresovanih strana i objavljivanju informacija. Program uključivanja ima za cilj da podstakne otvorenu, inkluzivnu i kontinuiranu komunikaciju i saradnju sa svim zainteresovanim stranama tokom cijelog perioda trajanja projekta.

Najvažniji ciljevi Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP) su:

- ✓ uidentifikovati uloge i nadležnost/odgovornost zainteresovanih strana i osigurati njihovo učešće tokom cijelog projektnog ciklusa;
- ✓ uspostaviti sistematičan pristup uključivanju zainteresovanih strana i održavati konstruktivne odnose sa njima, posebno sa stranama na koje utiče projekat;
- ✓ procijeniti nivo zainteresovanosti i podrške zainteresovanih strana za projekat i prenijeti njihove stavove u plan i primijeniti tokom implementacije projekta;
- ✓ promovisati i pružiti mogućnosti za efektivno i inkluzivno uključivanje o pitanjima koja bi potencijalno mogla da utiču na zainteresovane strane;
- ✓ obezbijediti blagovremeno, razumljivo i dostupno objavljivanje informacija o rizicima i uticajima na životnu sredinu i društvo, posebno za ranjive grupe ili grupe u nepovoljnom položaju;
- ✓ ponuditi pristupačne i inkluzivne načine zainteresovanim stranama da pokreću pitanja i podnose pritužbe i osigurati da projekat ponudi svoj dogovor;
- ✓ jasno definisati načine i učestalost uključivanja za svaku grupu zainteresovanih strana;
- ✓ dodijeliti odgovarajuće resurse i budžet za efikasnu implementaciju aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana i monitoring.

Tokom aktivnosti uključivanja koristiće se niz adekvatnih metoda za različite grupe zainteresovanih strana, uključujući: sastanke u zajednici, štampane i elektronske medije, radio emisije, fokus grupe, ankete, telefonske pozive, e-poštu i objavljivanje najnovijih informacija na društvenim mrežama.

7.2 Objavljivanje informacija

Objavljivanje informacija je ključna komponenta Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP) u okviru projekta CRFASD, u skladu sa Standardom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo br. 10 (ESS). Cilj je da se obezbijedi da se sve relevantne informacije o životnoj sredini, društvu, tehničkim i institucionalnim aktivnostima dijele sa zainteresovanim stranama na blagovremen, inkluzivan, pristupačan i kulturološki primjeren način tokom cijelog perioda trajanja projekta.

S obzirom na dvostruku strukturu projekta CRFASD, koja obuhvata **ulaganja u infrastrukturu** (npr. ribarska luka, postrojenje za NŽP, kancelarije Agencije za plaćanja) i **ulaganja u institucionalni razvoj** (npr. razvoj sistema, regulatorna reforma, izgradnja kapaciteta), strategija objavljivanja informacija je podijeljena na dva diferencirana toka. Svaki je prilagođen da odražava prirodu i obim projektnih aktivnosti, vrstu primijenjenih instrumenata iz okvira ESF i odgovarajuće metode uključivanja.

Ovakvim pristupom će se obezbijediti da:

- lica i ranjive grupe na koje utiče projekat dobiju adekvatne informacije o infrastrukturnim radovima i povezanim uticajima;

- institucionalne zainteresovane strane i korisnici budu informisani i u mogućnosti da smisleno doprinesu političkim reformama, tehničkim poboljšanjima i naporima za izgradnju kapaciteta.

Strategija objavljivanja informacija za komponente sa infrastrukturnim investicijama

Objavljivanje ekoloških i društvenih informacija za komponente sa infrastrukturnim investicijama u okviru projekta CRFASD - uključujući izgradnju ribarske luke otporne na klimatske promjene u Ulcinju, postrojenja za nusproizvode životinjskog porijekla (NŽP) u Nikšiću i rekonstrukciju/izgradnju regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja u Baru i Nikšiću - će biti obavljeno u skladu sa Standardom Svjetske banke za zaštitu životne sredine i društvo br. 10 (ESS) i nacionalnim uslovima. Cilj je da se osigura pravovremena, transparentna, inkluzivna i kulturološki prilagođena komunikacija sa svim zainteresovanim stranama.

Strategija objavljivanja informacija za infrastrukturne investicije će obuhvatiti sljedeće ključnih aktivnosti:

Javno objavljivanje instrumenata iz okvira ESF:

Za javnost će biti objavljeni sljedeći instrumenti iz Ekološkog i socijalnog okvira (ESF):

- Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF);
- Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP);
- Okvir za politiku raseljavanja (RPF);
- Procedure upravljanja radnom snagom (LMP);
- Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP);
- Procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i Planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) za pojedinačne infrastrukturne investicije.

Metode objavljivanja:

- postavljanje svih finalizovanih dokumenata iz ESF na zvanične internet stranice Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), Jedinice za implementaciju projekta (PMT) i Svjetske banke;
- štampanje i postavljanje kopija dokumenata u najvažnijim opštinskim službama (Ulcinj, Bar, Nikšić);
- objavljivanje sažetih pregleda i obavještenja preko lokalnih medija (radio, novine, TV emisije) i opštinskih oglasnih tabli;
- distribucija štampanih materijala i pojednostavljenih pregleda u pristupačnim formatima, uključujući vizuelna pomagala i usmeno tumačenje za grupe sa niskim nivoom pismenosti i ranjive grupe.
- Distribucija štampanih materijala zajednici i direktno pogođenim ljudima u blizini predmetnih lokacija.
- Distribucija štampanih informativnih materijala o Mehanizmu za prijavu žalbi (GRM), uključujući brošure i letke, u obližnjim zajednicama koje će vjerovatno biti direktno pogođene.
- Instaliranje fizičkih objekata GRM kanala (plakati, bibordi, oglasne ploče) na i oko gradilišta, opštinskih kancelarija, lučkih područja i drugih dostupnih prostora zajednice, kako bi se osiguralo da lica na koja utiče projekat (PAP) znaju kako i gdje podnijeti žalbe.
-

Jezici i dostupnost:

- Materijali za objavljivanje će biti dostupni na **crnogorskom i engleskom jeziku**.
- U opštini Ulcinj, gdje značajan dio stanovništva govori albanski, tokom konsultacija biće ponuđeni **pisani i usmeni prevodi na albanski jezik**.
- U Nikšiću i obližnjim ruralnim područjima, gdje su prisutne romske zajednice, koristiće se **prilagođene mjere informisanja** (uključujući verbalnu komunikaciju ili pojednostavljene materijale) da bi se osigurala dostupnost.
- Formatu prilagođeni osobama s invaliditetom (audio datoteke, velika slova, pristupačni PDF-ovi) bit će dostupni na zahtjev.

-

Vremenski okvir:

- ESMF, SEP, LMP i ESCP-a će biti objavljeni **prije procjene projekta**.
- ESIA i planovi ESMP za lokaciju za svaki podprojekat će biti objavljeni **prije početka građevinskih aktivnosti** na datim lokacijama.
- GRM kanali i kontakt informacije će biti objavljeni prije početka konsultacija i bilo kakvih aktivnosti na lokaciji.

Ciljne grupe:

- lica na koje utiče projekat, uključujući male ribare, poljoprivrednike, preduzetnike u agrobiznisu, lokalna domaćinstva.
- ranjive grupe i grupe u nepovoljnom položaju (neformalni ribari, žene, Romi, ruralno stanovništvo sa niskim primanjima).
- organi lokalne uprave, nevladine organizacije (NVO), organizacije civilnog društva (OCD) i šira javnost.

Dodatna kampanja podizanja svijesti i konsultacije za objekat ribarske luke

Javne konsultacije za ribarsku luku Ulcinj tokom faze pripreme EIA i ESIA posljednji put su obavljene 2020. i 2021. godine. S obzirom na proteklo vrijeme i kasniju evoluciju dizajna projekta i zahtjeva za upravljanje zaštitom životne sredine i društvenim rizicima, potreban je dodatni proces konsultacija.

Ove dodatne konsultacije će:

- Biti organizovane od strane PMT u saradnji sa MAFWM-om i oštinom Ulcinj;
- Odvijaju se **prije procjene projekta**, kako bi se osiguralo da se povratne informacije zainteresovanih strana odražavaju u pripremi projekta i procesima odobrenja Svjetske banke;
- Služiti kao platforma za predstavljanje najnovijih nalaza ESIA-e, mjera ublažavanja specifičnih za lokaciju i nacrtu i aranžmana za žalbe povezanih sa ribarskom lukom;
- Pružiti pogođenim zajednicama priliku da izraze zabrinutost ili daju doprinos ažuriranom dizajnu, ekološkim i socijalnim mjerama i vremenskom rasporedu implementacije.
- Adresirati bilo kakvu dodatnu zabrinutost,
- Ažurirati dodatak ESIA koji je u razvoju,

Dokumentacija:

- Detaljni izvještaji o dodatnim konsultacijama, uključujući liste učesnika, zapisnike sa sastanaka, fotografije i kopije informativnih materijala, pripremljeni od strane PMT.
- Ovi izvještaji će biti **priloženi kao aneksi konačnom SEP-u** i javno objavljeni u skladu sa zahtjevima ESS10.

Ciljevi ažuriranih konsultacija:

- Ponovno potvrditi glavne ekološke i društvene probleme koji su se pojavili tokom prošlog angažmana i konsultacija učesnika (od strane ribara, prodavača, lokalnih domaćinstava, itd.);
- Osigurati da ranjive grupe (uključujući neformalne ribare, sezonske prodavače i žene koje se bave aktivnostima vezanim za ribarstvo) imaju glas u procesu konsultacija;
- Pružanje dodatnih informacija o vremenskim rokovima projekta, mehanizmima za rješavanje žalbi i mjerama kompenzacije/pomoći (ako je primjenjivo);

- Dokumentirajte sve povratne informacije i pojasnite kako će biti uključene u ESIA, SEP i druge relevantne projektne instrumente.
- Uključite povratne informacije u ESIA dodatak.

Dodatno objavljivanje informacija i kampanja podizanja svijesti za postrojenje za NŽP

Prepoznajući specifična osjetljiva pitanja povezana sa životnom sredinom, zdravljem i zajednicom koja se postavljaju u kontekstu izgradnje i rada postrojenja za **nusproizvode životinjskog porijekla (NŽP)** u Nikšiću, prije procesa procjene projekta i prije formalnog objavljivanja ESIA i plana ESMP specifičnog za lokaciju za to postrojenje će biti sprovedena **dodatna ciljana kampanja podizanja svijesti..**

Kampanja podizanja svijesti će biti:

- organizovana od strane PMT, u saradnji sa **MPŠV** i **opštinskim vlastima Nikšića**.
- Biti prilagođen potrebama ranjivih grupa, posebno romske zajednice koja živi u blizini predviđene lokacije za ABP,
- Odvijaju se **prije procjene** kako bi se osiguralo da su povratne informacije zainteresovanih strana formalno dokumentovane i odražavaju se u pripremi završnih projektnih instrumenata;
- Služiti kao platforma za predstavljanje ciljeva projekta, očekivanih uticaja na životnu sredinu i društvo, mjera kontrole mirisa i okoline, te aranžmana za pritužbe specifične za projekt;
- Pružiti pogođenim zajednicama i zainteresovanim stranama priliku da izraze zabrinutost, postavljaju pitanja i predlažu mjere ublažavanja ili praćenja.

Documentation:

Detaljni izvještaji o dodatnim konsultacijama, uključujući liste učesnika, zapisnike sa sastanaka, fotografije i kopije informativnih materijala, pripremljeni od strane PMT. Ovi izvještaji će biti priloženi kao aneksi konačnom SEP-u i javno objavljeni u skladu sa zahtjevima ESS10.

Ciljevi kampanje podizanja svijesti:

- povećati javno razumijevanje **zdravstvenog, ekološkog i ekonomskog značaja** bezbjednog upravljanja NŽP.
- informisati zainteresovane strane o planiranim aktivnostima, mjerama zaštite i kontrolom neprijatnih mirisa i očuvanja životne sredine povezanim sa postrojenjem za NŽP.
- riješiti sva pitanja koja izazivaju zabrinutost u zajednici u vezi sa potencijalnim rizicima po životnu sredinu, zdravlje ili poremećaje.
- rano izgraditi povjerenje i prihvatanje među ruralnim zajednicama i grupama koje će biti izložene potencijalnom uticaju.

Metode komunikacije:

- sastanci u zajednici u Nikšiću i okolnim ruralnim opštinama;
- štampani leci, poster i informativne radio-emisije na lokalnom radiju;
- mobilne jedinice za informisanje da bi se uključila udaljena domaćinstva;
- verbalni/audio materijali i lična objašnjenja za grupe sa niskim nivoom pismenosti i ranjive grupe.

Poseban fokus:

- ranjive ruralne populacije sa slabim pristupom informacijama kao ciljna grupa;
- informacije kulturološki primjerene i dostupne u formatima adekvatnim za zajednice sa barijerama u pismenosti.

Značaj:

- Ova proaktivna inicijativa podizanja svijesti je od ključnog značaja za ublažavanje dezinformacija, smanjenje otpora zajednice i informisanje o upravljanju rizikom i planiranju operativne bezbjednosti postrojenja za NŽP.
- Kampanja je dopuna formalnim zahtjevima za objavljivanje i konsultacije iz okvira ESF Svjetske banke i jača društvenu održivost projekta.

Tabela 8.2.1: Objavljivanje informacija – infrastrukturna ulaganja

Faza projekta	Dokumenta / Informacije koje će biti objavljene	Metode objavljivanja	Lokacija, jezik i dostupnost	Ciljne zainteresovane strane	Odgovorni subjekti
Priprema projekta	Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF), Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP), Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP), Procedure upravljanja radnom snagom (LMP), Sažetak ekološko-društvenog pregleda (ESRS)	Internet stranice MPŠV, PMT i Svjetske banke; štampane kopije u opštinskim službama; informisanje preko medija; najave na društvenim medijima	Crnogorski i engleski; štampani i digitalni formati; verzije dostupne za grupe niske pismenosti u Ulcinju, Baru, Nikšiću i Podgorici	Šira javnost, lica na koja utiče projekat, lokalne opštine, nevladine organizacije, ranjive grupe	PMT, MPŠV
Preliminarna kampanja podizanja svijesti za postrojenje za NŽP	Informativni materijali o ciljevima postrojenja za NŽP, zdravstvenim/ekološkim prednostima, zaštitnim mjerama, mjerama kontrole neprijatnih mirisa	Sastanci u zajednici, mobilne informativne jedinice, štampani leci, lokalne radio emisije, plakati	Crnogorski; prilagođeni formati za grupe sa niskim nivoom pismenosti; verbalne/audio poruke za izolovana ruralna područja; lično informiranje u Nikšiću i obližnjim opštinama	Zajednice potencijalno izložene uticajima u blizini predložene lokacije za NŽP; seoska domaćinstva; ranjive grupe i grupe niskog nivoa pismenosti	PMT, MPŠV, Opštine
Izrada ESIA i planova ESMP i njihova ocjena	Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA), Planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP)	Javni sastanci, javne rasprave, ankete; informisanje preko opštinskih službi, internet stranica, lokalnih novina	Crnogorski i engleski; pojednostavljeni sažeci za dio javnosti niskog nivoa pismenosti; prevedene verzije na albanski i romski jezik po potrebi	Lokalne zajednice, ribarske grupe, opštinski predstavnici, nevladine organizacije, ranjive populacije	PMT, konsultanti za zaštitu životne sredine, AZŽS
Faza prije izgradnje	Konačni planovi izgradnje, mjere ublažavanja za pojedinačna gradilišta, mehanizmi rješavanja pritužbi, nove informacije o saobraćaju/ pristupu, informacije o zdravlju i zaštiti	Plakati u društvenim centrima, SMS upozorenja, lokalne radio najave, direktni informativni sastanci u opštinskim službama	Lokalni jezici (crnogorski, albanski po potrebi); vizuelna/audio podrška za pojedince niskog nivoa pismenosti; materijali za osobe s invaliditetom	Lica na koja utiče projekat, sezonski prodavači, mala preduzeća, ribarska udruženja, turisti, radnici	PMT, izvođači, opštine
Faza implementacije i monitoringa	Ažuriranje monitoringa ESMP, evidencija o pritužbama, sažeti pregledi društveno-ekoloških rezultata	Ažuriranja tabela i grafikona, sastanci sa povratnim informacijama od zajednice, objave na internet stranicama projekta, medijski bilteni	Tabele i grafikoni za javnost (jednostavni vizuali i infografike); štampano i digitalno objavljivanje na crnogorskom i engleskom jeziku	Zajednice na koje utiče projekat, lokalne samouprave, organizacije civilnog društva, nadzorni timovi Svjetske banke	Službenik PMT za MiE, konsultanti za superviziju, tim SB

Strategija objavljivanja za komponente sa institucionalnim investicijama

Ove mjere ne sadrže fizičke radove ili direktne rizike po životnu sredinu. U skladu s tim, fokus objavljivanja je na transparentnosti u institucionalnim reformama, ispunjenosti kriterijuma za podršku i učešću zainteresovanih strana u kreiranju javnih politika i sistema.

Tabela 8.2.2: Objavljivanje informacija –nstitucionalne investicije

Faza projekta	Dokumenta / Informacije koje će biti objavljene	Metode objavljivanja	Lokacija, jezik i dostupnost	Ciljne zainteresovane strane	Odgovorni subjekti
Priprema i planiranje	Mapa puta institucionalne reforme, procjene kapaciteta, ažuriranje IAKS-a, nacrti dokumenata o javnoj politici	Internet publikacije, informativni sastanci za zainteresovane strane, tematski bilteni, tehnički sastanci	Crnogorski i engleski; internet stranice i komunikacioni kanali PMT	Direktorati MPŠV, Agencija za plaćanje, UBHVFP, udruženja proizvođača, OCD	PMT, MPŠV
Uvođenje i implementacija	Smjernice za pristup registru, programi obuke, mogućnosti tehničke pomoći	Brošure u savjetodavnim službama, digitalne kampanje, tutorijali na internetu, info pultovi	Jednostavan jezik, pojednostavljeni vizualni formati; Crnogorski i albanski (po potrebi)	Poljoprivredno-prehrambena mala i srednja preduzeća, ribari, ruralne zadruge, ranjivi podnosioci zahtjeva	PMT, savjetodavne službe
Monitoring i povratne informacije	Ažurirane informacije o institucionalnim reformama, ankete o zadovoljstvu korisnika, rezultati obuke, primljenim i riješenim pritužbama	Tabele i grafikoni na internetu, obrasci za povratne informacije od zajednice, forumi OCD, društvene mreže	Lokalni i nacionalni medijski kanali, internet stranica projekta	Civilno društvo, partnerske institucije, Svjetska banka, EU	Tim PMT za MiE Team, tim SB

Dodatne napomene o jeziku i dostupnosti

Svi objavljeni materijali biće prevedeni na engleski i crnogorski jezik, a verzije na albanskom i romskom jeziku će biti dostupne kad bude potrebno informisati romsku, egipatsku i zajednicu koja govore albanski. Tamo gdje je pismenost ili digitalni pristup ograničen, koristiće se audio materijali, sadržaj sa slikama, usmeno i mobilno informisanje.

Štampane verzije svih ključnih dokumenata biće dostupne u:

- kancelarijama PMT;
- MPŠV;
- opštinskim službama u Ulcinju, Baru i Nikšiću;
- ribarskim zadrugama i savjetodavnim službama.

Društvene mreže (npr. Facebook, WhatsApp, Viber), SMS obavještenja i radio najave će biti dopuna digitalnog objavljivanja.

7.3 Predložena strategija za uključivanje zainteresovanih strana

Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) za Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) definiše strukturiran, inkluzivan i participativan pristup uključivanju zainteresovanih strana tokom cijelog perioda trajanja projekta. Plan definiše instrumente i metodologije koje će se koristiti da bi se pružile transparentne informacije, tražile svrsishodne povratne informacije i osiguralo učešće svih kategorija zainteresovanih strana — uključujući strane na koje utiče projekat, zainteresovane institucije, aktore civilnog društva i ranjive grupe ili grupe u nepovoljnom položaju.

Aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana biće prilagođene karakteristikama svake grupe zainteresovanih strana, geografskoj lokaciji, potrebama u pogledu pismenosti i jezika, preprekama u dostupnosti i nivou uticaja ili interesovanja za projekat. Plan SEP razlikuje:

- **Infrastrukturalne investicije** (npr. ribarska luka, postrojenje za NŽP i kancelarije Agencije za plaćanja), koje zahtijevaju formalne procedure konsultacija usklađene sa crnogorskim nacionalnim zakonodavstvom i Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF). Ove konsultacije će obuhvatiti izradu i objavljivanje Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i Planova upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), kao i procese odabira lokacije, vremenske okvire radova i ublažavanje potencijalnih uticaja povezanih sa građevinskim radovima.
- **Ulaganja u institucionalni razvoj** — kao što su tehnička pomoć (TA), izgradnja kapaciteta, izrada propisa i modernizacija sistema — oslanjaće se na fleksibilne, participativne i prilagodljive pristupe uključivanja zainteresovanih strana. Uključivanje će u okviru ovih aktivnosti biti usmjereno na širenje znanja, konsultacije o regulatornim reformama, jačanje institucija i podršku inkluzivnom političkom dijalogu kako bi se osiguralo da su rezultati kontekstualno primjereni, široko prihvaćeni i usklađeni sa ciljevima pristupanja EU.

Uključivanje zainteresovanih strana će se isto tako razlikovati u zavisnosti od faze projekta, čime će se osigurati kontinuirana, prilagodljiva komunikacija i povratne informacije tokom:

1. **faze pripreme projekta** – identifikovanje zainteresovanih strana, rane konsultacije za informisanje o planovima u okviru projekta i rizicima, kao i inicijalno objavljivanje zaštitnih instrumenata (ESMF, SEP, ESCP, LMP).
2. **faze implementacije** – kontinuirano uključivanje lica na koje utiče projekat i drugih zainteresovanih strana kroz konsultacije o intervencijama planiranim za datu lokaciju, najnovim informacijama o građevinskim radovima, mogućnostima obuke i operativnom planiranju.
3. **faze monitoringa i evaluacije** – redovno dijeljenje rezultata projekta, napredak u dijelu posvećenosti zaštiti životne sredine i društvu, povratne informacije građana i evaluacija na kraju.
4. **faze zatvaranja** – informisanje o konačnim postignućima, planovima za održivost i formalne konsultacije za prikupljanje stečenog znanja i procjenu zadovoljstva zainteresovanih strana.

Za komunikaciju i uključivanje zainteresovanih strana će se koristiti niz instrumenata, uključujući, ali ne ograničavajući se na:

- javne konsultativne sastanke i fokus grupe (direktni i hibridni formati);
- informativne sesije u zajednici i posjete lokacijama;
- tematske radionice i okrugle stolove za zainteresovane strane;
- distribuciju štampanih materijala (leci, brošure, poster);
- medijske kampanje preko lokalnog radija, TV-a, novina i digitalnih platformi;
- Korišćenje zvaničnih internet stranica, opštinskih oglasnih tabli i mobilnih informativnih jedinica;
- internet ankete, telefonske intervju i informisanje putem SMS-a;
- digitalnu komunikaciju putem e-pošte, društvenih mreža i aplikacija za razmjenu poruka (npr. WhatsApp, Viber).

Projekat će primijeniti sljedeće principe da bi obezbijedio inkluzivno i pravedno učešće zainteresovanih strana:

- **pristupi koji su kulturološki primjereni i rodno senzitivni**, uključujući odvojene fokus grupe po potrebi;
- **korišćenje lokalnih jezika i pristupačnih formata** (npr. pojednostavljeni tekstovi, infografike i audio-vizuelni materijali);
- **ciljano informisanje ranjivih grupa**, uključujući mobilne konsultacije i posjete domovima po potrebi;
- **dostupna mjesta i kanali komunikacije** za osobe s invaliditetom;
- **povjerljivi mehanizmi za pritužbe i povratne informacije**, sa jasnim protokolima pružanja odgovora.

Projekat CRFASD je posvećen poštovanju principa Svjetske banke o transparentnosti, inkluzivnosti i nultoj toleranciji za činove odmazde. Zainteresovane strane će biti uključene u atmosferi punoj poštovanja i bezbjednom okruženju, u kojem se njihove bojazni i mišljenja cijene i integrišu u procese donošenja odluka o projektu. U okviru ovakve strategije uključivanja zainteresovanih strana biće sprovedena i ciljana kampanja podizanja svijesti javnosti prije objavljivanja ESIA i plana ESMP za lokaciju za postrojenje za NŽP. Ova rana mjera informisanja imaće za cilj poboljšanje razumijevanja zajednice o upravljanju NŽP i podršku informisanim konsultacijama o odabiru lokacije i jačanju planiranja ublažavanja rizika.

Tabela 8.1: Predložena strategija za uključivanje zainteresovanih strana – komponenta infrastrukturnih investicija

Faza projekta	Ciljane zainteresovane strane	Ciljevi uključivanja	Metode uključivanja	Odgovorni subjekti	Učestalost / rokovi
Odabir lokacije i rane konsultacije o projektu	Lica na koja utiče projekat, lokalne zajednice u blizini potencijalne lokacije postrojenja za NŽP, ribarska domaćinstva, opština Ulcinj	Konsultovati se o predloženim alternativama za postrojenje za NŽP i ribarsku luku; prikupiti povratne informacije o ekološkim i društvenim rizicima; informisati o unapređenju glavnog projekta; rano podići svijest o upravljanju NŽP	Diskusije u fokus grupama; participativne posjete lokacijama; ciljane konsultacije sa zainteresovanim stranama; javna obavještenja u opštinama; preliminarna kampanja podizanja svijesti za postrojenje za NŽP (sastanci u zajednici, informativne brošure, emisije u lokalnim medijima, mobilne informativne jedinice	PMT, konsultanti za elaborat ESIA, MPŠV, ppštine	II–III kvartal 2025.
Priprema (izrada ESIA/plana ESMP)	Lica na koja utiče projekat, lokalne zajednice, neformalni prodavci, udruženja ribara, opštinske vlasti	Predstaviti konačne odabrane lokacije i infrastrukturne planove; identifikovati konkretne ekološke i socijalne rizike; prikupiti informacije za izradu ESIA/ESMP	Sastanci za predstavljanje projekta javnosti; socio-ekonomska istraživanja; konsultacije u zajednici; praćenje dinamike radova; štampani materijali	PMT, konsultanti ESIA, MPŠV, opštine	III–IV kvartal 2025.
Objavljivanje i ocjena ESIA/ESMP	Šira javnost, OCD, MPŠV, AZŽS, komisija AZŽS, Svjetska banka	Objavljivanje nacrtala nalaza iz ESIA/ESMP; potvrditi mjere ublažavanja; traženje povratnih informacija	Javna rasprava; obavještenja u novinama; objavljivanje na internetu (stranice MPŠV, AZŽS); štampane kopije u opštinskim službama	PMT, MPŠV, AZŽS	I–II kvartal 2026.
Faza prije izgradnje	Članovi zajednice na koje projekat direktno utiče, stanovnici pogođeni građevinskim radovima, sezonski prodavci, lokalni biznisi	Informisanje o datumima početka izgradnje, promjenama u saobraćaju/pristupu, kanalima za pritužbe i mjerama zaštite	Najave na lokalnim radio stanicama; SMS upozorenja; plakati na oglasnim tablama; konsultativni informativni sastanci	Izvođači radova, PMT, opštine	1-2 mjeseca prije izgradnje
Faza izgradnje i implementacije	Članovi zajednice na koje projekat direktno i indirektno utiče (npr. ribarske zadruge, lokalni dobavljači)	Informisanje o toku građevinskih radova, ograničenju pristupa, mjerama ublažavanja, lokalnim mogućnostima zapošljavanja	Konsultacije na nivou mjesta gdje se nalazi gradilište; mobilne informativne jedinice; brošure o mehanizmu za pritužbe; informativni pultovi izvođača; namjenske telefonske linije	PMT, konsultant za nadzor, izvođači radova	Mjesečno ili kvartalno tokom izgradnje (2026–2028)
Faza monitoringa i evaluacije nakon izgradnje	Lokalna uprava, organizacije civilnog društva, posmatrači iz zajednice, Svjetska banka	Izveštaj o implementaciji plana ESMP-a; prikupljanje povratnih informacije o zadovoljstvu zajednice; po potrebi, definisanje korektivnih radnji	Participativni sastanci za monitoring; tabele sa ocjenama za zajednicu; ažuriranje internet stranice projekta; sastanci sa građanima za dobijanje povratnih informacija	Službenik PMT za MiE, tim WB za nadzor	Godišnje i tko srednjoročnog/završnog pregleda projekta

Tabela 8.2: Predložena strategija za uključivanje zainteresovanih strana – komponente sa institucionalnim ulaganjima

Faza projekta	Ciljane zainteresovane strane	Ciljevi uključivanja	Metode uključivanja	Odgovorni subjekti	Učestalost / rokovi
Priprema	DR, AP, UBHVFP, službenici regionalnih kancelarija AP, proizvođačke zadruge, nevladine organizacije, poljoprivredno-prehrambena mala i srednja preduzeća	Procijeniti potrebe za institucionalnim kapacitetima, potvrditi prioritete, informisati aktere o reformama	Tehnički sastanci, tematski okrugli stolovi, internet ankete, intervjui	PMT, MPŠV, konsultantski timovi	II–IV kvartal 2024.
Planiranje i početak primjene	Poljoprivredne i ribarske zadruge, savjetodavne službe, ženska udruženja	Najnovije informacije o sistemu IACS, protokolima za NŽP i modulima obuke	Regionalne informativne sesije, brošure u savjetodavnim službama, online platforme	PMT, MPŠV, opštinske poljoprivredne službe	Dvogodišnje (2025–2027)
Implementacija	Registrovani i neformalni ribari, poljoprivredno-prehrambeni MMSP, ranjive grupe	Omogućavanje obuke, tehničke pomoći i pristupa platformama registra	Fokus grupe, pomoć od vrata do vrata, prevedeni materijali sa smjernicama, WhatsApp grupe	PMT, opštine, savjetodavne službe	U toku (kvartalna ažuriranja)
Monitoring i povratne informacije	Institucionalni akteri, zadruge, službenici AP, OCD	Praćenje usvajanja reformi, systemske rezultate, povratne informacije od zainteresovanih strana	Internet obrasci za povratne informacije, diskusije u fokus grupama, tabele za MiE, konsultacije po regionima	Tim PMT za MiE Team, tim SB	Godišnji izvještaji, povratne informacije (2026–2029)

7.4 Predložena strategija/diferencirane mjere za uključivanje stavova i podsticanje učešća ranjivih grupa

U skladu sa Standardom za životnu sredinu i društvo br. 10 (ESS) i Strategijom Svjetske banke za rodnu ravnopravnost i inkluziju, projekat CRFASD se obavezuje na inkluzivno uključivanje ranjivih grupa i grupa u nepovoljnom položaju grupa tokom cijelog perioda trajanja projekta. Osmišljene su posebne mjere koje će se baviti društvenim, ekonomskim, geografskim i institucionalnim barijerama sa kojima se ove grupe suočavaju, čime se obezbjeđuje da te grupe budu informisane, konsultovane i osnažene da smisleno učestvuju u konsultacijama, procesima donošenja odluka i pristupu koristima od projekta.

Ova strategija se temelji na analizi ranjivosti sprovedenoj u okviru plana SEP i prilagođena je i infrastrukturnim ulaganjima (npr. luka, postrojenje za NŽP), kao i institucionalnim intervencijama (npr. obuka, izgradnja kapaciteta). Posebna pažnja će biti posvećena grupama u riziku od isključenja zbog pola, etničke pripadnosti, invaliditeta, niskog obrazovanja, udaljenosti ili neformalnog statusa.

Predložena strategija za inkluzivno uključivanje svih ranjivih grupa kao zainteresovanih strana data je u nastavku:

Tabela 8.3: Predložena strategija za uključivanje ranjivih grupa i grupa u nepovoljnom položaju kao zainteresovanih strana

Ranjiva grupa / grupa u nepovoljnom položaju	Ciljana strategija uključivanja
Ribarska domaćinstva koja vode žene i žene u poljoprivredno-prehrambenom sektoru/ ribarstvu	- Sa ženskim nevladinim organizacijama i grupama proizvođača koje vode žene koordinisati sprovođenje rodno odgovornih konsultacija. - Pružiti podršku za brigu o djeci, bezbjedna mjesta za sastanke i fleksibilan raspored. - Podijeliti ciljne materijale za komunikaciju koji ističu mogućnosti za učešće i poslovnu podršku za žene. - Olakšati zastupljenost žena u odborima luke/AP i programima obuke.

Ekonomski marginalizovani ribari i poljoprivrednici	• Saradnja s opštinskim socijalnim službama, ribarskim zadrugama i nevladinim organizacijama da se identifikuju i pozovu ekonomski ugrožena domaćinstva. • Ponuditi pojednostavljene informacije o koristima projekta preko opštinskih informativnih službi i komunikaciju koju bi obavljali sugrađani. • Ponuditi plaćanje putnih troškova ili nenovčane podsticaje za učešće u konsultacijama ili obuci. • Pružiti direktnu pomoć u popunjavanju prijave za opcije koje se nude u okviru ulaganja u razvoj kapaciteta.
Romske i egipatske (RE) zajednice	• Angažovati romske posrednike i lokalne organizacije civilnog društva s uspostavljenim mrežama povjerenja. • Prevesti informacije na romski i/ili koristiti verbalne/audio formate na lokacijama sa niskim nivoom pismenosti. • Koristiti kulturološki osjetljive pristupe, uključujući neformalne grupne diskusije i vizualne materijale. • Obezbijediti pristup mehanizmu za pritužbe i u informativne aktivnosti uključiti kontakt tačke za RE zajednicu.
Neformalni ribari i neregistrovana preduzeća	• Organizovati neformalne sastanke na mjestima iskrcaja i lukama da bi se objasnio projekat i regulatorna reforma. • Uspostaviti partnerstvo sa lokalnim udruženjima za podršku neformalnim ribarima da se registruju i dobiju pristup koristima. • Izraditi pojednostavljene vizualne materijale i koristiti aktiviste u zajednici koji su upoznati s neformalnim sektorom.
Stariji stanovnici ruralnih područja i penzioneri	• Distribuirati štampane biltene i organizovati konsultacije u malim grupama u mjesnim zajednicama. • Organkzovati kućne posjete ili koristiti pouzdane posrednike u zajednici za dvosmjernu komunikaciju. • Osigurati dostupnost mehanizma za podnošenje pritužbi putem telefona ili opštinskih službi.
Osobe s invaliditetom / osobe niskog nivoa pismenosti	• Ponuditi komunikacione materiale odštampane velikim slovima, sa audio snimcima i slikama. • Obezbijediti da svim mjestima za konsultacije može fizički pristupiti. • Organizovati direktno informisanje i koristiti lokalne posrednike da objasne prednosti projekta ili proceduru podnošenja pritužbi.
Mladi, posebno oni koji nisu zaposleni i koji se ne obrazuju ili se ne obučavaju	• Koristiti medije usmjerene na mlade (npr. društvene mreže, WhatsApp, lokalni radio) za informisanje o mogućnostima obuke i zapošljavanja. • Koordinacija sa stručnim institucijama, omladinskim klubovima i obrazovnim institucijama. • Angažovanje mladih ambasadora kako biste olakšali vršnjačku komunikaciju.
Izolovana ruralna mala i srednja preduzeća i poljoprivredno-prehrambena mikropreduzeća	• Uključiti ih preko savjetodavnih službi, kancelarija AP ili Privredne komore. • Koristiti mobilne konsultantske jedinice i mreže zadruga da se dođe do lokacija koje ne dobijaju odgovarajuće usluge. • Pojednostaviti kriterijume prihvatljivosti i pružiti tehničku podršku na daljinu (telefon, Zoom, terenske klinike).

Monitoring strategije inkluzije

Monitoring učešća ranjivih grupa će se vršiti pomoću indikatora razvrstanih po polovima i ranjivosti u projektnom sistemu Monitoringa i evaluacije (MiE). Povratne informacije od ovih grupa će se prikupljati putem anketa o zadovoljstvu, analitike mehanizma za podnošenje pritužbi (GRM) i povremenih konsultacija sa zainteresovanim stranama. Metode uključivanja će se prilagođavati i poboljšavati na osnovu ovih podataka da bi se osigurala svrsishodna inkluzija tokom implementacije.

Rješavanje razloga za zabrinutost zainteresovanih strana kroz planove i implementaciju projekta

U skladu sa standardom ESS 10, projekat CRFASD se obavezao na svrsishodno integrisanje inputa dobijenih od zainteresovanih strana u planove i implementaciju. Tokom faze objavljivanja informacija o projektu, sva pitanja koja izazivaju zabrinutost ili rizici na koje ukažu zainteresovane strane će biti procjenjivana i rješavana primjenom hijerarhije ublažavanja, pri čemu će se prednost davati izbjegavanju, zatim svođenju na minimum, ublažavanju i, po potrebi, kompenzaciji. Ovakvim pristupom se obezbjeđuje da gledišta zainteresovanih strana direktno doprinose usavršavanju

tehničkih rješenja i mjera zaštite. Pored toga, tokom implementacije će Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) služiti kao dostupan, inkluzivan i kulturološki primjeren instrument koji omogućava zainteresovanim stranama, posebno ranjivim i marginalizovanim grupama, da interaktivno komuniciraju o pitanjima koja ih brinu. Mehanizam za pritužbe će olakšati pružanje blagovremenih i efektivnih odgovora, jačajući transparentnost, odgovornost i prilagodljivo upravljanje projektom u skladu sa dobrom međunarodnom praksom.

Javni komentari i povratne informacije/izvještavanje prema zainteresovanim stranama

Da bi se promovisala transparentnost, odgovornost i osjećaj pripadanja kod zainteresovanih strana, projekat CRFASD će implementirati strukturiran, inkluzivan i kontinuiran proces prikupljanja i pružanja odgovora na povratne informacije javnosti i zainteresovanih strana. Ovaj proces podržava usklađenost sa Standardom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESS10) i obezbjeđuje da glasovi zainteresovanih strana smisleno informišu planove, implementaciju i prilagođavanje projekta.

Dostavljanje povratnih informacija

Svim zainteresovanim stranama, uključujući lica na koja utiče projekat, ranjive grupe i grupe u nepovoljnom položaju, organizacije civilnog društva, lokalne uprave i širu javnost, biće dato najmanje dvije (2) sedmice da pregledaju javno objavljena dokumenta o životnoj sredini i društvu i dostave svoje komentare, razloge za zabrinutost ili sugestije. U dokumenta koja će biti predmet javnog mišljenja spadaju:

- Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF);
- Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP);
- Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP);
- Procedure upravljanja radnom snagom (LMP);
- Procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) / Planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) za infrastrukturna ulaganja;
- ostali instrumenti specifični za podprojekte, po potrebi.

Kanali povratnih informacija

Zainteresovane strane mogu da dostave ili predstavle svoje komentare preko više dostupnih kanala:

- **pisanim putem:** elektronskom i ili fizičkom poštom za PMT ili MPŠV;
- **usmenim putem:** na sastancima, konsultacijama sa zainteresovanim stranama i pozivom na broj telefona;
- **u digitalnom obliku:** popunjavanjem obrazaca za povratne informacije na internet stranici projekta, porukama preko društvenih medija (Facebook, WhatsApp, Viber) ili slanjem SMS-a.

Svaku od navedenih metoda će pratiti odgovarajući format (uključujući lokalne jezike i vizuelne/audio alatke) sa ciljem da se omogući učešće svih grupa zainteresovanih strana, posebno ranjivih i populacija sa niskim nivoom pismenosti.

Imenovane kontakt tačke

Sve povratne informacije biće usmjerene ka imenovanim kontakt tačkama u **Jedinici za implementaciju projekta (PMT)**. Zaposleni u PMT će obezbijediti odgovarajuće dokumentovanje svih primljenih prijedloga/komentara, uključujući usmene inpute, koristeći strukturirane obrasce za povratne informacije ili audio zapise. Kontakt tačke će isto tako, po potrebi, sarađivati sa tehničkim odjeljenjima, MPŠV ili lokalnim upravama u cilju rješavanja problema.

Protokol za provjeru i odgovor

- **Potvrda prijema:** prijem dostavljenih informacija će se potvrditi u roku od **tri (3)** radna dana.

- **Pregled i preduzimanje radnje:** PMT i relevantni subjekti će izvršiti pregled primljenih informacija i odrediti preduzimanje odgovarajućih radnji.
- **Odgovor:** zainteresovane strane će biti obaviještene o odgovoru i eventualnim naknadnim koracima u roku od **pet (5)** radnih dana od internog pregleda.
- **Obrazloženje:** ako se predlozi/komentari ne mogu prihvatiti, šalje se jasno opravdanje.

Izveštavanje prema zainteresovanim stranama

Da bi se zatvorio krug povratnih informacija i izgradilo javno povjerenje, projekat CRFASD će redovno izveštavati zainteresovane strane o odlukama u pogledu primljenih povratnih informacija. Za izveštavanje o dobijenim prijedlozima/komentarima će se koristiti:

- **kvartalni sastanci za povratno informisanje zajednica** u Ulcinju, Nikšiću i Baru;
- **javni bilteni** i oglasne table u opštinskim službama i kancelarijama PMT;
- **ažuriranja internet stranice i naloga projekta na društvenim mrežama;**
- **bilteni distribuirani** preko proizvođačkih zadruga i lokalnih OCD;
- **anonimizirani sažeti pregledi rješenja po pritužbama;**
- **lako razumljivi formati** (audio-vizuelni sadržaj, infografike, prevedeni sažeci) da bi se osiguralo uključivanje ranjivih grupa.

8. Uloge, nadležnosti implementacionih agencija i resursi za implementaciju aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana

Da bi se osigurala efikasna i pravovremena implementacija Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP) tokom cijelog perioda trajanja projekta razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornog na klimatske promjene (CRFASD), će biti opredijeljeni adekvatni ljudski i finansijski resursi u okviru Komponente 3: Upravljanje projektima, kao što je definisano u PAD-u. Ovi resursi su neophodni kako bi se olakšao inkluzivni angažman zainteresovanih strana, komunikacija, rješavanje pritužbi i izgradnja kapaciteta u skladu sa standardom za životnu sredinu i društvo (ESS) 10 Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF). Kontakt tačke za implementaciju SEP-a će biti određene na tri nivoa:

Na nivou PMT-a: Specijalista za društveni okvir sa punim radnim vremenom će služiti kao vodeća kontakt tačka za implementaciju SEP-a, podržan od strane višeg Specijaliste životnu sredinu i društvo i M&E. Ova uloga će uključivati koordinaciju aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana, nadzor nad procesima rješavanja žalbi i izvještavanje Svjetske banke.

Na nivou opštine: Određene opštinske kontaktne tačke (obično u okviru opštinskih administrativnih odjela) će djelovati kao lokalne kontakt tačke za angažman i pritužbe, održavati lokalne prijemne pultove, olakšati dijeljenje informacija i osigurati povratne informacije od lica na koja utiče projekat (PAP), koje se prenose PMT-u.

Na nivou izvođača: Svaki izvođač će imenovati posvećenog službenika za vezu sa zajednicom/GRM odgovornog za svakodnevni angažman na gradilištima, održavanje dnevnika žalbi, dijeljenje informacija o projektu na licu mjesta i prijavljivanje žalbi PMT-u za konsolidaciju.

Ova troslojna struktura osigurava da su odgovornosti jasno dodijeljene, da pogođene zajednice imaju više dostupnih tačaka kontakta, i da se angažman zainteresovanih subjekata sprovodi dosljedno i transparentno na svim nivoima implementacije projekta.

8.1 Kategorije koje će se finansirati u okviru budžeta projekta:

A. Objavljivanje informacija i komunikacija:

- prevođenje ključnih projektnih dokumenata na crnogorski i engleski jezik, kao na romski ili albanski za ranjive grupe, po potrebi;
- dizajn, štampanje i distribucija komunikacionih materijala (npr. brošure, leci, poster, infografike);
- vođenje i redovno ažuriranje digitalnih platformi (npr. internet stranice projekta, stranica MPŠV, kanala na društvenim mrežama).
- uključivanje medija: lokalne TV, radija, novina i SMS/Viber/WhatsApp kanala za slanje ključnih poruka.

B. Konsultacije sa zainteresovanim stranama i informisanje:

- planiranje i omogućavanje direktnih i virtuelnih konsultacija na nacionalnom i lokalnom nivou, uključujući Ulcinj, Bar i Nikšić.
- mobilni timovi za informisanje i informativni pultovi za pristup udaljenim i marginalizovanim grupama (npr. romske i egipatske zajednice, domaćinstva koja vode žene, neformalni ribari).
- izrada lako razumljivih materijala (npr. sadržaj sa slikama, formati sa velikim fontom, audio/video materijali, Brajevo pismo, po potrebi).

C. Izgradnja kapaciteta:

- obuka za službenike PMT, kontakt tačke iz opština i tehničke radne grupe o metodama uključivanja zainteresovanih strana, inkluzivnoj komunikaciji i usklađenosti sa standardom ESS10;
- obuka o uključivanju i rodno osjetljivoj komunikaciji, uključujući podršku za posrednike koji rade sa grupama u nepovoljnom položaju;
- izgradnja svijesti i obuka za seksualne eksploatacije, zlostavljanja i uznemiravanja (SEA/SH), protokoli za odgovor i pristup usmjerene na žrtve.

D. Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM):

- uvođenje i stavljanje u funkciju mehanizma za rješavanje pritužbi, uključujući IT alatke, otvaranje telefonske linije za podršku, štampane obrasce za prijavu i izvještavanje;
- kampanje podizanja svijesti u zajednici o tome kako pristupiti i koristiti mehanizam za pritužbe, uključujući mehanizme specifične za SEA/SH;
- obezbjeđivanje povjerljivih, bezbjednih i dostupnih kanala za podnošenje pritužbi, uključujući one za ranjive grupe i grupe u nepovoljnom položaju.
- Namjenski budžet će biti dodijeljen u okviru Komponente 3: Upravljanje projektima za pokrivanje troškova implementacije GRM-a, uključujući kampanje podizanja svijesti, izgradnju kapaciteta za kontaktne tačke na nivou PMT/opštine/izvođača, IT/telefonske linije, štampane materijale i SEA/SH-osjetljive usluge podrške.
-

Integrisanje u budžet i mehanizmi nadzora:

Svi troškovi vezani za plan SEP će biti:

- reflektovani u **budžetu za implementaciju projekta** i praćeni u okviru Komponente 3;
- uključeni u **Godišnje planove rada i Planove nabavki**;
- praćeni kroz okvir za Monitoring i evaluaciju (MiE) sa ciljem da se osigura efikasna upotreba resursa i mjerljivi ishodi uključivanja.

Jedinica za implementaciju projekta (PMT), u koordinaciji sa MPŠV, će nadgledati planiranje, dodjelu i isplatu resursa povezanih sa planom SEP. Redovni izvještaji o implementaciji će imati odjeljak posvećen efektima uključivanja zainteresovanih strana, funkcionalnosti mehanizma za pritužbe i statusu izvršenja budžeta.

Tabela 9.1: Odgovornosti zainteresovanih strana za implementaciju plana SEP

Akter / Institucija	Ključne odgovornosti
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV)	- Obezbeđuje strateški nadzor i usklađenost sa zahtjevima za pristupanje EU (poglavlja 11, 12, 13); - Odobrava budžetska izdvajanja i podstiče institucionalnu koordinaciju; - Nadgleda i podržava implementaciju SEP-a, uključujući mehanizam za pritužbe; - Održava komunikaciju na visokom nivou sa zainteresovanim stranama; - Učestvuje u nacionalnim konsultacijama i aktivnostima objavljivanja informacija.
Jedinica za implementaciju projekata (PMT)	- Vodi planiranje, koordinaciju i monitoring implementacije SEP-a; - Organizuje konsultacije, objavljivanja ekološko-društvenih instrumenata i uključivanja zajednice; - Obezbeđuje funkcionalnost i odgovore mehanizma za rješavanje pritužbi (GRM); - Vodi bazu podataka za SEP, dokumentuje aktivnosti uključivanja i monitoring indikatora; - Vršiti periodični pregled i ažuriranje SEP-a; - Izrađuje izvještaj o napretku u primjeni SEP-a i mehanizmu za pritužbe koji dostavlja MPŠV i Svjetskoj banci.
Lokalne samouprave (Ulcinj, Bar, Nikšić)	- Daju podršku lokalnim konsultacijama, informisanju javnosti i prijemu pritužbi u okviru mehanizma; - Olakšavaju uključivanje ranjivih i udaljenih zajednica preko mobilnih timova; - Pružaju pomoć u pristupu lokaciji, organizaciji mjesta i prevođenju/lokalizaciji materijala.
Jedinica za tehničke usluge (TSU)	- Obezbeđuje fiducijarni nadzor i sprovodi nabavke vezane za SEP; - Vršiti monitoring isplata i prati budžetske troškove vezane za uključivanje.
Radne grupe (WG)	- Omogućavaju tehničku koordinaciju na nivou podkomponenti, participativno planiranje i dijalog sa zainteresovanim stranama za ključne infrastrukturne investicije (npr. ribarska luka Ulcinj, postrojenje za NŽP); - Obezbeđuju sprovođenje lokalizovanih konsultacija, integrisanje povratnih informacija od zajednica na koje utiče projekat i prilagodljivo donošenje odluka tokom implementacije projekta.

Organizacije civilnog društva (OCD) i nevladine organizacije	- Služe kao posrednici za uključivanje ranjivih grupa i marginalizovanih zajednica; - Daju podršku inkluzivnim konsultacijama, realizaciji obuke i prikupljanju povratnih informacija; - Podižu svijest o prednostima projekta i procedurama za podnošenje pritužbi.
Radni tim Svjetske banke	- Pregled implementacije SEP-a, objavljivanja informacija i usaglašenosti sa standardom ESS10; - Pružanje tehničke podrške o strategiji uključivanja, mehanizmu za pritužbe i komunikaciji o ekološko-društvenim rizicima; - Praćenje ishoda uključivanja zainteresovanih strana i prilagođenih poboljšanja.
Strane na koje utiče projekat	- Učestvuju u konsultacijama, sastancima u zajednici i okupljanjima za dobijanje povratnih informacija o projektu; - Koriste mehanizam za pritužbe za izražavanje zabrinutosti ili predloge; - Daju povratne informacije o projektnim dokumentima i lokalnim uticajima implementacije projekta.
Ostale zainteresovane strane (npr. akademska zajednica, privatni sektor, mediji)	- Uključuju se u konsultacije i kampanje podizanja svijesti; - Daju povratne informacije i podržavaju komunikaciju o ishodima projekta; - Iskazuju zabrinutost ili daju preporuke specifične za dati sektor tokom implementacije.

8.2 Ljudski i finansijski resursi

Uključivanje zainteresovanih strana i rješavanje pritužbi dostavljenih projektu CRFASD će imati posebnu podršku službenika projekta i dobiti odgovarajuća opredijeljena sredstva. Svi povezani troškovi su prikazani u komponenti 3: Upravljanje projektom, u dokumentu PAD.

U skladu sa ESS10, indikativni budžet za implementaciju SEP-a (uključujući aktivnosti angažmana zainteresovanih strana, objavljivanje, konsultacije, mehanizme za rješavanje žalbi, izgradnju kapaciteta i praćenje) takođe će biti obezbjeđeni u ovom SEP-u (vidi tačku 8.3). To osigurava da su dovoljni resursi izdvojeni i transparentno raspoređeni za vrijeme trajanja projekta i upravljanja pritužbama.

Ključne kategorije resursa:

- **Objavljivanje informacija i komunikacija:**
 - prevođenje na crnogorski, engleski i romski (po potrebi);
 - štampanje brošura, plakata, infografike;
 - vođenje internet stranice PMT i aktivnosti na društvenim mrežama (Facebook, WhatsApp/Viber);
 - informisanje preko lokalne televizije, radija i štampanih medija.
- **Konsultacije sa zainteresovanim stranama:**
 - organizacija sastanaka u zajednici i participativnog planiranja;
 - informisanje udaljenih zajednicama i ranjivim grupa pomoću mobilnih timova
 - organizacija osvježanja, troškovi mjesta održavanja i podrška posrednicima.
- **Obuka i izgradnja kapaciteta:**
 - obuka o inkluzivnom i rodno osjetljivom uključivanju zainteresovanih strana;
 - informisanje lokalnih kontakt tačaka za mehanizam za pritužbe i partnerskih nevladinih organizacija;
 - podizanje svijesti o protokolima za SEA/SH i komunikacija o ekološko-društvenim rizicima.
- **Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM):**
 - priprema registra za pritužbe, uvođenje telefonske linije i alata za fizički unos podataka;
 - protokoli koji obuhvataju SEA/SH, informativne kampanje u zajednici;
 - podrška za putne troškove i posredovanje za lokalno rješavanje pritužbi.

Ekspert iz PMT za Okvir za životnu sredinu i društvo (ESF), koji će se finansirati u okviru Komponente 3, će nadgledati svakodnevnu implementaciju plana SEP, uključujući komunikaciju i informisanje. Ovom ulogom se obezbjeđuje interna koordinacija i podržava inkluzivno uključivanje zainteresovanih strana u sve projektne aktivnosti.

8.3 Procijenjeni budžet za implementaciju plana SEP (indikativno)

Procijenjeni budžet za SEP pokriva jednogodišnji period u vremenskom okviru implementacije projekta CRFASD (2026–2030). Procjene troškova su zasnovane na široko prisutnim tržišnim cijenama u Crnoj Gori i odražavaju osnovne funkcije potrebne za efektivno uključivanje zainteresovanih strana. Budžetska tabela je indikativna i biće dorađena i finalizovana od strane PMT u okviru godišnjeg planiranja tokom implementacije projekta.

Tabela 9.2: Procijenjeni budžet za implementaciju plana SEP (indikativno, EUR)

Budžetska kategorija	Količina	Jedinična cijena (EUR)	Ukupno (EUR)	Napomene
1. Zaposleni i koordinacija				
Specijalista za ESF (PMT, honorarni supervizor)	12 mjeseci	1.500/mjesečno	18,000	Odgovoran za integraciju razmatranja rizika za životnu sredinu za sve aktivnosti informisanja i konsultacija vezanih za SEP; osigurava da se ESIA/ESMP-ovi specifični za lokaciju objave i predstave pogođenim zajednicama; prati pritužbe vezane za životnu sredinu u GRM-u; podržava kampanje podizanja svijesti o rizicima za životnu sredinu (npr. otpad, miris, upravljanje ABP-om).
Specijalista za SF (PMT, puno radno vrijeme)	12 mjeseci	1.200/mjesečno	14,400	Vodi aktivnosti uključivanja zainteresovanih subjekata kao što je definisano u SEP-u; osigurava uključivanje ranjivih grupa u konsultacije; priprema i održava Dnevnik uključivanja zainteresovanih subjekata (SEL); koordinira opštinske i lokacije na nivou kontaktnih tačaka za GRM; osigurava pravovremeno otkrivanje društvenih instrumenata (RPF, RAP, SEP ažuriranja).
Putni troškovi PMT za uključivanje zainteresovanih strana	10 putovanja	150/putovanje	1,500	Informisanje u Ulcinj, Bar, Nikšić
2. Konsultacije i sastanci				
Događaji u vezi početka projekta	3 događaja	1.000 po događaju	3,000	Nacionalne i lokalne konsultacije
Konsultacije sa fokus grupama	6 sesija × 2 kruga	500/sesija	6,000	Rodno osjetljivi i inkluzivni dijalozi sa zainteresovanim stranama
3. Komunikacija i mediji				
Prevođenje i štampanje materijala	Paušalni iznos	—	2,500	Crnogorski, albanski, romski po potrebi
Lokalna televizija, radio i društvene mreže, info spotovi	Paušalni iznos (2 godine)	—	3,000	Za ranjive grupe i publiku u ruralnim područjima
4. Obuka i izgradnja kapaciteta				
Obuka o SEP / ESF za PMT / Izvođače radova	2 sesije	2.000 po sesiji	4,000	Pokriva uključivanje zainteresovanih strana, standard ESS10 i inkluziju
Podizanje svijesti o rizicima od SEA/SH i obuka o protokolu	2 sesije	2.000 po sesiji	4,000	Fokus na odgovore na pritužbe i procedure fokusirane na preživjele
5. Instrumenti za povratne informacije zainteresovanih strana				
Srednjoročna anketa zainteresovanih strana (MiE)	1 krug	2,500	2,500	Prikuplja podatke o inkluzivnosti i efikasnosti
Endline Stakeholder Survey	1 krug	2,500	2,500	Konačni pregled efekata i procjena uticaja

6. Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM)				
Obuka o GRM za opštinske kontakt tačke	2 sesije	1.500 po sesiji	3,000	Ulcinj, Bar, Nikšić
Materijali o mehanizmu GRM (letci, obrasci za unos)	Paušalni iznos	—	1,500	Distribuirati se tokom informisanja zajednice
Postavljanje kutije za prijedloge	10 kutija	100/jedinica	1,000	U dostupnim opštinskim zgradama
Posredovanje na lokaciji i posjete za rješavanje problema	6 posjeta	300/posjeta	1,800	Rješavanje koje vodi PMT sa lokalnim akterima
Postavljanje i vođenje digitalnog registra za pritužbe (GRM)	1	2,000	2,000	Internet alat za praćenje slučajeva
Razna logistika za mehanizam GRM	Paušalni iznos	—	2,000	Štampanje, vrijeme emitovanja i manji troškovi informisanja pojedinih grupa
7. Opšta logistika				
Iznajmljivanje prostora i osvježenje	Paušalni iznos	—	2,300	Događaji u zajednici i konsultacije
IT alati i postavljanje digitalnog registra	Paušalni iznos	2,000	2,000	Razvoj online sistema za praćenje slučajeva i registar za bilježenje, upravljanje i praćenje pritužbi; podržava transparentnost i sistematsko izvještavanje kao što je propisano u SEP-u.
Otvaranje telefonske linije - prva godina rada	Paušalni iznos	3.000	3.000	Uspostavljanje namjenske projektne telefonske linije (besplatno gdje je to moguće) kako bi se PAP-ovima i zainteresiranim stranama omogućio direktan pristup GRM-u; olakšava trenutni prijem pritužbi, uključujući SEA/SH-osjetljive žalbe.
Obuka GRM operatera (PMT + opštinske kontaktne tačke)	2 sesije	1.000 po sesiji	2,000	Izgradnja kapaciteta za osoblje PMT-a, opštinske kontaktne tačke i predstavnike izvođača radova o prijemu žalbi, registraciji, izvještavanju i SEA/SH-osjetljivom rukovanju, osiguravajući usklađenost sa SEP procedurama.
UKUPNI PROCIJENJENI BUDŽET			82.000 EUR	Svi troškovi su indikativni i usklađeni sa dokumentom PAD projekta CRFASD, komponenta 3

8.4 Monitoring i izvještavanje

Službenik PMT za monitoring i evaluaciju (M&E) će pratiti rezultate uključivanja zainteresovanih strana, koristeći sljedeće pokazatelje:

- broj organizovanih događaja za uključivanje zainteresovanih strana (podijeljeni po polu i ranjivosti);
- broj obuhvaćenih zainteresovanih strana (po vrsti i lokaciji);
- broj primljenih pritužbi i stopa rješavanja;
- povratne informacije iz anketa o zadovoljstvu i konsultacija;
- blagovremeno objavljivanje dokumenata i ažuriranje informacija o projektu.

Godišnji i polugodišnji izvještaji o napretku implementacije koji se dostavljaju Svjetskoj banci imaće poseban odjeljak o statusu implementacije Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP) i funkcionisanju Mehanizma za rješavanje pritužbi (GRM), u kojem će se navoditi ključne aktivnosti uključivanja, primljene i riješene pritužbe, kao i svi veći problemi ili potrebna prilagođavanja.

9. Mehanizam za rješavanje pritužbi

Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) za Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) je osmišljen za rješavanje razloga za zabrinutost i pritužbi svih zainteresovanih strana u projektu, posebno lica na koja projekat utiče, na transparentan, pristupačan, blagovremen i pravedan način. Mehanizam pojedincima i grupama omogućava da podnesu pritužbe, sugestije ili dda ukažu na razloge za zabrinutost u vezi bilo kog aspekta plana ili implementacije projekta. U skladu sa Napomenom Svjetske banke o dobroj praksi u slučajevima seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja/seksualnog uznemiravanja (SEA/SH) (2020.), mehanizam će integrisati protokole usmjerene na žrtve za rješavanje pritužbi povezanih sa SEA/SH. Ti protokoli obuhvataju obezbjeđivanje tajnosti postupanja, omogućavanje anonimnih pritužbi, upućivanje na odgovarajuće službe podrške i angažovanje obučanih službenika. Kratak sažetak procedura za postupanje sa pritužbama na SEA/SH predstavljen je u Aneksu 3.

9.1 Područje primjene mehanizma za pritužbe GRM

Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) za projekat CRFASD podrazumijeva praktičan i jednostavan proces za prijem, ocjenu i rješavanje razloga za zabrinutost koje podnose pojedinci, grupe ili institucije na koje može uticati projekat ili imaju interes povezan sa projektom. Mehanizam obezbjeđuje da se pritužbe rješavaju na blagovremen, transparentan, kulturološki primjeren način i bez čina odmazde u svim fazama implementacije projekta.

Mehanizam GRM će se koristiti tokom infrastrukturnih ulaganja (kao što su izgradnja ribarske luke u Ulcinju, postrojenja za nusproizvode životinjskog porijekla (NŽP) i uspostavljanje regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja), kao i institucionalnih ulaganja (kao što su jačanje institucija, tehnička pomoć, administracija grantova i podrška Integrisanom administrativno-kontrolnom sistemu – IACS).

Različiti i kontekstualno primjereni kanali za pritužbe biće održavani za različite vrste intervencija, uz dosljedno pridržavanje principa pristupačnosti, povjerljivosti i odgovornosti.

Pritužbe se mogu odnositi, ali nijesu ograničene na:

- uticaje infrastrukturnih aktivnosti na životnu sredinu ili društvo (npr. prašina, buka, poremećaj saobraćaja, korišćenje vode, smetnje tokom izgradnje);
- isključenost ili nejednakost u pristupu obuci, tehničkoj pomoći, uslugama ili koristima od projekta;
- greške ili kašnjenja u ostvarivanju koristi (npr. savjetodavna podrška proizvođačima ili podjela grantova);
- neprimjereno ponašanje zaposlenih na projektu, izvođača radova ili zvaničnika;
- rodno zasnovano nasilje (GBV), uključujući seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje (SEA) i seksualno uznemiravanje (SH);
- marginalizaciju ili diskriminaciju ranjivih grupa ili grupa u nepovoljnom položaju;
- pitanja povezana sa radom, kao što su opasni uslovi za rad, sporovi oko zarada, povrede prava radnika ili pitanja zaštite i zdravlja na radu.

što se tiče pritužbi vezanih za rad, u okviru projekta će biti uspostavljen poseban Mehanizam za žabe radnika/zaposlenih (WGM), u skladu sa Procedurama upravljanja radnom snagom (LMP). Mehanizam WGM će obezbijediti da svi zaposleni/radnici na projektu, uključujući direktno zaposlena lica, radnike po ugovoru i zaposlene kod primarnih dobavljača, imaju pristup nezavisnom, povjerljivom i efikasnom mehanizmu za podnošenje pritužbo iz oblasti rada. Sporna pitanja koja se pokrenu kroz mehanizam WGM će biti obrađena nezavisno od šireg projektnog mehanizma GRM, i slijediće procedure prilagođene standardima rada, principu da ne može biti odmazde i zaštiti za zviždače.

Mehanizam GRM će se pridržavati sljedećih principa:

- **Dostupnost:** Mehanizam će biti dostupan svim zainteresovanim stranama, uključujući žene, mlade, romsku i egipatsku zajednicu, osobe s invaliditetom i pojedince ograničenog nivoa ili pristupa tehnologiji. Pritužbe se mogu podnijeti lično, preko interneta, telefonom ili anonimno.

- **Povjerljivost:** Podnosioci pritužbe mogu da zatraže da njihov identitet, sadržaj njihove pritužbe, pa čak i postojanje njihove pritužbe ostanu tajni. Osjetljivi slučajevi, posebno pritužbe vezane za SEA/SH, će se obrađivati kroz odvojene, zaštićene kanale i nikada se neće evidentirati u javnim evidencijama. Identitet podnosioca pritužbi nikada neće biti otkriven bez njihove saglasnosti.
- **Zaštita od odmazde:** Mehanizam GRM sadrži stroge protokole protiv odmazde. Odmazda protiv podnosioca pritužbi, bilo od strane poslodavaca, izvođača, kolega ili javnih službenika, će se sama po sebi smatrati ozbiljnom pritužbom. Uspostaviće se jasni mehanizmi za upućivanje takvih slučajeva.
- **Odgovori i pravednost:** Prijem pritužbe će biti blagovremeno potvrđen, pritužbe će biti nepristrasno ocijenjene i riješene u unaprijed definisanim vremenskim rokovima. Mehanizam će imati opciju ulaganja žalbe i upućivanje slučaja na viši stepen, uključujući, po potrebi, i Službu za rješavanje pritužbi (GRS) Svjetske banke.
- **Procedure za SEA/SH usmjerene na žrtve:** Mehanizam GRM će obezbijediti sigurne, tajne procedure usmjerene na preživjele za postupanje sa pritužbama za SEA/SH. Žrtve će biti upućene na obučene pružaoce usluga i biće im ponuđen pristup pravnim, zdravstvenim i psihosocijalnim uslugama i zaštiti, u skladu sa nacionalnim protokolima i smjernicama Svjetske banke (ESIRT). Samo će ograničeni detalji koji ne otkrivaju identitet biti evidentirani, a radnje će se sprovoditi samo uz informisanu saglasnost žrtve.
- **Razlikovanje tipova pritužbi:** Mehanizam GRM će imati različite protokole za:
 - pritužbe na nivou zajednice i infrastrukture povezane sa infrastrukturnim ulaganjima (npr. uticaj građevinskih radova, prekid saobraćajnog pristupa, poremećaj životne sredine);
 - programske pritužbe vezane za institucionalna ulaganja (npr. zabrinutost oko ispunjenosti kriterijuma za grantove, mogućnosti pohađanja obuke ili pristupu tehničkoj pomoći);
 - pritužbe povezane sa radom, koje će biti obrađene putem posebnog Mehanizma za pritužbe radnika/zaposlenih (WGM), uspostavljenog u skladu sa Procedurama upravljanja radnom snagom (LMP). Mehanizam WGM će pružiti svim radnicima/zaposlenima na projektu, uključujući direktno zaposlene, radnike po ugovoru i zaposlene kod primarnog dobavljača, nezavisan, tajni i dostupan kanal za pritužbe vezane za njihov rad (npr. opasni uslovi za rad, sporovi oko zarada, neusklađenost sa radnim standardima);
 - pritužbe vezane za SEA/SH, koje će biti obrađivane kroz bezbjedne, tajne i specijalizovane procedure usmjerene na preživjele, u skladu sa dobrom praksom i etičkim smjernicama Svjetske banke.

Pritužbe će se inicijalno rješavati na nivou projekta od strane Jedinice za implementaciju projekta (PMT), pri čemu će specijalista za društveni okvir (SF) djelovati kao kontakt osoba za mehanizam GRM, odgovorna za prijem, koordinaciju i preliminarno rješavanje.

Ako podnosilac pritužbe nije zadovoljan početnim odgovorom, pritužba se može proslijediti na drugi stepen u PMT. Ovo upućivanje na viši stepen će obuhvatiti novu procjenu od strane koordinatora projekta iz PMT i relevantnih viših tehničkih kadrova, koji će nezavisno pregledati slučaj i predložiti konačno rješenje na nivou projekta.

Ako podnosilac pritužbe ostane nezadovoljan nakon razmatranja na drugom stepenu, biće obaviješten o svom pravu da traži pravnu zaštitu putem sudskih ili upravnih postupaka u Crnoj Gori, bez ograničenja ili predrasuda.

9.2 Struktura mehanizma GRM

Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) u okviru Projekta razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) će biti u funkciji tokom svih faza implementacije projekta: planiranja, izgradnje, rada i monitoring. Mehanizam GRM ima za cilj da omogući blagovremeno, transparentno i pravedno rješavanje pritužbi i pružanja odgovora na povratne informacije koje se dobiju od svih zainteresovanih strana, sa posebnim fokusom na ranjive osobe i osobe u nepovoljnom položaju, uključujući žene koje rade u sektorima ribarstva i poljoprivrede.

Struktura GRM-a se temelji na sljedećim ključnim principima:

- višestepeni prijem i rješavanje pritužbi (lokalni i centralni nivo);
- jasne institucionalne uloge i nadležnosti;

- namjenski kanali za pritužbe, uključujući posebne procedure za SEA/SH;
- garancije tajnosti i princip bez odmazde;
- sistematski monitoring, izvještavanje i sticanje znanja

9.2.1 Višestepeni postupak i lokalni/centralni pristup

Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) će za projekat CRFASD funkcionisati kroz **višestepenu strukturu** kreiranu da osigura efikasan prijem, praćenje i rješavanje pritužbi i na **lokalnom i na centralnom nivou**. Ova struktura je prilagođena dvostrukoj prirodi projekta i obuhvata infrastrukturna i institucionalna ulaganja (u javne politike), i obezbjeđuje pokrivenost različitih geografskih područja i grupa zainteresovanih strana.

Pristup na lokalnom nivou

Na lokalnom nivou, prijem pritužbi i početno rješavanje će obavljati opštinske kontakt tačka imenovane u tri glavne opštine projekta: Ulcinju, Nikšiću i Baru. Ove kontakt tačke će se nalaziti u opštinskim kancelarijama i/ili kod ključnih partnera u implementaciji, kao što su Direktor za ribarstvo (DR) i Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVF). Njihova uloga će biti da:

- primajte pritužbe putem usmene, pisane ili digitalne prijave;
- unesu pritužbe u zaštićeni registar Mehanizma GRM;
- daju na licu mjesta smjernice ili riješe manje probleme na lokalnom nivou kada je to moguće;
- koordinišu sa Jedinicom za implementaciju projekta (PMT) upućivanje neriješenih ili osjetljivih slučajeva na viši stepen.

Pored toga, građevinska preduzeća i inženjeri zaduženi za nadzor angažovani za infrastrukturne radove (npr. ribarska luka, postrojenje za NŽP, kancelarije Agencije za plaćanja) imenovaće kontakt osobe za mehanizam GRM na gradilištu, koje će imati zadatak da:

- informišu radnike i lokalne zajednice o mehanizmu pritužbi;
- evidentiraju pritužbe u vezi pitanja iz oblasti rada ili uticaja građevinskih radova;
- upute slučaj prema opštinske ili nacionalnim kontakt tačkama, po potrebi.

Mjesta za podnošenje pritužbi će biti jasno označena i lako dostupna: Nalaziće se u opštinskim kancelarijama, na gradilištima, oglasnim tablama projekta, a do njih će se moći doći i preko određenih posrednika u zajednici. Cilj je da se osigura blagovremena i kulturološki primjerena komunikacija sa licima na koja utiče projekat, posebno u zajednicama sa ranjivim grupama kao što su žene u ribarstvu, neformalni radnici i ruralni proizvođači.

Pristup mehanizmu na centralnom nivou

Na centralnom nivou, cjelokupnom koordinacijom i nadzorom mehanizma za pritužbe GRM rukovodiće Jedinica za implementaciju projekta (JIP) u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV). Specijalista za monitoring i evaluaciju (MiE) u okviru PMT će djelovati kao imenovani koordinator za GRM i biće nadležan za:

- vođenje digitalne baze podataka o pritužbama i sistema za dokumentovanje slučajeva;
- provjeru, dodjeljivanje i praćenje pritužbi u skladu sa definisanim protokolima;
- povezivanje sa opštinskim kontakt tačkama, izvođačima radova i tehničkim organima;
- koordinaciju odgovora sa direktorom projekta iz PMT i pravnim savjetnikom;
- redovno izvještavanje i analizu trendova kada su u pitanju pritužbe.

Za pritužbe vezane za fiducijarno upravljanje (npr. sporovi oko nabavki, navodi o favorizovanju u odabiru, sumnje oko finansijske transparentnosti), može se konsultovati Tehnička služba (TS) u okviru Ministarstva finansija u cilju davanja

pojašnjenja ili pokretanja internih procedura revizije. Učešće TS-a jača transparentnost i odgovornost u upravljanju javnim resursima u okviru projekta CRFASD.

Radne grupe (WG) i sektorske kontaktne tačke

Radne grupe (RG) formirane za potrebe komponente ribarske luke u Ulcinju i postrojenja za NŽP u Nikšiću takođe će imati ključnu ulogu u rješavanju pritužbi. Kao tijela za koordinaciju sa više zainteresovanih strana, RG mogu da:

- posreduju u sporovima koji zahtijevaju međusektorsku saradnju;
- daju tehnički ili regulatorni doprinos u složenim pritužbama;
- pruže pomoć u dijalogu sa zainteresovanim stranama gdje uticaji infrastrukture zahtijevaju zajedničke odluke.

Svaka RG će uključivati predstavnike direktorata MPŠV, opštinskih vlasti i sektorskih eksperata, čime se poboljšava kapacitet GRM-a za rješavanje problema.

Posebni protokoli za seksualnu eksploataciju, zlostavljanje i uznemiravanje (SEA/SH) i ranjive grupe

Svi nivoi mehanizma GRM će postupati u skladu sa strogim protokolima za tajnost, odgovor usmjeren na žrtve i zaštitu od odmazde, posebno u pritužbama koje uključuju SEA/SH. Podnosioci pritužbe mogu da zatraže da njihov identitet, detalji pritužbe, pa čak i postojanje pritužbe, ostanu tajni zaizvođača radova, lokalne funkcionere ili druge strane. U tu svrhu:

- pritužbe na SEA/SH će se primati putem zaštićenih i diskretnih kanala, uključujući partnerske nevladine organizacije ili specijalizirane pružaoce usluga;
- u evidenciji pritužbi će se unijeti samo podaci na osnovu kojih se podnositelj/podnositeljka ne može identifikovati;
- nijedna radnja se neće preduzeti bez informisane zaglasnoti žrtve;
- slučaj će se uputiti licenciranim psihosocijalnim i pravnim službama i organima za zaštitu, u skladu sa nacionalnim sistemom upućivanja u Crnoj Gori;
- kontakt tačka PMT za rodno ravnopravnost, kada bude imenovana, će pružiti podršku praćenju postupka za rješavanje rodno-zasnovane pritužbe.

9.2.2 Proces podnošenja pritužbi

Da bi se obezbijedila dostupnost i inkluzivnost, mehanizam GRM u okviru projekta CRFASD će omogućiti podnošenje pritužbi i povratnih informacija putem različitih lokalno primjerenih i povjerljivih kanala. Ti mehanizmi će se prilagoditi potrebama svih zainteresovanih strana, uključujući ranjive grupe i grupe u nepovoljnom položaju, žene u ribarstvu, starije osobe, etničke manjine i osobe s invaliditetom.

Pritužbe će se moći podnijeti putem sljedećih kanala:

- **Lično:** pritužbe se mogu podnijeti u opštinskim kancelarijama u Ulcinju, Baru i Nikšiću, ili u centralnoj kancelariji PMT u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV).
- **Pisanim putem:** slanjem pisama ili fizičkih obrazaca za pritužbe koji se mogu ubaciti u posebne sandučice na lokacijama u zajednici, PMT ili kancelarijama izvođača radova.
- **Telefonskim pozivom, SMS-om ili preko mobilne aplikacije:** namjenski telefonski brojevi i servisi za razmjenu poruka (npr. WhatsApp, Viber) će biti dostupni za brzo prikupljanje povratnih informacija, posebno iz ruralnih područja.
- **Elektronskom poštom i preko interneta:** posebna adresa elektronske pošte za projekat i obrazac za podnošenje pritužbi na internet stranicama MPŠV ili projekta CRFASD.
- **Preko posrednika u zajednici:** osposobljeni pomoćnici, nevladine organizacije, organizacije civilnog društva i članovi radne grupe (WG) će biti ovlašćeni da prikupljaju i prosljeđuju pritužbi, posebno u zajednicama sa niskom pismenošću.

- **Mehanizam GRM na nivou izvođača:** za pitanja koja se odnose infrastrukturu (npr. izgradnja ribarske luke u Ulcinju), mehanizmi pritužbi na gradilištima kojima upravljaju građevinski izvođači će poslužiti kao prva tačka prijema pritužbi.

Osposobljeni službenici PMT ili opštinske administracije će zapisati sve usmene pritužbe, pri čemu će koristiti standardizovane obrasce za prijem pritužbi, a podnosiocima pritužbe biće izdata potvrda ili referentni broj za praćenje njihovog slučaja, ukoliko navedu svoje ime i prezime.

Sistem će takođe omogućiti:

- **anonimne pritužbe**, koje će biti ispitane i obrađene s jednakom ozbiljnošću;
- **jednostavne formati**, uključujući velika slova, Brailleovo pismo ili audio formate, za osobe s invaliditetom ili ograničenog nivoa pismenosti;
- **mobilno informisanje o pritužbama**, tokom javnih konsultacija i terenskih posjeta, što će omogućiti prikupljanje pitanja koja izazivaju zabrinutost u udaljenim zajednicama u realnom vremenu.

Komunikaciona kampanja i informisanje (vidi Odjeljak 10.3) će omogućiti da sve zainteresovane strane budu informisane o svojim pravima i dostupnim kanalima za podnošenje pritužbi.

9.2.3 Kontakt tačke za prijem/evidentiranje pritužbi

Da bi se osigurao blagovremeni prijem i odgovor, svaka institucija koja učestvuje u projektu CRFASD, uključujući PMT zajedno sa DR i kancelarijama AP, imenovaće kontakt tačke za mehanizam GRM. Ova lica će biti zadužena za:

- prijem i evidentiranje pritužbi podnijetih na institucionalnom ili opštinskom nivou;
- koordinaciju sa PMT za upućivanje na viši stepen i rješavanje;
- učešće u obuci o ESF SB-a, protokolima za evidentiranje pritužbi i standardima tajnosti.

Sve kontakt tačke će voditi evidenciju pritužbi i osigurati da se pritužbe dokumentuju u standardizovanom formatu i proslijede PMT na praćenje. Specijalista za MiE iz PMT će postupati centralni koordinator za mehanizam GRM o obezbijediti dosljednost i praćenje svih kanala za podnošenje pritužbi.

Obezbjeđivanje inkluzivnog i niskotehnološkog pristupa mehanizmu GRM

Da bi postigla usaglašenost sa standardom ESS10 i osiguralo da sve zainteresovane strane, uključujući one u udaljenim područjima ili sa ograničenim pristupom tehnologiji, mogu djelotvorno da koriste Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM), projekat CRFASD će ponuditi više direktnih i tehnološki jednostavnih opcija za podnošenje pritužbi, kao što su:

- **lično podnošenje** pritužbi u opštinskim kancelarijama ili kod prethodno utvrđenih kontaktnih tačaka u PMT/PMT;
- **kutije za prijedloge/pritužbe** koje će biti postavljene na ključnim projektnim lokacijama (npr. ribarska luka, postrojenje za NŽP);
- **namjenski telefonski brojevi** za pozive i slanje SMS-a, uključujući podršku na lokalnom jeziku;
- **podrška službenika za vezu u zajednici** ili specijalista za društvena pitanja koji će dokumentirati usmene pritužbe;
- **odštampani obrasci za pritužbe** distribuirani preko lokalnih administrativnih jedinica i organizacija civilnog društva (OCD) koje rade sa ranjivim grupama, uključujući romsku zajednicu.

Ove mjere će osigurati da mehanizam GRM ostane **inkluzivan, kulturno primjeren i prilagodljiv** potrebama svih grupa zainteresovanih strana, posebno onih u riziku od isključenja zbog digitalnih ili jezičkih barijera.

Pritužbe za seksualnu eksploataciju, zlostavljanje i uznemiravanje (SEA/SH)

Pritužbe za SEA/SH će se obrađivati u skladu sa specijalnom, tajnom procedurom u skladu sa pristupom Svjetske banke usmjerenim na žrtve i protokolom ESIRT. Detaljne informacije o postupanju u slučajevima SEA/SH nalaze se u Odjeljku 10.1, a ovdje su sažeti radi jasnoće:

- imenovane kontakt tačke ženskog pola će proći obuku za komunikaciju koja je senzibilna prema žrtvi;
- podnosioci pritužbe mogu ostati anonimni i dati samo minimalne informacije potrebne za upućivanje;
- slučajevi će biti upućeni licenciranim psihosocijalnim, pravnim i zdravstvenim službama u Crnoj Gori;
- nijedan slučaj SEA/SH neće biti ispitan ili podijeljen sa drugima bez izričite, informisane saglasnosti žrtve;
- ovi slučajevi će se pratiti odvojeno i neće se unositi ni u jednu javnu evidenciju o pritužbama ili izvještajima, osim ako budu uklonjeni svi identifikacioni podaci.

9.2.4 Uloge i dužnosti

Tabela 10.2.6: Uloge i nadležnosti za mehanizam GRM po operativnom nivou

Nivo	Akter	Ključne dužnosti
Lokalni	Opštinske kontakt tačke (Ulcinj, Bar, Nikšić)	- Primaju i evidentiraju pritužbe od građana i lica na koja utiče projekat; - Omogućavaju lokalnog rješavanja manjih problema; - Upućuju složene ili neriješene slučajeve koordinatoru za GRM iz PMT.
	Direktorat za ribarstvo (DR), UBHVFP, Agencija za plaćanja (DP)	- Djeluju kao institucionalne kontakt tačke za pritužbe vezane za ribarstvo, bezbjednost hrane, veterinu i plaćanja; - Daju tehnički doprinos u rješavanju pritužbi.
	Građevinske kompanije i konsultanti za nadzor	- Postavljaju kutije za pritužbe i oznaka na gradilištu; - Informisanje radnika i članova zajednice o postupku podnošenja pritužbe; - Evidentiranje i upućivanje pritužbi opštinskim kontakt tačkama ili PMT.
Centralni (PMT)	Specijalista za MiE u PMT – koordinador za mehanizam GRM	- Koordinacija i nadgledanje mehanizma GRM; - Vodi bazu podataka o pritužbama i stara se da je dokumentacija zaštićena; - Prati, upućuje na viši stepen i izvještava o pritužbama; - Po potrebi, kontaktira TSU i Svjetsku banku.
	Jedinica za tehničke usluge (TSU), Ministarstvo finansija	- Obezbeđuje fiducijarni nadzor u pritužbama vezanim za nabavke ili finansije; - Podržava rješavanje pritužbi na finansijsko upravljanje i nabavke.
Među sektorski	Radne grupe (WG) za ribarsku luku Ulcinj i postrojenje za NŽP	- Savjetuju o pritužbama specifičnim za lokaciju i koje obuhvataju više institucija; - Olakšavaju koordinaciju između opštinskih i sektorskih aktera u složenim slučajevima.
Kanal za SEA/SH	Imenovane službenice i pružaoci usluga podrške (npr. CSR, NVO, pružaoci zdravstvenih/pravnih usluga)	- Primaju pritužbe za SEA/SH preko povjerljivih kanala usmjerenih na žrtve; - Obezbeđuju informirani pristanak i zabranu objavljivanja informacija; - Upućuju žrtve na licencirane psihosocijalne, zdravstvene i pravne usluge.

9.2.5 Analiza, potvrđivanje i zaključivanje postupka u vezi pritužbi

Sve pritužbe podnijete putem zvaničnih mehanizma GRM će se blagovremeno evidentirati i provjeriti. Specijalista za monitoring i evaluaciju (MiE) u PMT, kao centralni koordinador za mehanizam GRM, će biti primarna tačka za prijem, provjeru, koordinaciju i praćenje rješavanja pritužbi.

Pritužbe primljene na lokalnom nivou od strane opštinskih kontakt tačaka će biti prosljeđene PMT u roku od jednog (1) radnog dana.

Po prijemu, koordinador mehanizma GRM:

- potvrđuje prijem pritužbe pisanim putem u roku od tri (3) radna dana dodjlejuje podnosiocu pritužbe (ako se identifikuje) referentni broj i pregled predviđenog vremenskog okvira za rješavanje iste;
- obavlja provjeru pritužbe da bi utvrdio:
 - (i) da li pritužba spada u djelokrug mehanizma GRM;
 - (ii) da li se to može riješiti na opštinskom nivou uz podršku PMT; ili
 - (iii) da li će PMT direktno voditi rješavanje pritužbe.

PMT će nastojati da pritužbe riješi u roku od trideset (30) radnih dana od potvrde prijema. Ako je potrebno dodatno vrijeme zbog složenosti, koordinator mehanizma GRM će redovno obavještavati podnosioca pritužbe o napretku i izmijenjenim rokovima.

Pritužbe će se smatrati prihvatljivim ako se odnose na:

- ekološko-društvene rizike i uticaje;
- pristup koristima od projekta;
- pitanja iz oblasti rada u skladu sa procedurama upravljanja radnom snagom (LMP);
- optužbe za seksualnu eksploataciju, zlostavljanje ili seksualno uznemiravanje (SEA/SH);
- nabavka ili fiducijarne probleme.

Ako se utvrdi da pritužba nije prihvatljiva (npr. nije povezana sa projektom), koordinator mehanizma GRM obavještava podnosioca pritužbe u roku od tri (3) radna dana, objašnjava razloge i, po potrebi, upućuje pritužbu drugoj nadležnoj instituciji:

Zaključivanje postupka u vezi pritužbe će se desiti kada:

- rješenje bude obostrano dogovoreno i dokumentovano;
- potrebne korektivne radnje budu sprovedene i provjerene;
- podnosilac pritužbe bude informisan i, kada je to moguće, potvrđeno njegovo/njeno zadovoljstvo.

Svi zaključeni slučajevi će biti dokumentovani u registru pritužbi, uključujući proces rješavanja, konačni ishod i povratne informacije od podnosioca pritužbe, kada je to moguće.

Anonimne pritužbe će biti procesuirane sa jednakom pažnjom. Postupak u slučaju lažnih, uvredljivih ili spekulativnih pritužbe će biti zaključen tek nakon odgovarajućeg pregleda i dokumentovanja, čime se pruža prilika za pojašnjenje prije zaključivanja postupka.

9.2.6 Postupak izjavljivanja žalbe

Ako podnosilac pritužbe nije zadovoljan rješenjem koje usvoji PMT, može da podnese žalbu direktno Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), konkretno naslovljenu na generalnog direktora.

Po prijemu žalbe:

- MPŠV će pokrenuti internu reviziju u koordinaciji sa PMT i relevantnim direktoratima;
- konačna odluka će podnosiocu pritužbe biti saopštena u roku od petnaest (15) radnih dana.

Pritužbe vezane za fiducijarno upravljanje ili nabavke koje zahtijevaju posebnu provjeru mogu da obuhvate konsultacije sa Tehničkom službom (TS) Ministarstva finansija. Žalbeni postupak ne ograničava niti sprečava obraćanje podnosioca pritužbe nacionalnim sudskim ili upravnim pravnim lijekovima. Podnosioci pritužbe mogu u bilo kom trenutku odlučiti da rješenje traže van mehanizma GRM ovog projekta.

9.3 Podizanje svijesti o mehanizmu GRM

PMT, predvođena specijalistom za društveni okvir (SF) i uz podršku institucionalnih kontakt- tačaka i po potrebi NVO, će sprovesti ciljanu kampanju informisanja i podizanja svijesti sa ciljem da sve zainteresovane strane, a naročito ranjive grupe i grupe u nepovoljnom položaju, budu potpuno informisane o postojanju mehanizma GRM, kanalima za pristupanje pristupa i oblicima zaštite.

Informacije će se distribuirati korišćenjem niza komunikacionih platformi, uključujući:

- direktne sastanke tokom događajima povodom početka projekta, konsultacije sa zajednicom i sastanke u opštini;
- postere, brošure i letke distribuirane u javnim službama, domovima zdravlja i na pijacama;
- radio i TV emisije na crnogorskom i lokalnim jezicima;
- internet stranicu projekta i povezane opštinske platforme;
- mobilno informisanje preko pouzdanih NVO i OCD, posebno u ruralnim i udaljenim područjima.
- Fizički prikaz GRM kanala (plakati, bilbordi, oglasne table) na ili u blizini projektnih lokacija, opštinskih zgrada, lučkih objekata i drugih pristupačnih prostora zajednice.
- Distribucija štampanih GM informativnih materijala (brošure, leci, poster) direktno unutar zajednica koje će vjerovatno biti najviše pogođene aktivnostima pod-projekta, kako bi se osiguralo da PAP znaju kako da podnesu žalbe.
-

Za osobe s invaliditetom ili niskog nivoa pismenosti će se koristiti prilagođeni komunikacioni formati (audio snimci, veliki font, slikovni materijali i Brajevo pismo). Sadržaj o SEA/SH će biti izložen diskretno preko posrednika ženskog pola, pouzdanih zdravstvenih radnika ili partnera za podršku žrtvama.

U ključne prioritete informisanja spadaju:

- žene u sektoru ribarstva i poljoprivredno-prehrambenom sektoru;
- romske i egipatske (RE) zajednice;
- starije osobe, osobe s invaliditetom i neformalni radnici;
- sezonski radnici i mladi s ograničenim formalnim obrazovanjem.

Svi članovi GRC i kontakt tačke na terenu će proći obuku o procedurama mehanizma GRM, inkluzivnom uključivanju i zaštićenim protokolima za odgovora na slučajeve SEA/SH. Aktivnosti podizanja svijesti biće sinhronizovane sa Planom uključivanja zainteresovanih strana (SEP) i periodično ažurirane da bi se odrazile povratne informacije zajednice.

9.4 Monitoring i izvještavanje

9.4.1 Izvještavanje i monitoring na nivou projekta

PMT će voditi centralizovanu digitalnu bazu podataka o pritužbama, kojom će upravljati koordinator mehanizma GRM, sa ciljem da se osigura konzistentna dokumentacija, monitoring i rješavanje svih pritužbi. Baza podataka će sadržati: datum podnošenja, vrstu podnošenja pritužbe (anonimno, pojedinac, grupa), kategoriju problema, lokaciju, korake obrade, ishod i vremenski okvir rješavanja.

Kvartalni i godišnji izvještaji o napretku uključivaće indikatore za mehanizam GRM kao što su:

- broj primljenih pritužbi (po izvoru i vrsti);
- broj riješenih, neriješenih ili upućenih na viši stepen;
- prosječno vrijeme rješavanja;
- ocjene zadovoljstva (kada su dostupne);
- pritužbe vezane za SEA/SH (bez identifikacionih podataka, u agregatnom obliku);
- trendovi, sistemski problemi i preporuke za proceduralna poboljšanja.

Navedeni izvještaji će biti dio šireg sistema Monitoringa i evaluacije (MiE), a analiziraće ih Svjetska banka u okviru svojih ukupnih nadzornih dužnosti.

9.4.2 Izvještavanje prema Svjetskoj banci

PMT će izvještavati Svjetsku banku o aktivnostima u okviru mehanizma GRM preko standardnih izvještaja o napretku i tokom nadzornih misija. U sažetoj evidenciji će se sumirati:

- broj primljenih pritužbi;
- riješene, neriješene ili slučajeve upućeni na viši stepen;
- slučajeve koji se odnose na SEA/SH (predstavljeni samo u agregatnom obliku);
- sva sistemska pitanja koja zahtijevaju podršku Svjetske banke.

Svaka pritužba koja se smatra visokorizičnom, posebno one vezane za SEA/SH, zloupotrebu položaja, diskriminaciju ili korupciju, biće odmah prijavljena Svjetskoj banci u skladu sa protokolom ESIRT (Paket za odgovor na ekološko-društveni incident). Po potrebi, slučaj će takođe biti upućen Službi za rješavanje pritužbi (GRS) Svjetske banke.

9.4.3 Kontakt informacije za potrebe korišćenja mehanizma GRM

Dok PMT ne bude u potpunosti popunjen i operativan, sljedeći kontakti će služiti kao primarna ulazna tačka za prijem pritužbi:

Naziv projekta	Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD)
Organ nadležan za implementaciju projekta	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), Crna Gora
Adresa	Rimski trg br. 46 81000 Podgorica
Elektronska pošta	marija.klikovac@t-com.me, stručnjak za monitoring i evaluaciju
Internet stranica	https://www.gov.me/mpsv
Telefon	+382 20 482 262 +382 20 482 278

Navedene informacije će se ažurirati i biće ponovo objavljene nakon pune operacionalizacije PMT, sa svim detaljima o imenovanom koordinatorskom centru za GRM, opštinskim kontaktnim tačkama i kanalima za SEA/SH kojima se poštuje tajnost podataka.

10. Monitoring i izvještavanje

10.1 Uključivanje zainteresovanih strana u aktivnosti monitoringa

Praćenje Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP) je ključni zahtjev u okviru standarda ESS10 u cilju obezbjeđivanja odgovornosti, transparentnosti i inkluzivne implementacija projekta CRFASD. Zainteresovane strane će biti aktivno uključene u monitoring efikasnosti aktivnosti uključivanja, reakcije Jedinice za implementaciju projekta (JIP) i rješavanja pritužbi. Monitoring će obuhvatiti kvalitativne i kvantitativne indikatore, sa fokusom na smisleno učešće zainteresovanih strana i odgovora na povratne informacije, posebno onih koje stignu od ranjivih grupa ili grupa u nepovoljnom položaju.

Monitoring će sprovoditi službenik/ca za monitoring i evaluaciju (MiE) iz PMT, uz podršku specijaliste za društveni okvir (SF), i u saradnji sa opštinskim kontakt tačkama. Rezultati će se kvartalno i godišnje dostavljati Svjetskoj banci i javno objavljivati.

Alake i metode vršenja monitoringa:

- evidencije sa sastanaka sa zainteresovanim stranama i evidencije konsultacija;
- baza podataka o mehanizmu GRM i evidencija pritužbi;
- liste prisutva (razvrstane po polu, ranjivosti, vrsti zainteresovane strane);
- ankete o povratnim informacijama i zadovoljstvu;
- ocjene zajednice i monitoring medija.

Kvalitativni indikatori:

- priroda i ishodi konsultacija, uključujući teme i nove probleme;
- stepen zadovoljstva zainteresovanih strana i reagovanja na povratne informacije;
- dokazi o adaptivnim promjenama u planu projekta ili mjerama ublažavanja na osnovu doprinosa zainteresovanih strana.

Kvantitativni indikatori:

- broj i vrste održanih događaja sa ciljem uključivanja zainteresovanih strana, razvrstanih po grupi zainteresovanih strana i lokaciji;
- broj primljenih, riješenih i neriješenih pritužbi (uključujući razvrstavanje po polu, vrsti i lokaciji);
- broj podnijetih pritužbi za SEA/SH i na odgovarajući način upućenih;
- stope učešća ranjivih grupa i grupa u nepovoljnom položaju;
- blagovremenost izvještavanja zainteresovanim stranama i ažuriranja objavljenih dokumenata.

Rodno senzitivan monitoring i razvrstani indikatori

Da bi se osiguralo jednako učešće zainteresovanih strana i ostvarivanje koristi, projekat CRFASD će pratiti rodno razvrstane indikatore tokom cijele implementacije. Podaci o monitoringu će obuhvatiti broj i procenat žena i muškaraca:

- koji učestvuju u javnim konsultacijama i na informativnim sastancima;
- koji koriste Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM);

- koji izražavaju razloge za zabrinutost ili dostavljaju povratne informacije u vezi projekta;
- koji imaju korist od aktivnosti povezanih sa izvorima egzistencije ili izgradnju kapaciteta.

Ovako razvrstani podaci će se koristiti za procjenu rodne osjetljivosti projekta i za identifikaciju svih novih prepreka za učešće žena. Ako se identifikuju dispariteti, preduzeće se korektivne radnje, uključujući ciljano informisanje, prilagođene komunikacione alate ili rodno specifične aktivnosti uključivanja. Kontakt tačka za rodnu ravnopravnost iz PMT će nadgledati integrisanje rodni indikatora u redovne okvire monitoringa i izvještavanja za potrebe plana SEP.

Monitoring SEP-a će biti povezano s obavezama iz standarda ESS10 definisanim u Planom obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP), a napredak će se reflektovati u redovnim izvještajima o implementaciji projekta koji se dostavljaju Svjetskoj banci.

10.2 Izvještavanje o grupama zainteresovanih strana

Da bi se osigurala transparentnost i ojačalo povjerenje zainteresovanih strana, Projekat CRFASD će uspostaviti mehanizme za sistematsko i dostupno izvještavanje prema svim grupama zainteresovanih strana. Izvještavanje će se sprovoditi na kvartalnoj osnovi i u formatima primjerenim za različitu ciljnu publiku.

U mehanizme za povratne informacije spadaju:

- sastanci za povratne informacije u zajednici koje u Ulcinju, Baru i Nikšiću organizuje PMT;
- štampani bilteni i oglasne table u opštinskim zgradama i mjesnim zajednicama;
- ažuriranja internet stranica projekta MPŠV-a i PMT i naloga na društvenim mrežama (Facebook, WhatsApp, Viber);
- periodični bilteni distribuirani preko lokalnih poljoprivrednih/ribarskih zadruga;
- sažeti pregledi riješenih pritužbi bez navođenja imena koj će se podijeliti zajednicama;
- ciljane sesije informisanja za žene, romske i egipatske zajednice, kao i omladinske organizacije.

Sve informacije biće objavljene na crnogorskom jeziku, sa prevodom na albanski ili romski za relevantne ranjive grupe, čime će se obezbijediti puna dostupnost i kulturna primjerenost.

10.3 Izvještavanje prema Svjetskoj banci

PMT će izrađivati polugodišnje izvještaje o monitoringu koje će dostavljati Svjetskoj banci, uključujući posebno poglavlje o implementaciji plana SEP i Mehanizma za rješavanje pritužbi (GRM). Ovi izvještaji će:

- pratiti indikatore implementacije plana SEP utvrđene Okvirom rezultata (PAD);
- obuhvatiti kumulativne statističke podatke o uključivanju zainteresovanih strana i pritužbama;
- dokumentovati bojazni zainteresovanih strana i kako su one informisale procese donošenja odluka;

- ukazati na napredak u rješavanju pitanja inkluzije, rizika od SEA/SH i funkcionisanja mehanizma GRM.

Plan SEP će se periodično ažurirati na osnovu rezultata monitoringa, inputa zainteresovanih strana ili promjena u obuhvatu projekta.

Tabela 11.1: okvir plana SEP za monitoring i evaluaciju

Područje evaluacije	Ključna pitanja	Indikatori	Izvori podataka/alati
Funkcionalnost mehanizma pritužbi	- Da li zainteresovane strane koriste GRM? - Da li su pritužbe riješene efikasno i na vrijeme? - Da li preporuke za SEA/SH funkcionišu?	- Broj primljenih i riješenih pritužbi; - Stopa rješavanja (u roku od 30 dana) ; - Slučajevi SEA/SH upućeni na usluge podrške.	GRM baza podataka Izvještaji kontakt tačaka Ocjene zajednice
Efikasnost uključivanja zainteresovanih strana	- Da li stavovi zainteresovanih strana utiču na planove projekta? - Da li je učešće inkluzivno i pravedno?	- Broj održanih konsultacija; - Povratne informacije uključene u ažuriranje dokumenata ESIA/ESMP/SEP; - Broj sesija za uključivanje usmjerenih na ranjive grupe.	Evidencija prisutnosti Sažeci konsultacija Ankete o povratnim informacijama
Zadovoljstvo zainteresovanih strana	- Jesu li zainteresovane strane zadovoljne nivoom uključenosti? - Jesu li njihova očekivanja ispunjena?	- Ocjene zadovoljstva iz anketa; - Trendovi pozitivnih povratnih informacija; - Broj usvojenih prijedloga.	Rezultati ankete o zadovoljstvu Obrasci za povratne informacije
Implementacija obaveza iz SEP	- Da li se aktivnosti iz SEP odvijaju po rasporedu i kako je planirano? - Da li su resursi efikasno raspoređeni?	- % planiranih aktivnosti iz SEP koje se završene; - Stopa realizacije budžeta za uključivanje zainteresovanih strana.	Dnevnik aktivnosti iz plana SEP Finansijski izvještaji Ažuriranje MiE
Transparentnost i dostupnost	- Da li se informacije o projektu objavljuju na pravovremen i jednostavan način? - Da li se uključuju marginalizirane grupe?	- Pravovremeno objavljivanje ključnih dokumenata; - Razvrstani podaci o obuhvatu; - Korišćenje lokalnih jezika/formata.	Posjete internet stranici Monitoring medija Alati za praćenje obuhvata

Aneksi

- Aneks 1. Obrazac za vođenje zapisnika tokom konsultativnih sastanaka
- Aneks 2. Primjer tabele: monitoring i izvještavanje o planu SEP
- Aneks 3. Sažetak protokola za SEA/SH za rješavanje pritužbi

Aneks 1: Obrazac za vođenje zapisnika o konsultacijama

Zainteresovana strana (grupa ili pojedinac)	Sažetak povratnih informacija	Odgovor tima za implementaciju projekta (PMT/MPŠV)	Daljnja aktivnost / Sljedeći koraci
(npr. Lokalni ribari u Ulcinju)	Zabrinutost zbog privremenog gubitka pristupa mjestu iskrcanja tokom izgradnje.	PMT je objasnio da će se građevinski radovi obavljati u fazama i da će biti obezbjeđene privremene pristupne tačke.	Plan izgradnje i pristupa specifičan za lokaciju koji će se podijeliti i o kojem će se raspravljati na sljedećem lokalnom koordinacionom sastanku.
(npr. preduzeće za preradu koje vode žene)	Zatražena podrška za pristup tehničkoj pomoći i objektima za skladištenje.	PMT je potvrdio obuku i savjetodavnu podršku kroz aktivnosti Komponente 1.	Zakazati ciljani informativni sastanak u Ulcinju o dostupnim programima tehničke pomoći u II kvartalu 2025.
(npr. službenici Direktorata za ribarstvo)	Potreba za prilagođenom obukom o novim procedurama inspekcije usklađenim sa EU.	Projektni tim je potvrdio i naveo da je obuka planirana u okviru Podkomponente 1.2	Koordinisati sa organizatorom obuke i izraditi kalendar obuke do juna 2025.
(npr. Opština Nikšić)	Zabrinutost u vezi neprijatnih mirisa i uticaja postrojenja za NŽP na saobraćaj.	PMT je objasnila da glavni projekat obuhvata sisteme za kontrolu mirisa i periode ograničenja saobraćaja.	Podijeliti plan za ublažavanje uticaja na okruženje tokom sljedećeg informativnog sastanka u opštini.

Aneks 2. Monitoring i izvještavanje o planu SEP

Ključna pitanja za evaluaciju	Specifična pitanja za evaluaciju	Potencijalni indikatori	Metode prikupljanja podataka
GM. U kojoj mjeri su stranama na koje utiče projekat obezbjeđena dostupna i inkluzivna sredstva za ukazivanje na probleme i podnošenje pritužbi? Da li je implementaciona	• Da li strane na koje utiče projekat ukazuju na probleme i podnose pritužbe? • Koliko brzo/efikasno su pritužbe riješene?	• Korišćenje mehanizma za pritužbe i/ili mehanizama za povratne informacije. • Zahtjevi za informacije od relevantnih organa. • Korišćenje kutija za prijedloge koje su postavljene u selima/zajednicama u kojima se realizuje projekata.	Evidencija implementacione agencije i drugih relevantnih institucija/organa.

agencija odgovorila i upravljala takvim pritužbama?		• Broj pritužbi koje su podnijeli radnici, razvrstane po polu radnika/ce i radnom mjestu, riješeni u određenom vremenskom okviru. • Broj slučajeva seksualne eksploatacije i zlostavljanja/seksualnog uznemiravanja (SEA/SH) prijavljenih u područjima projekta, koji su upućeni za zdravstvenu, socijalnu i pravnu podršku i zaštitu u skladu sa postupkom upućivanja (ako je primjenjivo). • Broj pritužbi (i) za koje je pokrenut postupak, (ii) za koje je postupak pokrenut više od 30 dana, (iii) koje su riješene, (iv) koje su zaključene i (v) broj odgovora koji su zadovoljili podnosioc pritužbe, tokom izvještajnog perioda razvrstane po kategoriji pritužbe, polu, godinama starosti i lokaciji podnosioca pritužbe.	
Uticaj uključivanja zainteresovanih strana na planiranje i implementaciju projekta. Kako su aktivnosti uključivanja uticale na promjene u planu i implementaciji projekta?	• Da li je bilo interesa i podrške za projekat? • Da li je bilo nekih prilagođavanja tokom planiranja i implementacije projekta na osnovu primljenih povratnih informacija? • Da li su tokom ciklusa projekta relevantnim stranama dostavljane prioritete informacije?	• Aktivno učešće zainteresovanih strana u aktivnostima. • Broj aktivnosti preduzetih blagovremeno kao odgovor na povratne informacije primljene tokom konsultacija sa stranama na koje utiče projekat. • Broj konsultativnih sastanaka i javnih diskusija na kojima su primljene povratne informacije i preporuke koje su prenijete u plan i implementaciju projekta. • Broj održanih sastanaka sa ciljem uključivanja sa razvrstanim podacima, uz fokus na rizične grupe u projektu.	Spiskovi/ zapisnici o prisustvu zainteresovanih strana na konsultacijama. Obrasci za evaluaciju. Strukturirane ankete. Društvene mreže, tradicionalni mediji o rezultatima projekta
Efektivnost implementacije. Da li su aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana bile	• Jesu li aktivnosti sprovedene kako je planirano? Ako nisu, zašto? • Da li je pristup uključivanja zainteresovanih strana obuhvatao odvojene grupe? Zašto jeste ili zašto nije?	• Procenat aktivnosti iz plana SEP koje su realizovane. • Ključne prepreke za učešće prepoznate su sa predstavnicima zainteresovanih strana.	Komunikaciona strategija (raspored konsultacija). Periodične diskusije u fokus grupama.

efektivne u implementaciji?		Broj prilagođavanja napravljenih u pristupu uključivanja zainteresovanih strana da bi se poboljšao obuhvata, uključivanje i efektivnost projekata.	Sastanci licem u lice i/ili diskusije u fokus grupama sa ranjivim grupama ili njihovim predstavnicima.
-----------------------------	--	--	--

Aneks 3: Sažetak protokola za SEA/SH koji se primjenjuje kod rješavanja pritužbi⁴

(Napomena o primjeni dobre prakse Svjetske banke, 2020.)

Da bi se riješili specifični rizici od seksualne eksploatacije i zlostavljanja (SEA) i seksualnog uznemiravanja (SH), projekat CRFASD će implementirati posebne protokole za postupanje sa pritužbama koji su u skladu sa Napomenom o primjeni dobroj praksi Svjetske banke: **rješavanje pritužbi za SEA/SH u investicionom projektnom finansiranju** (2020). Ovi protokoli obezbjeđuju postupak prijavljivanja i odgovara na pritužbe za SEA/SH koji je usmjeren na žrtve, **tajan i dostupan**. U Mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) će biti integrisani sljedeći principi:

1. Tajnost i zaštita privatnosti

Pritužbama za SEA/SH će se pristupati sa najstrožom tajnošću. Službenici za mehanizam GRM će proći obuku da poštuju privatnost žrtava i nijedan lični podatak neće biti objavljen bez informisane saglasnosti. Evidencija će se voditi odvojeno od ostalih pritužbi vezanih za projekat kako bi se osigurala zaštita podataka.

2. Anonimni i sigurni kanali za prijavljivanje

Žrtve se mogu odlučiti da podnesu pritužbe anonimno. U takvim slučajevima, mehanizam GRM će i dalje osigurati odgovarajuće praćenje, uz poštovanje prava žrtve da ne otkriva identitet ili druge detalje. Mehanizmi za prijavljivanje uključivaće tehnološki jednostavne, dostupne opcije (npr. zapečaćene kutije za pritužbe, lično prijavljivanje preko obučanih kontakt tačaka) da bi se mehanizam prilagodio ženama, djevojčicama i ranjivim grupama sa ograničenim digitalnim pristupom.

3. Odvojeno i specijalizovano postupanje

Pritužbe za SEA/SH će se rješavati kroz zaseban kanal u okviru mehanizma GRM i njima će upravljati samo **osposobljeni službenici**. Ove kontakt tačke će biti upoznate sa protokolima za SEA/SH i pružanjem odgovora na rodno zasnovano nasilje, uključujući poštovanja principa „ne povrijedi“, zaštiti i osnaži žrtvu.

4. Zabrana odmazde ili kažnjavanja

⁴ <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/399881582493078997>

Nijedan podnosilac/teljka pritužbe ili žrtva se ne smije suočiti sa odmazdom ili diskriminacijom zbog prijavljivanja slučaja SEA/SH. Projekat izričito zabranjuje bilo kakve kaznene mjere ili nepovoljan odnos prema onima koji izraze svoju zabrinutost u pogledu SEA/SH.

5. Nema tereta dokazivanja za žrtve

Mehanizam GRM neće zahtijevati od žrtvi da pruže dokaze ili daju detaljne opise incidenta. Vodeći pristup je „žrtva na prvom mjestu“, s ciljem pružanja podrške pojedincu, a ne da se sprovede istraga ili zahtijeva potkrepljivanje tvrdnji.

6. Upućivanje na usluge podrške

Po prijemu pritužbe za SEA/SH, mehanizam GRM će žrtvu odmah uputiti na lokalne pružaoce usluga u cilju dobijanja medicinsku, psihosocijalnu i pravne podrške i zaštite. I vodiće se i redovno održavati imenik kvalifikovanih pružalaca usluga. Na mjestima gdje je pružanje usluga ograničeno, projekat će ispitati mogućnost koordinacije sa nacionalnim ili opštinskim vlastima da se osigura pristup podršci.

7. Monitoring i izvještavanje

Pritužbe za SEA/SH će se podnositi odvojeno od opštih pritužbi, a u izvještajima o monitoringu će se objavljivati u agregatnom obliku (bez podataka koji omogućavaju identifikaciju) da bi se osigurala transparentnost i odgovornost. Interni mehanizmi pregleda obezbijediće da se na pritužbe za SEA/SH reaguje oprezno i brzo.

8. Izgradnja kapaciteta i kontakt tačke

PMT će biti ojačana specijalistom za društveni okvir, koji/a će ujedno biti kontakt tačka za SEA/SH, odgovorna za praćenje upravljanja rizikom od SEA/SH, uključujući postupanje sa pritužbama, obuku službenika za mehanizam GRM i koordinaciju sa relevantnim pružaocima usluga. Svi izvođači radova biće obavezni da usvoje i sprovedu Kodekse ponašanja koji se posebno odnose na rizike od SEA/SH.